

NAPKELET

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Politika ellen

Magyar kötelesség

Irta: Szentimrei Jenő

civilizált életformánk áldásai közé tudható be az is, hogy senkinek immár nem adatik meg a saját életformájának szuverén kiélése. Az eszményi kollektivitás helyett, mely magas lelki kultúrájú egyének közösségét és a haladás útján egymás vállvetett támogatásának legszebb és legéletrevalóbb formáját jelentené, társadalmi szövetkezéseink csak a tömegéletnek felszínes formáját tudják megadni és szem-

mel láthatólag ennél többre nem is törekszik az átlagemberekből süritett tömeg.

Valóban az átlagembernek ez a félmegoldás mindenképen igen kényelmes életviszonyokat biztosít — anyagiakban. Majd minden foglalkozási ág vagy pálya megtalálta már azt a harcos szervezeti formát, mely kivédi kollektíve a megélhetése ellen bármely irányból várható támadásokat. S ha ezt már magában is jelentős eredménynek ismernők is el, mégsem tudjuk elnyomni azt a fájdalmas érzést, mely minden művelt embert lelke legmélyén kell, hogy megrázzon, valahányszor az elmélyedés ritka negyedóráiban tudatára ébred annak a szellemi rabságnak, melybe a civilizáció térfoglalása szorította be az emberi értelmet, hogy azt a maga legjobban felfogott érdekei szerint kormányozhassa.

Ennek az életformának legszomorúbban jellemzője az a tény, hogy a legtöbb ember elveszítette a saját ítélőképességét, illetve kényelmesen rábízta magát azokra, akiket a differenciált életviszonyok foglalkozás-szerű rendeltetéssel választottak ki arra, hogy többi embertársaik helyett, nevében és mintegy megbízásából az emberi ítélőképességet gyakorlatban tartsák, ami másszóval annyit jelent, hogy a tömegek ítéletét egy vagy más érdek szolgálatában az illető érdek elfogadására befolyásolják. A civilizált embernek a cipész, a szabó, a szakács, a boltos és a kritikus úgyszólván teljes egyéniségét pótolni tudják anélkül, hogy ez a civilizált ember valamelyes megalázottságot, valamelyes kiszolgáltatottságot érezne és egyre lázadozna lelke mélyén az oktroj ellen. Ellenkezőleg. Kényelmesen végigdől a pamlagon s mialatt napilapjából megalkottatja magának az adott helyzetekről a véleményét, átengedi testlélkét a jóleső semmittevés érzésének. Foglalkozása legtöbb esetben elgépesített, unott sablonok után lebonyolított értéktelen munkamennyiség, melyben a gondolkozása nincs jelen csak a befolyásoltságai, vagy

beidegzettségei s legjobb esetben az érzéke. Maga az egyén nem él, csak vegetál, de ez a vegetálás legalább megelégtíti, hogy igényei is eltompuljanak egy magasabbrendű életforma iránt.

Legekleatásabb bizonyíték erre, hogy például Ady Endrét mintegy tíz éven át csak a paródiáiból ismerték és ítélték meg. Igen, mert a paródia egyik legszuggesztívebb, bár nagyon egyoldalú válfaja a kritikának s egy Karinthy karrikatura épen a legjellemzőbb vonásokat kapja ki a figurázott írói egyéniségből, tehát könnyebben, gyorsabban és összefoglalóbban felvilágosít és ítéletet valaki fölött, mint egy kötetnyi esztétikai méltatás.

Ugyanígy jártunk a háborúval, melynek hullámaira habozás nélkül feküdtek rá a tömegek. A fegyveres mérkőzés feltétlen és kikerülhetetlenül szükséges voltát a kormányok direktíváival ellátott napisajtó felszínes, de szuggesztív érvekkel mindenkivel, vagy legalább is a nagy tömegekkel könnyedén el tudta fogadtatni. Annál végzetesebbnek kellett tehát lenni a csalódásnak, mely mindnyájunkban legyőzöttekben úrrá vált a lelkek felett s természetes következményként kell elkönyvelnünk a forradalmi megrázkódtatásokat, amelyek a hitevesztett tömegek számára egyet jelentettek a rend széthullásának spontán szükségességével, anélkül azonban, hogy egy új szuggeszio már előzőleg bedolgozhatta volna magát a lelkekbe s az új rend hamarosan felépülhetett volna ezeken az előre lerakott alapfalakon.

A forradalmak tehát a tömegek számára olyan mértékű felszabadulást hoztak, amely tehetetlenekké tette őket és a harsány forradalmi jelszavak közt szinte tébolyúltságig kapkodókká. Ezek voltak az állapotok bennünk és körülöttünk, mikor Erdély román megszállás alá került — újabb váratlanság a többi váratlanságok hegyébe — és itt kell kezdő indítékait keresnünk annak a tömegmozgalomnak, mely most a magyarság már-már sarjadó életfáját Erdélyben hovatovább elsorvadással fe nyegeti. Felesleges talán névvel nevezni: erdélyi magyarok elvándorlására gondolok.

Még a forradalmi tájékozatlanság el sem oszlott, de új orientációra — megbízhatóra — nem volt mód. Régi, megdőlt hitünk romhalmazára támaszkodhattunk csupán, mert vezetőinkre nem támaszkodhattunk. A sajtó, honnan a tömegszuggeszziók legtöbbször árad a tömegek felé, maga is tétova bizonytalanságban élt, mert maga is rá volt szoktatva, hogy nem vezetője, csak szolgája legyen bizonyos személyi, pártbeli vagy gazdasági érdekeknek. Az erdélyi sajtó csekély árnyalateltéréssel a budapesti rokonlapok állásfoglalásait szokta volt szem előtt tartani és irányadó példáulul kopírozni. Az erdélyi vezetők, akik félig-meddig mégis befolyásolták az erdélyi lapok magatartását, szempillantás alatt nem voltak sehol. Legnagyobb többségük Budapesten rekedt, vagy odamenekült, az egy Apáthy István kivételével, akit azonban a megszálló hatalom hamarosan ártalmatlanná tett. Így az

erdélyi sajtó darabig még Budapestről szállongó hírek után orientálódott, sőt orientálódik egyik része még ma is, ami megint nem alakíthatott ki egységes közvéleményt, mert a pesti állapotok kúszáltsága, a hírforrások megbízhatatlan és legtöbbször merőben egyéni reménykedésekre és következtetésekre támaszkodó hírei, csak állandóvá tették nálunk a bizonytalanságot, amelyre a tömeg megint a legnagyobb nyugalommal dült hanyat. A falú példáulúgy egyszerűen nem olvasott ujságot, csak várt. Várakozó állásontra helyezkedett, szóval ismét a legkényelmesebb oldalán fogta fel és tette magáévá a helyzetet. A lapokra különben sem lehetett támaszkodni, mert a cenzura szigora teljesen letompította az őszinte meggyőződés hangjait. Az emberek hírekből, szájról-szájra adott üzenetekből éltek, melyek a legkülönbözőbb forrásokig voltak visszavezethetők, vagy forrás nélkül csatangolták be a várost, a falút. Kell-e tovább magyarázni, hogy a forradalom következtében széthullott véleményközösségeket ezek a hírek miért nem tudták egyé kovácsolni mai napig sem? Az egyének, felszabadult ítélőképességük mámorában, valamennyien diplomatákká váltak, ahogy a háborúban is több volt a hadvezér, mint a közkatona. A magyar nép amúgy is politizáló természete most szabad folyáshoz jutott, felelőtlen politikusok légijója befolyásolta intelligenciájának fokához képest a széthullott tömeg kisebb-nagyobb töredékeit. A nemes passzivitás, amely céltudatos irányítás mellett valóban komoly és hatásos politikai fegyver egy megszervezett nép kezében, nálunk, épen a szervezetség kellő és összetartó erejének hiánya miatt igen sok esetben kényelmi szemponttá módosult és itt azokra a tömegemberekre gondolok, akik ítéletüket hagyták annyira elsatnyulni generációk során, hogy már legfeljebb csak érzelmeiken és ösztöneiken — vélt ösztöneiken — keresztül próbálják a külső és belsőnek suggerált eseményeket apercipiálni. Az értelem magába süppedt ezeknél, mert az értelem számolni tudott volna az eshetőségekkel de — félt, hogy érzelmiükben újabb csalódásra találhat ráébredni. Legjobb példa erre egyik nagy kolozsvári ujság esete, mely az érzelmeiken fölül az értelmeket is ébren igyekezett tartani s igen sokszor a nagyon értelmes elemek is ajkbiggyeszítve fordultak el tőle, pesszimiztának hirdették — és ez volt a legjobb eset, — holott idők során be kellett látniuk, hogy az értelem állandó ébrentartásával nem végzett hiábavaló munkát s nem csekély részben neki köszönhető, hogy társadalmi téren a munka folytonosságát nem szakította meg a csüggedés, mely a reménységekben való csalódásra bekövetkezett, hiszen be kellett következnie.

Programm kellett volna ennek a népnek, programm minden eshetőségre, de ezt senki sem adhatott, mert a megszokás rabságában mindenki maga is programmot — várt. Ismerek beállításokat, melyek szerint ez nem programmvárás, csak önkéntes alárendelődés volt a kevés ittmaradt vezető részéről a magyar nagypolitika koncepciói-

nak, amelynek kibontakozása útját Erdélyből nem volt szabad egyéni akciókkal jobbra, avagy balra eltolni, esetleg meghiusítani. Arra azonban nem kaptam feleletet sehonnán, hogy okvetlen szükséges-e a z adott helyzetben Erdélyben magyar politikát csinálni? Nem lett volna teljesen megfelelő ennek az álláspontnak, ha a politikai teljes passzívítás mellett a társadalmi élet minden más vonatkozásai terén a magyar munkát tette volna tömegeinek kötelességévé, amellyel semmiféle politikai kibontakozást nem befolyásol, csak népe megbomlott fegyelmét rendezi és élelcélt jelöl ki számára a törhetetlen munkában?

Most már nincs miért rekriminálni és ezek a sorok világért sem támadó szándékúak a valóban becsületes és önzetlen munkásságú erdélyi magyar vezetőknek ama jobb része ellen, kik tovább is kitartanak a vállalt poszton s akik népüket most már közös akarattal igyekeznek a megnyugtató munkára ráfogni. Ami ezek ellen vádként volna emelhető, mindössze talán annyi lenne, hogy a magyar békét hónapok óta aláírták és az erdélyi magyarság szervezettsége nem politikai, de kulturális egyöntetűsége: még most is hiányzik. Mert a felekezetek köré való tömörülés még nem jelent teljes egységet, ezzel tisztában kell lennünk. Ahány felekezet, annyi választó fal, mely ha tán szemmel láthatatlan is, a lelkekben tradíciókon épült, tehát olyan erős, hogy a közös nyomorúság sem képes azt ilyen hirtelen alapjaiban semmivé tenni. A magyar vezetőktől Erdélyben a magyar kisebbség megszervezését várjuk egyetlen hatalmas kulturális lendületre, ahol párt és felekezeti ellentéték nélkül találkoznia kell mindenkinek, aki erdélyi és magyar, vagy a magyar kultúrával közösséget vállal.

A vád, melyet egyeseken emelek és minden formában fenntartok, áll azokra a vezető egyéniségekre, akik — repatriálnak. Mert világosan ebben ismerhető fel a hatalmas arányokat öltött magyar elvándorlás gyökéroka. Áll pedig ez a vád mindenki ellen, aki valamelyes politikai befolyást gyakorolt csak a környezetére is s aki azzal a hátsógondolattal vonzotta maga után a politika útvesztőire az embertársait, hogy ha nem válnak be számításai, ha nem ütnek be reményei: egyszerűen átvándorol Magyarországra. Ez mind nagyon szép az ő beállításukban, akik úgy hirdetik, hogy kívülről többet tudnak majd használni az erdélyi magyarság ügyének. S ha tényleg cselekszik is ezt, ha tényleg kívülről igyekezni fognak is az itteni munkát segíteni: mégis ki kell mondanom, hogy súlyos hibát követnek el itteni fajtestvéreikkel szemben, mert kivonják magukat a kollektív felelősség alól. Az ő munkájukért ők ott felelnek, ahol vannak, de nekünk itt kell vállalnunk a felelősséget az ő munkájukért és helyettük is.

Kötelességesség ez, még jóhiszemű elgondolásuk esetén

is kötelességszegés velünk, ittmaradott és itt maradni halálosan elszánt erdélyi magyarokkal szemben. Természetesen aztán a vezetők után kihúzódik a nyáj, mert a vezető példája, különösen ha kedvezőbb életviszonyok közé juttat, épen eléggé szuggesztív a tanácstalanság, az elhelyezkedés nehézségei és a hatóságok vegzálásai közepett.

Ami nekünk itt a magyar kötelesség politikáját kell csinálnunk, a magyar munkát. Meg kell teremtenünk magunk számára azokat a létfeltételeket, melyek ittmaradási elhatározásunkat alátámasztják. És nem minden áron, csak a hagyományos magyar erkölcs épségbentartása mellett. A gerincünkben, a becsületes munka becsületes és mindenkivel szemben egyenlő mértékkel mért méltánylásából nem engedünk, mert nem áll módunkban megalakodni századok során kialakult karakterünkkel.

Bizonyos igaz: nem mindennapi lesz a küzdelem s minden izom és agysejt megfeszített munkájára lesz szükségünk. Alkalmi politikusokra, akik a kényelmetlen helyzetek elől elhúzódnak: nincs szükségünk ehhez a munkához. Aki innen el akar menni, az nem folytathat itt az utolsó percig politikai játékokat. Az jelentse ki: én ki akarok menni, én nem bírom itt a levegőt, rám tehát ne számítsatok. Különben vétkeket követ el, aminőt sem ő, sem mi ittmaradtak soha helyre nem hozhatunk.

Beh szép! . . .

Beh szép ez a holdfényes esti kék.
Beh szépek itt a házak, meg az utcák!
Beh szép, hogy elindult lelkemnek
Semmi se állja útját! . . .
Beh szép, hogy megyek, mehetek szállva,
Estéli kékbén járva
S gondolhatok azt, amit akarok.

S beh szép, hogy a gondolatomba
Bekacag egy futkosó gyerek!
Beh szép, hogy utána fordulok
S nagyonszépét — gondolni merek . . .
(Hogy szeretlek, kis ismeretlen, kacagó gyerek! . . .)

Beh szép, beh szép, hogy úgy ragyog a hold!
Hogy csak olyan, mint a nagyanyám
Leánykorában volt . . .

Beh szép, beh szép, hogy ma megint
Volt egy percünk —
Beh szép, hogy tétováságunkból
Ujra ki mertünk! . . .
Beh szép ez a sírva-kínlódó
Nagy szerelem —
Beh szép, hogy ez a tövis korona
Rózsákat hajt ki a fejemen! . . .

Nagy Emma

Beszélnek Erdély kövei is

Irta: Kós Károly

gykor Ruskin szólaltatta meg Venezia köveit.

Akkor volt ez, amikor emberi hazugságok össze-zavarták volt az egészséges művészi látást, meghamisították az őszinte érzést, hogy e hazugságok labirintusában tévelyegve elvesztette tájékozódását nemcsak a tudás, de az ős egészséges ösztön is.

És beszéltek a kövek.

Nem azok, melyek a hegyeket tornyosítják, avagy amelyek a föld élő, termő humusza alatt szunnyadnak, nem ezek a némán halott tömegek, de azok a kövek, amiket az Ember Istentől áldott lelke holtból élővé, némából beszélővé változtatott.

Azok a megzöldült és megfeketedett kövek, miknek alját másfélezer esztendeje mossa a Lagunák vize, azok a karrarai márványoszlopok, az ívek, boltozatok, csipkés ormok, a faragott, vésett, vérrel és verejétkkel összeragasztott kövek; azok tudnak sírni és ujongani, tudnak tréfálni és mesélni, múltat emlegetni, jövődőt látni. Élnek azok a kövek és beszélnek. Csak érteni kell őket, csak hallgatni kell tudni őket és akarnunk kell, hogy megszólaljanak nekünk.

És a kövek igazat mondanak. Csak igazságot és talán csak ők mondanak igazságot.

Ruskin, az angol szociálista hallgatta őket. És Venezia ősi köveinek beszéde Anglia zsákutcába került művészetének megújítását, a modern angol nemzeti művészet újjászületését tette lehetővé. Mert az a beszéd az Igazság beszéde volt.

* * *

Amiben mi szegény mindnyájunk élünk ma: nem-e hazugság vajjon ez az egész élet, minden, ami lülünkbe harsog, ami szemünket kápráztatja? Minden, ami elmúlt a véres háborúval és minden ami van és békének nevezi magát? Mi pedig szegény, tapodott tévelygők úgy vagyunk már a hazugsággal, mint a papiroossal: elhiszük, hogy az aranyat érő pénz ma is; — mint egykor, régen. Mert hiszen reá van írva, hogy az.

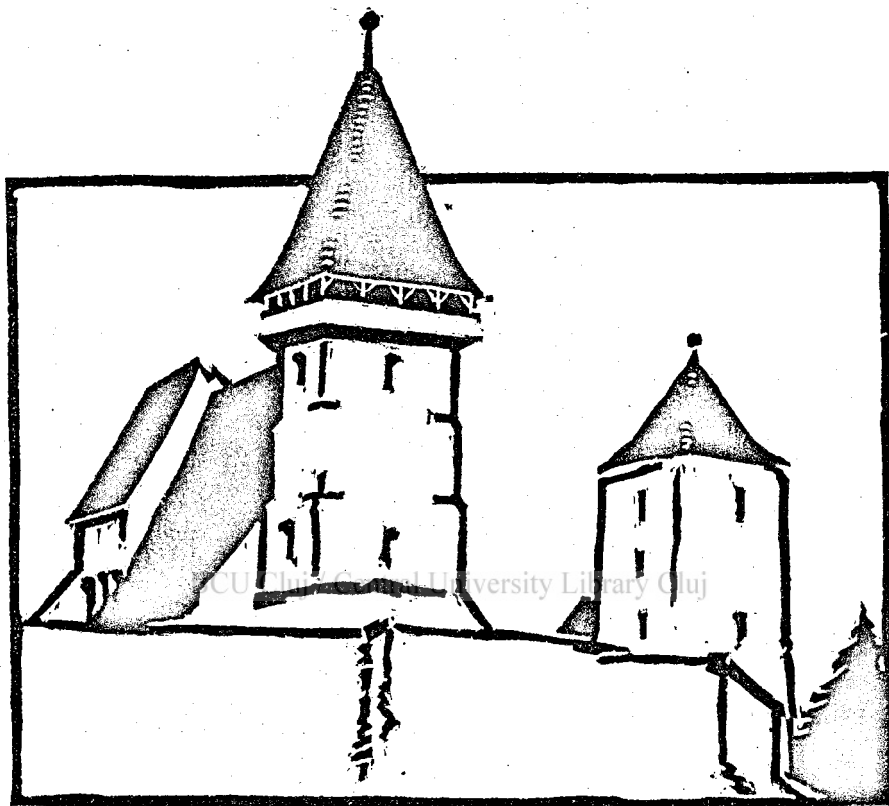
Milyen jó, hogy a kövek beszélni tudnak! Milyen jó, hogy az a halott, örökkéideg anyag, amit az Ember Istentől való teremtő lelke élővé, némából beszélővé és örökkévalóvá tett, csak igazat tud mondani. Hogy azt nem lehet megvesztegetni, hogy azt nem lehet lerészegíteni, hogy az nem fél; hogy annak nincsenek vágyai és céljai és nem éhes örökké...

A kőben halott maradt minden, ami az élő hazuggá teszi. De él minden benne, ami az életben szép és jó, mert igaz!

* * *

... Hallgatom Erdély köveinek beszédét:

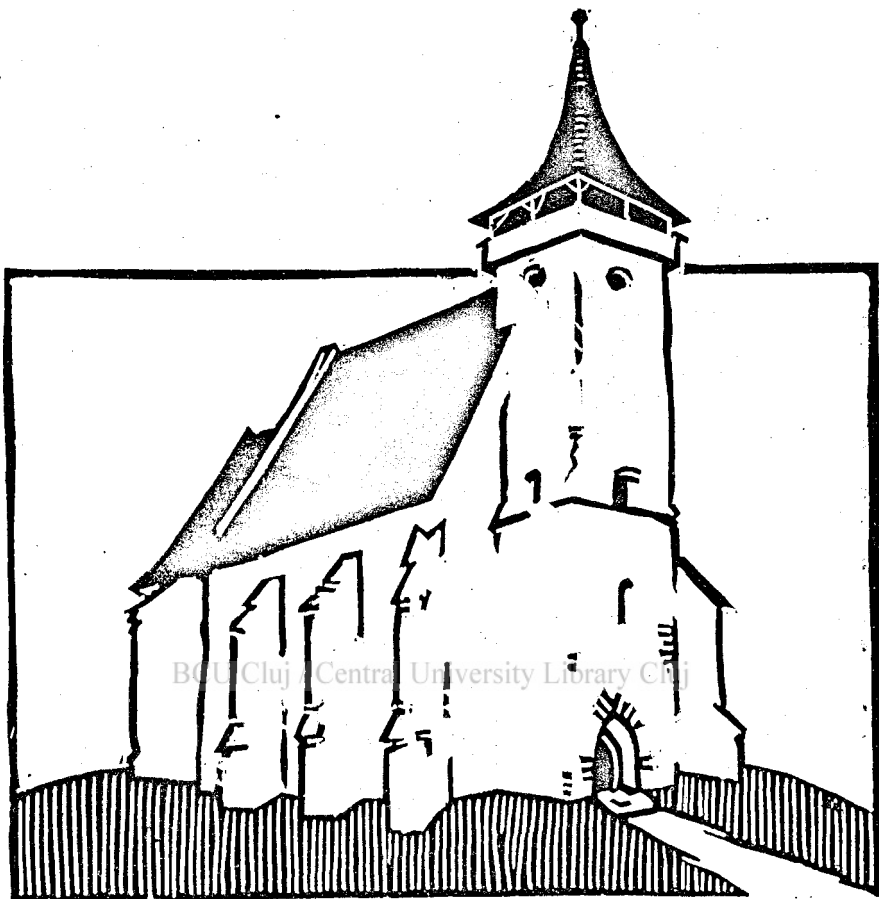
Időtlén idők óta népek és hitek, fajok és kultúrák keverődő helye ez a föld. Északról és délről, napkeletről és napnyugatról előnyomakodó népek

Pretai (XV. sz.) szász templom.

és kultúrák bárhol Európa szomszagos földjén ha halálos tusában összeroppantak, akkor a megvert fél vérző, megrettent, búvóhelyet kereső töredékéből bizonyosan került a Királyhágó és székely havasok közé is valamennyi, a rengeteg, titkos erdőbe, a dugott, meleg völgyekbe. És ha később szerencsés véletlen, avagy szerencsétlenség okából el is hagyta ezt a földet valamelyik, mindig maradt itt belőle valami nyom. A dákokról mondják, hogy ők szervezték meg Erdélyt első ízben egységesen, mint államot. De a mi köveink erről semmit sem tudnak.

A Trajanus hódítása — és erről már tudnak a kövek — római provinciává tette Erdélyt, de latinná nem. Csodálatos, hogy Róma hódításai mint nyomták reá letörülhetetlenül bélyegüket Galliára, Germániára, Hispaniára, sőt Britanniára is, de Erdélyből úgy tűnt el a római uralom, hogy ha az itt maradt tárgyi emlékek nem beszélnének róla, nem is lehetne azt megállapítani. De ezek azt is elmondják, hogy az Erdélyt meghódító és megszálló

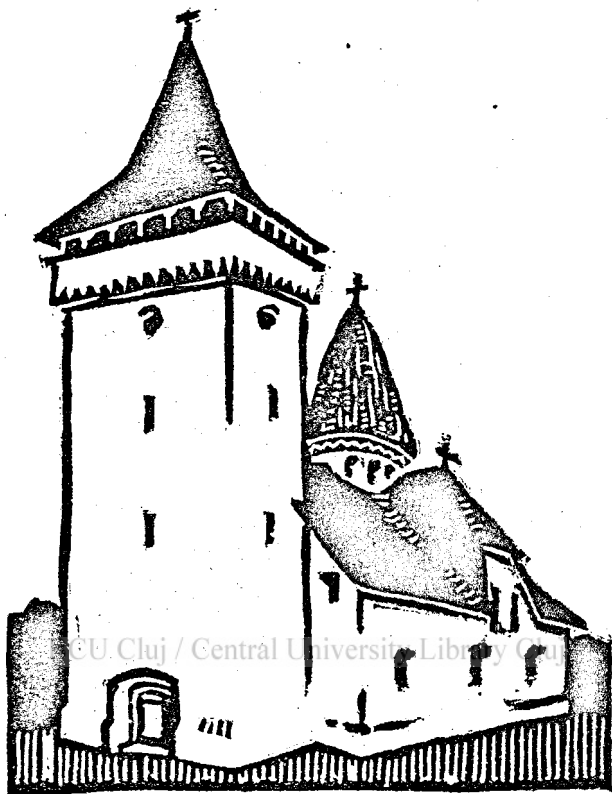
Maroszentimre (XV. sz.) Hunyadi János magyar temploma.

légiók nem voltak itáliaiak, hanem kisázsiaiak és keleteurópaiak. Ami sokat megmagyaráz.

Azután jóideig némák maradnak a kövek. Nincs, aki beléjük lelket leheljen: a turáni népvándorlás kora ez. A lovas nomádok először hódítani akartak: hogy építhessenek.

Erdély hegyei közé új szín keveredik: Attila halála után hunn töredékek húzódnak lefelé a Duna mentén és egyrészüik ide sodródik be; később a frankok elől visszahúzódó avarok szállják meg nagyobb csapatokban főleg a székely hegyeket. Végezetül Tuhutum magyarjai hódítják meg Erdély egész területét. . . . Közben pedig a Balkán hegyekből állandóan húzódik felfelé és szóródik szét a hegyek közt mindenféle pásztornép és keveredik a völgyekből az új és újabb hódítók által kiszorított és a hegyekbe húzódó népekkel...

Ezer esztendeje, hogy Erdély magyar uralom alá jutott és a magyar

Vajdahunyad (XV. sz. eleje és a torony XVIII. sz.) román templom.

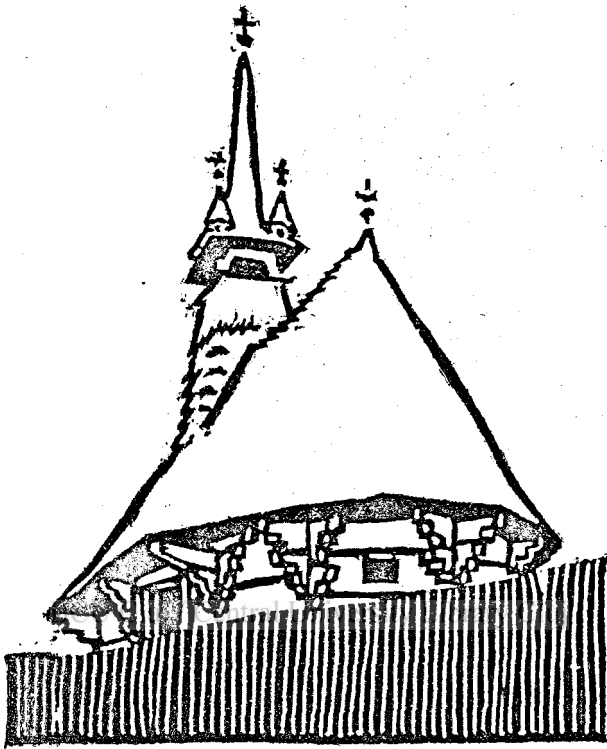
uralom kezdete egyúttal Erdély kulturális életének kezdetét is jelenti. Így mondják ezt a kövek.

Ezer esztendő alatt csak két esemény befolyásolja ezt a kultúrelétfolyamatot: a szász-telepítés és a protestantizmus fellépésével egyidejűleg a fejedelemség megalakulása török protektorátus alatt. Mindkettő szaporította azokat az erőegységeket, melyek Erdélyt mindenekelőtt és felett és mindenidőkben sajátos, egyedülvaló egyéniséggé predestinálták, mint a legkülönbözőbb fajta népek és kultúrák keveredő helyét.

Ezer esztendő nagy idő, még népek és országok életében is.

Ezer esztendő alatt Erdély földjén történik meg az a csoda, hogy három nép és kultúra éli életét úgy, hogy mindenik megőrzi, — mert megőrizheti, — a maga külön sajátosságait, egyéniségét, de emellett közös és minden környező idegen és rokonkultúrától és fajtól elütő karaktert is veszzen fel.

A magyar, szász és román megmarad magyarnak, szásznak, románnak, megtartja és fejleszti nemzeti kultúráját a maga sajátosságában, de viszont amiképpen az erdélyi magyar elkülönül a magyarországitól nemcsak földrajzilag (sőt politikailag is), de kultúrában is, úgy a szász sem

Türe (XVIII. sz.) Kalotaszegi román templom.

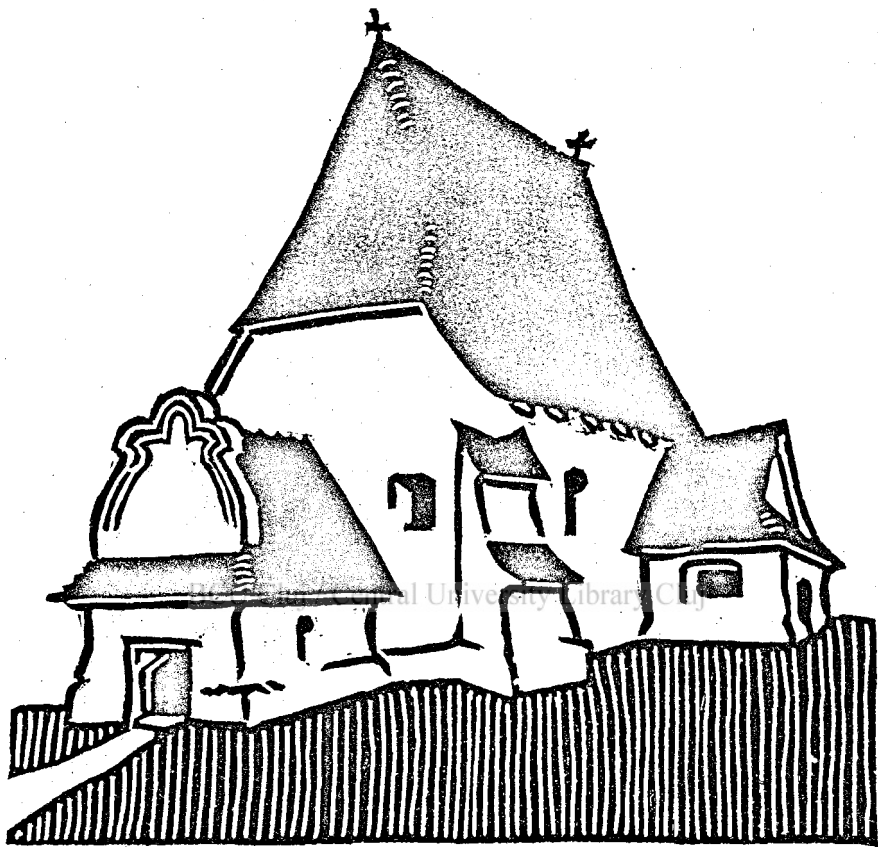
marad németországinak, a román sem függeléke pusztán a havasalföldinek, vagy moldovainak.

A belső egyéniség megőrzése nem zárta ki a közösséget és ha három faj és három kultúra töltötte is meg ezt a földet, de mindhárom viszont Erdély népe és Erdély kultúrája.

Ezért van, hogy e csodálatosan egyéni föld minden kultúrprodukciónak, de magának az erdélyi embernek is két jellemző tulajdonsága van: az egyik, hogy az magyar, román, avagy szász, de a másik, hogy egyúttal erdélyi. Ez az a fából vaskarika, ami minden Erdélyen kívül élő ember számára érthetlenné teszi Erdélyt.

Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő, alatt itt ezen a földön lakó egyik nép sem próbálta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők megpróbálták, de mindig siker, sőt a legkisebb eredmény nélkül. Ellenben az együttélő három kultúra állandó tendenciája, hogy belső faji természete megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek azt különvalósága mellett is erdélyi típusú tegyék.

Igy válik a bizánci görögkeleti templomból Kalotaszegen olyan román

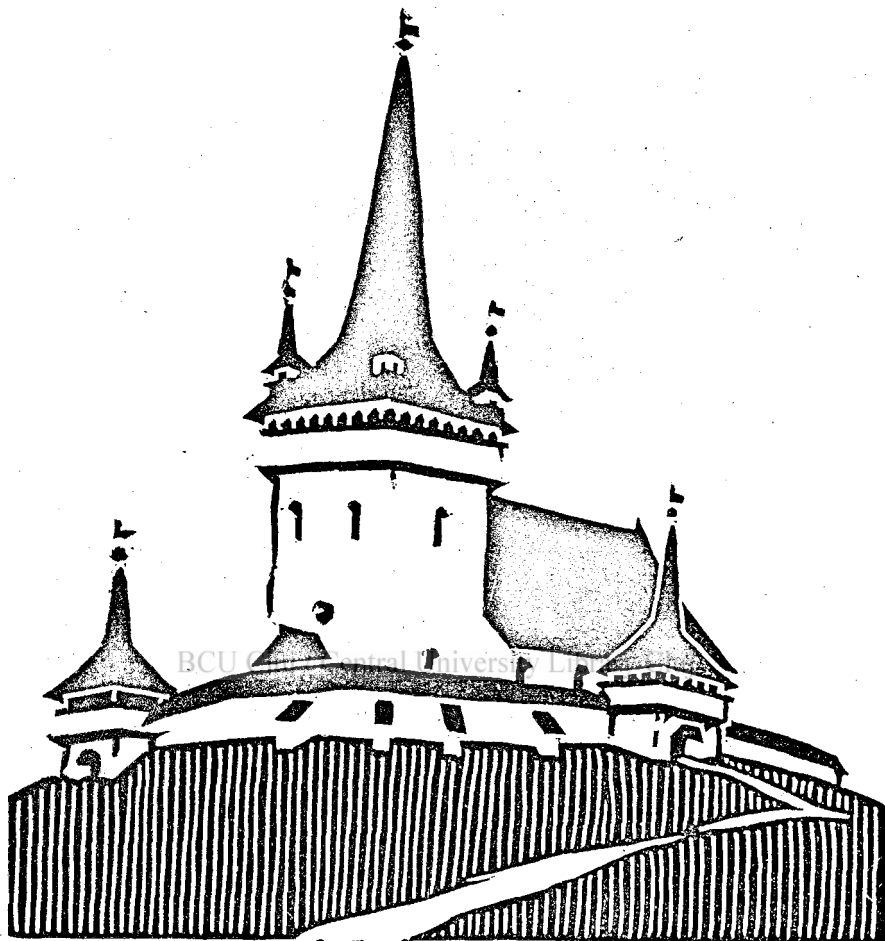

Gelence (XV. sz.) Háromszéki magyar templom.

templom, melynek egyik legjellemzőbb típusa a türei fatemplom. A vajdahunyadi, kb. a XV. században épült román templom még típusosan centrális görög-kereszt alaprajzú, kupolavilágítású bizánci templom. Falfestése is, mintha az athoshegyi templomokból került volna ide. Viszont a templomnak a XVIII. században hozzáépített előrésze, különösen tornya, de a régi rész fedélszalakítása is típusosan erdélyi.

A magyar templomoknál is ugyanezt a folyamatot konstatálhatjuk: a gyulafehérvári, a kolozsvári, dési román. kath. katedrálisok a középkor román ill. gothikus alkotásai pusztán, Erdélyhez annyi a közük csak, hogy itt vannak, de lehetnének bárhol másutt is — mondjuk: Németföldön; viszont a Székelyföld, avagy Kalotaszeg XVI., XVII. és XVIII. században épült vagy átépített kerített templomai kizárólagosan erdélyi magyar templomok.

Ugyanezt kellene elmondanunk a szász templomokról is.

Magyarvalko (XV. sz., torony XVII. sz.) Kalotaszegi magyar templom

És ha most egymás mellett és egyszerre nézzük és egymással összehasonlítjuk Erdély templomait, akkor önkéntelenül is meg kell hogy lépjen az időbeli sorrendben állandóan növekvő rokonság az eredetileg egymástól nagyon idegen épületek közt. Az időrendben később és később épülő templomok állandóan távolodnak attól a típustól, mely közvetlenül idegen földről (keletről avagy nyugatról) került ide és közelednek ahhoz a közös típushoz, melyet ezen földön az élet és természet azonossága és a közös sors diktál románoknak, szászoknak, magyaroknak egyformán.

Az igazság, amire Erdély beszélő kövei tanítanak, az, hogy az erdélyi román, szász és magyar templomok igazi típusai sokkalta közelebbi rokonok egymással, mint a világ bármely más templom-típusával.

Ezt mesélik a kövek, akikbe lelket lehelt Erdély háromfajtájú, de közös-sorsú népe.

Koporsóban

Irta: Marót Sándor

Eltemettek... Milyen különös érzés is ez: lassan gördülni le ócska és elhasznált kötélpályán, egy fekete fabárkában, melynek se ajtaja, se ablaka, vagy maréknyi szellőztetője, melynek nyílásán keresztül besurranna egy lélekzetvételnyi napsugár. Ha nem volnék bizonyos benne, hogy meghaltam, hogy a testem kihűlt, mint egy elszunnyadt kráternek apró, hideg kavicsa, ha nem tudnám, hogy az idegeim végleg elszibbadtak, mint porladó hegedűnek húrja, melynek lelkét nem érinti többé életrekeltő nyirettyű, azt képelném, hogy megbizsergeti vérem a rövid utazásnak kéje, mely szédít, kábít és csiklandoz belül olyanképpen, mint amikor szakadékos magasságból először repül le az ember siklón. De kimondták rám, hogy meghaltam s én tudom, hogy ez ellen nincs helye folyamodásnak. Csöndesen, nyugodtan kell viselkednem és én türelmesen nyugszom ebbe a határozatba. Végre is mit érne, ha én most protestálnék, lázonganék: ki hallgatja meg egy halott ember panaszait? A barátaim és ama kevesen, akik úgy vélték, hogy ismernek, nevetnének: amíg élt, megadással vette az életet és most, hogy meghalt, akar tülekedni és harcolni szegény... Nekem ugyan már teljesen mindegy lenne, — legalább úgy szokták mondani a halottra — hogy sírnak-e vagy nevetnek rajtam, de túrlőztetem magam és mint egy elnyúlt és megsárgult emberhüvelyhez illik összeszorítom a számát, nem is próbálkozom meglazítani fehér kendővel fölpeckelt államat, mellyel úgy festek valahogyan, mintha a fogam fájna. Tehát utazom... Megyek fokról-fokra lejjebb a nyirkos, nedves földön, pincelevegőben. Kis vonat-fülkém meg megzökken és a kötelek rángatásán érzem, hogy izzad bele odafent az a két-három ember, akik kenyérkereső napszámból bocsájtanak le most új állomáshelyemre. Pedig nem vagyok nehéz halott. Az élet is elég könnyen bánt el velem, a derék halálhordároknak sem nyújtok valami fáradtságos munkát. Az öt korona napszámot fejenként egészen simán megkeresték rajtam, nem is szólva arról a kis mellékesről, amit hozám tartozóim, bizonyosan kegyeletesen, izzadt és kérges markukba nyomnak. Mert úgy van az életben, hogy a legnagyobb szomorúság és friss könnyek között sem illő a borraivalóról megfélelkezni. Inkább a halotról...

* * *

A hangok, az élet-lármák már egyre tompábban, kaotikusabban kerülnek le hozzám. Imádságos, szakadt mormolások, az ősz-kántornak nikotinos bajusza alól évezredes holt szavak, melyeknek nehéz betűit úgy morzsolja le folyékonyan, vagy negyven esztendő óta, mint a diák a betanult vizsgaleckéjét. Csöndes sírások, pianói és fuldokló, görcsös zokogások crescendói kísérek, mint egy orkeszter, melyre óriási hangfogót tettek. Egyre lejjebb csúszom, mind zavartabban hat ez a gyászkoncert és a hiú emberi gyöngeség meglegedésével konstatalom: nó lám, hogy síratnak engem. Szinte büszke vagyok rá. Mert tudnotok kell gyarló földiek, kik még éltek odafönn, hogy az ember — miként a biblia regéli oly szépen — nem visz magával kincset,

bánatot és szerelmet le a sírba: csak a hiúságot. Egyetlen és utolsó kísérője ez a földben s azért elvárja, megkívánja minden valamirevaló rendes halott, hogy márványfal növekedjen ki fejevénki fölé, némi kis aranyíráskával, hogy unalmas óráinkban olvashassuk: milyen kitűnő emberek voltunk is mi odafönn a földön. Az a néhány sornyi betű elegendő a porladás egész idejére, mert a halott ember sem únja meg a személyének kijáró kegyeletet hazugságot a végnélküliségben emészteni.

* * *

...Földdarabok és göröngyök kopognak rám, mintha koponyákkal hajgálnának. Egyre sűrűbben, egyre veszedelmesebben; majd homokzúzó zúdul ijesztő iramban. Határozottan úgy érzem magam, mint egyszer életemben, amikor egy mély tóba készültem fulladni... Hirtelen eszembeillant egy retentő káprázat. Fejemben zsongott liszt, amit a pap mondott rólam a koporsó fölé, az előző napon részére bediktált jegyzeteiből. Rajtakaptam magam, hogy megtanultam és betéve tudom az egész beszédet. Soha nem képzeltem, hogy halott embernek ennyire éles a memoriája. A fülem sírással, sóhajzással, homokkal és földdel, az orrom nehéz, zsíros gyertyaszaggal volt teli. Fulladoztam levegő után és helyébe egyre mordult rám a földlavin, mintha számum kerekedett volna és a sivatag minden pora engem lepelt volna be. Talajt éreztem és megálltam. Körülöttem minden szűk és sötét volt, mocanni nem lehetett ebben a keskeny, tortaszeletre vágott sikátorban. Annyi hely sincs, hogy az ember a cigarettatárcájához nyulhatna. De most nem is kell. Soha nem ízlett vaksötétben a cigaretta...

* * *

Mozdulatlan maradtam hát. Gondolatlan kirázta magát a földi sírból, föltúrta a sárdarabokat, rothadó és porladó göröngyöket, az én személyes tisztelőimre frissen kapart homokot és fölkapaszkodott egy nyekegő kerekű kétfogatúnak bakkjára, ama hintók egyikére, mely a vidéki városnak széles utcáján rohanva hivatva volt külsőleg is szimbolizálni a nagyérdemű sétáló közönség előtt, hogy én végleg nem létezem többé; mert jönnek a temetésről haza. A vaskosan és unalmasan tágas főút másik oldalán paripázott tovább az a „másodosztályú“ fojtó szagu fekete hintó is, melynek fényezett lakkja teljesen megkopott belülről a koporsók csúsztatásától. Amilyen pózzal teli, majdnem kacagtatóan groteszk táncmesteri kimértséggel szállított ki a vasárnapiason kicicomázott halál-táltos, a gyűrött egyenruhájú halotti hordárok kíséretében, olyan természetes könnyedséggel, az igaz élethez közelálló ügetéssel ficáncoltak most visszafelé, miután rájuk szabott kötelességüket kifogástalan módon teljesítették; átadtak engem „a tisztos anyaföldnek“. A derék kísérő személyzet is levetette a rájuk peckelt temetkezési magatartást. Vidám hányavetiséggel — a jól végzett munka „fajrabent“ hanglejtésével — ráültek a halotti hintóra és onnan lóbálták kiaszott, hosszú lábukat. Egyik behúzódott a baldahinszerű eresz alá, éppen arra a helyre, hol alig egy negyedóra előtt még hült testem összetakolt kazettája hagyott meleg nyomot. Maskarádés, viaszkos csákJukat fölcsérték polgári foglalkozásuk — jobbára tisztos, tollas handlék a szegények — kényelmes sapkájával és zsebük mélyéből fekete agyagpipát — annyi stílszerűséggel tar-

toznak hivatásuknak — összegyűrt virginia cigarettát vettek elő és fújták a füstöt azzal a boldog kiéhezettséggel, melynek nagyszerűségét valóban csak színház, temetés, szóval az illedelmes nélkülözés után, nyújtja a várva-várt dohánylevél.

* * *

A mozgalmasabb és tarkább korzó-oldalán haladt libasorban utolsó útam kísérő-gárdájának kocsimenete. Gondosan ügyeltek arra, hogy a rokoni ranglétra megfelelően legyen képviselve és így hátrébb-hátrébb már világosabb ruhák és nyugodtabb tekintetű szemek néztek a pillanatra megálló sétálókra, kiknek egyik-másika legalább azzal rőtta le irántam való kegyeletét, hogy megjegyezte:

— Na. — Ez is fölvehetett volna egy sötétebb bluzt...

Utólag is forrón köszönöm ezt a figyelmet...

* * *

Most, hogy már magam is meghaltam, tehát semmiféle udvariasságot, tiszteletreméltó bamba tradíciót, reánk erőszakolt álérzést nem tartok magamra kötelezőnek — nyugodt lélekkel és egy halott teljes lelki nyíltságával bevallhatom, hogy temetések után a leggyakortabban valami megmagyarázhatatlanul képes megkönnyebülést éreztem. Annak idején, életem koromban, azzal altattam pomádés és hiú lelkiismeretemet, hogy ez nem cinizmus, hanem öröklött és lappangásaiból feltörő emberi vonás, amely kacéran és ördöngösen ott ugrándozik az ember agyvelejében, amíg körülötte sírnak és a sírkövek emberi feliratokkal unalmasan és üresen meredeznek. Ez az a megkönnyebbült képes érzés, mely azt súgja folyton az ember agyvelejébe, míg a kántor elsírja a maga tizkoronás nótáját, hogy: szívből sajnállak édes jóbarátom... Esküszöm neked, hogy jobban fájlallak, talán mint az, aki most a leggőrcsöbben rángatja keblét, de ha már meghaltál, jobb ha te pihensz ott, mint én... Mert én megyek, futok ki az életbe... elvégzek még egy néhány céltalanságot, lerovok néhány földi rosszat, aljas és drága bűnt. Csókolok még néhány szájat, átölelek testemmel egy-két pihegő fehérséget. Neked már nem lehet. Bocssás meg barátom, testvérem, de én még sietek; innen még jobban sietek. Élni szaladok, amíg lehet, amíg ide hozzád visszajövök. Csodálatos, bár bizonytalannal álló, egyet nem tudtam temetés után. Enni. Nem szándékszom most utólag szépíteni a lelkeket, vagy valamely tulajdonságomat. Bizonyos, hogy nem a mérhetetlen ellágyulás okozta ezt, inkább valami ideg-idioszinkrázia. Az orrom, a tüdőm, a szemem, gyomrom, fantáziám telítve volt a halállal, viaszsárga arccal, fekete lepedővel. A körömök feketéjében érdesen éreztem a sírba dobott földdarabok homokporát és úgy véltem, hogy az a falat, mit lenyelnék, rámmereedő, borzongó és útálatos hullarész. Viszont nem lehet most utólag elhallgatnom, megdöbbenett és émelyített az a ványadt cikornya és kegyeletesen színházi ízű dialóg, mely halotti torként a temetés utáni étkezésnél fejlődött ki mindenkoron.

— Egyél — nógatták a gyászolót.

— Vegyél már magadhoz valamit. Neki már szegénynek ügyis mindegy, te meg összedőlsz...

— Az élőt kell sajnálni, a halott az már úgy se tud semmit...

Brr... A kimerültség ájulásába, letargiájába, üres és fáradt ámulatába

süppedt gyászoló orrát, száraz, tikkadt ínyét megcsiklandozta a feltálat részvételenek forró- és keringőszaga. Félszemmel szinte szemrehányólag odapislant a gőzölgő lábosra és önmagában gyomron szeretné taposni magát, hogy ez a hitvány gyomor, ez a napiízetése és kijáró porciója utáni korgás, mint higgadt ingaóra ütése, miért mond most olyan brutálisan és szemérmetlenül ellent a gondolatának. Most amikor ő nem akar enni, mikor ő tudni sem akar arról, hogy földi táplálék is van a világon. Nem akar kanalat a szájához táncoltatni és villával, késsel szabályosan vagdalozni, most; amikor sírni és pusztulni szeretne elevenen... Kitérő könnyei megerednek és megsózzák permetezve a párolgó ételt — melyből hosszan kanalizik a gyászoló...

* * *

Gondolataim, mint kóbor futárok, úgy kergetőznek, susognak, elrohannak, visszajönnek itt, az öt láb mély sírban.

* * *

Nem is tudom már mennyi ideje fekszem idelent. Azt mondták mindig: végsőt pihenni jó. Inkább unalmasnak, végtelenül társtalannak találok a helyzetet. Minden halottság ellenére morfondírozom és tájékozódni szeretnék. Terepszemlélt tartok. Megbocsájthatatlannak tartom, hogy mielőtt lebozsájtottak utolsó stációmra, nem néztem meg, hogy tulajdonképpen ki mellé lesz szerencsém fekiüdni. Végére is ennyi udvariassággal a halottak is tartoznak egymásnak, ha az élőknek ez mindegy is. Egymás mellé fekiüdni... Odafent, snobbéknál milyen súlyos, jaj, milyen triviális jelentőségű szó ez: Egymás mellé fekiüdni... Szimbolum! Mely a házasságra vagy drága szeretői viszonyra teríti a közös ágytakarót. Hagyjuk — fantáziálok... Talán épen egy szűzi hajadon piheg itt mellettem... Hártyszerű, vékony csontujjaival szeliden keresztbeoleli mellecskéit, mely — úgy vélem — most olyan lehet, mint a naptól beaszalódott citrom, anélkül, hogy az élet, a szerelem, az anyaság édes nedvét kicsókolták volna belőle. Utolsó ruhácskája, selyemingje foszladozik, málik le testéről, mint a berizsporozott állott szitacafat. És ami az omladékok körvonalaiból kivillan az: ó, nem a részegítő, rózsavíz szagú folt, melynek hamvas gyenge húsára olyan éhesen kattognak odafent az éles férfifogak és nyelnek a habzóan összefutó ínyek... Szemfödője, fejköszörfje, az időtől kihorpadt koporsó deszkán keresztül beleolvadt a földbe, abba a mélyen bujálkodó lisztes homokba, melybe mint egzotikus növény, kigyózdik és terpeszkedik a gazdag aransárga hajfonat, megfakulva és kiélten, mint a naplemente, melyet halálra fojt sötét karjával a késő alkonyat...

Szálló gondolatomnak szigonyhegye, mintha keresztülfurná a bennünket elválasztó falakat, melyeknek sárreége — úgy tetszik mindmennyi előszoba: a szütleányzó nászágyáig. Keskeny, ivor-lábszárai, hullámzó duzzadságtól megrabolt özcombja, az „utolsó szemérem“ reflexmozdulatával, a női akarat végső, tudatos, vagy tudatlan lobbanásával kulcsolódnak imára és testének oltárhelye, szepőlőten számolya mintha szívalakra rajzolódott volna ki, így, ebben a fekvésben...

Óh ha most vért éreznék ereim üres, kiapadt csatornáiban, ha sejteném is, hogy szívem van, mely földob s könnyeim vannak, mely a szerelem végső, őrítő finisében kibuggyan a szememből, mint annyi másszor, amikor még

éltem és éltem; akkor körmeimmel kaparnám keresztül a földsáncokat, hogy e szűzi oltáron első ministránsa legyek a szerelemnek... Így... mosolyogni való gondolat egy halott álmatlan, lázas mámorától. És mégis, kezem keresgél, buckákon, koppanó férgéken keresztül és egy sétáló szentjánosbogár csillámló, szivárványos fáklyája mutatja az útát. Ujjam csontja meghorkan a szomszédom sírja falánál és fölpeckelt állam fogsípjain keresztül lehelem a hang nélküli szavakat, kezeim lázasan kopognak, reszketnek, mint férfiúvá ébredesem első percében:

— Kisasszony... kisasszonyom... szabad...?!

* * *

Bogarak fekete esője hulladozik rá arcomra a síri hant e földi lármáján és újból halotti csendben, álomban vagyok...

* * *

Nyújtózkodom. Fáraszt és zsibbaszt a rettenetesnek, végnélkülinek tetsző hosszú fekvés. Vajjon mi van odafönt? Leselkedem. Nem táncol-e fölöttem az ősznek száraz, zizergő muzsikája, mely esténként, mikor a falak mentén kóboroltam: az álmodással és önárnyékkal, annyiszor csimpaszkodott sárgalevél-üzenetével a nyakam gallérijába? Izgató libabőrösre fújta a testem forróságát és lila sávokat festett az ujjaim körmére. Te drága borzongó hideg-meleg, az élet kéje, mellyel csak az ősz tud megcsiklandozni, ha röpülsz föl szerelmesed ablakáig, ha gondok ólomcsizmáján cammogsz a földön.

Drága őszi borzongás te, ki az ezüst hajszálakon keresztül a gyermekornak csengő képeit töltd el ama rút pillanatokban is, amikor váltókölcsönfutamban kellett a napi kenyeret megtoldani és ingerkedél velem, hogy hova fussak: bankigazgatók kecskeszakálla előtt hasravágódni, vagy ki a mezőre kőfalat játszani, bakkot ugrani.

Talán vastag hóvatta fekszi most siromat, jégcsipkék cifrálnak a fákön és járatlanná teszi a kegyelet zarándokútját buckámig. Mert hiszen ti tudjátok földiek, hogy a pelyhedző tavasz és a fiatalodó napsugár olvastja a temetői zarándoklás mehetnékjét. A tél minden náthájával és sárcipőjével torlaszt emel az élők és halottak között. Lehet tehát, hogy tél van fölöttem, lármájával, villamosfényduruzsolással, szürcsölő, habzósoló életsomjával. Lehet, most futnak haza unalmas, elnyűtt házastársak a színház párájából — a dunnák közé.

Oh, milyen rettenetes sivár emberműmiák ezek, hogy utáltalak és szántalak benneteket míg éltem és én is köztetek merítettem egy levegőt. Sokszor az volt az érzésem, hogy ezek majmok. Az asszony-feleségek, mint ragaszkodó, rágcsáló nőstényállatok, kik hízelegve simogatják az apamajom szőrös ábrázatját, mert mancsaik között falnivalót és cifra rongyott ragadozott haza számukra. Akárhányszor úgy tűntek fel előttem, mint herék, vagy mint húsból és vérből való bábuk, akiket reggel egy láthatatlan kéz szerkezetében felserófol, mint egy vekkerórát, hogy szabályszerűen: lélekindulat, emóció és kilengés nélkül fogyasszák le napi életük szakaszait. Főfűjják magukat a táplálékkal, hogy azzal az óramutatómozgással, mit a földön munkának neveznek, újból üres helyet biztosítsanak — gyomrukban. Ebéd után nyitott szájjal horkolnak a pamlagon, háttal egymásnak férj és feleség, szabadjára

lazított alsóruhakötéléssel, hogy a drága has kényelmesen lihegjen, hogy testük lustán, tespedőn hízkodjék és nyáladékos álmukban rúgnak egymáson, egy terpeszkedőbb fekvésért.

És az esték, a téli éjszakák penészszagú tollaságyban...? Mint a mókusok fölcámcsovják, mit nyárról összehordtak és aztán belebújnak, párolognak a dohos melegben, hogy a megszokottság vezényszavára vegyének kölcsönt egymás verejtéksöpöpes izzadtságából. A napszámos nem cipelheti szánandóiban roskatag terhét, mint ahogyan javarészt ezek a szerelmi robotok folynak a családi dunnák között. Szellemtelen és ötletnélküli egybefonódások, csak épp mintha ennének — kanál és villa nélkül. A férj mondja, szinte vihogó nyerítéssel: Hoci, ami nekem dukál, azért táplállak. Az asszony, akár tetszik, akár nem, engedelmeskedik a maga és a másik vérének, feltálatlja testének süttetését és néhány perc alatt fölfalják közösen sovány, izetlen, raffinatlan és minden kábító fűszer híjján levő szerelmi kotyvalékukat, hogy egy nagyot fújjanak és horkantsanak utána — más napig... Oh, mily gyatra és bárgyú ez fenn, ott ahol így van és mennyivel szebb, finomabb erről nem tudni, ezt nem látni, itt, az öt láb mély földben...

* * *

Számolok. Most, hogy van elég időm, erre is ráfanyalodtam. Tíz napja, hogy idelent lakom és gondosan visszavezetve a földi naptárat, ráeszméltem, hogy a sírom felett rohanók julius negyedikét jegyeznék. Ha ideg volna bennem, megreznének erre a találkozáshoz: születésem napja. Amíg éltem, eszembejuttatták, most, hogy meghaltam, eszembejutott. Tehát emberi számítás szerint pontosan, harmincnégy évvel ezelőtt én megszülettem. Mennyi érdekes rokonság: a születés és halál között. Akkor még semmitsem tudtam magamról és mindarról, ami körülöttem él és mozog, most már semmit sem tudok minderről. Ami közbül esik, — nem számít, nem érdekes — mert nem rejtély többé. Születni és meghalni, ez a kettő, ami titokzatos és izgató. Jó maroknyi, sivító és vaksín pislogó kis halott voltam akkor is, télenül és védekezés nélkül kiszolgáltatva mindazoknak, akik az életnek cibáltak elő, amint hogy most ki vagyok szolgáltatva rovarok, hernyók, csúszó és mászó állatok falánkságának. Drága anyám hajolhatott felém a világrához szenvedésének fájdalmas, édes mosolyával, most pedig a bogarak tanakodnak, hol kezdjenek ki rajtam. Előttem ugrándoznak gyermekkorom születésnap szenzációi: a katonatrombita, mit kalandos fantáziám kívánt meg s melynek rézfalából keskeny tüdőm nem tudott hangot csiholni, egy nikkellokos, amiért napokig sirtam és bírhatására akkori rémregény olvasmányai nyújtottak erőt és energiát. Egy ezüst zsebóra, amit elvesztettem és egy három krajcáros karikagyűrű, mit legelső szerelmem csábító zálogaként húztam fel udvarunkban egy hét éves leányka ujjára. Születésnapomon adtam át elsőízben tejszínű államat a borbély hóhérmunkájának és részemre süttött csokoládétortával enyhítettem férfiasságom fájdalmait. Soha nem jutottak ezek eszembe, nem volt időm rá a semmittevéstől és most, hogy születésem napját magányosan itt ülöm meg halotti síromban, előttem játszadoznak sorba, mint pajkos pillék egykoron kalapom tövében...

* * *

Irtóztatónak mondható tudatra jutottam: rágnak. Fekete és okkersárga bogarak, szarvas és hosszúlábú állatkák, szürke hernyók és kukacok belejezték rajtam a konziliumot, vagy ha úgy tetszik, haditanácskozást. Megérettnek és fogyasztásukra alkalmasnak találtattam. Nem tudom, hogy és miként termettek elő ezer és millió földrácokból, lyukakból búvóhelyekről, de itt vannak és előrohannak, mint mesékben az emberevő indiánusok. Lázasan futnak, gázolnak keresztül rajtam, mint hadtestek a csatamezőkön. Látszólag céltalanul és számítás nélkül sűrűg-forog egy előörsi csapat óriás hangya az arcomon. Pillanatra megállanak, mintha megijednének, vagy tanakodnának, aztán gyorsan futnak le nyakamon hívívőnek. Szemben, póklábú, pohos bogarak állják útjukat és megverekszenek a hangyákkal, seregestül szipantják fel őket... Szegények, ezek már nem ehetnek belőlem... Az erős diadalmaskodik tehát lennt a sirban is a gyenge felett. Lábamon kúszik fel egy horda és vad munkához lát. Csípegetik húsomat, mint éhes téli verebek a morzsákat és beleássák magukat bőröm alá, fölfutnak fülcimpáig és orrom résein keresztülhatolnak, hogy útat engedjenek, foszladozó, fehér ingemből lassan imbolygó vérszívó hernyóknak. Érzem, hogy lassan ellep és megemészt teljesen az oszladás igazi halotti tora és hogy itt lesz a perc, amikor elvesztem teljesen emberi formámat, melynek sablonmodelljébe a természet öntött. Látom már a szemeimre mondott halálos ítéletük kegyetlen végrehajtását: Szemeimre, melyek inkább gyermeki lágyssággal, mint kapzsi haraggal néztek az életbe. Fölszívják színét és letörlik pillantását, mely annyi árnyalatú volt és szívárványos sugarakat adott magából anyai szóra, asszonyom kábító csókjára, leányom kezének bársony simítására. Csupaszra tarolják szempillámat, mely árnyékot adott a szerelem ama nagy pillanataiban, mikor minden vér és minden láz a szívemtől a szememig futott fel. Most már tudom, hogy nem fogok többé örömben mosolyogni, bánatban könnyezni, nem fogok érezni... Kipusztítják, felkoncolják szívemet, mely oly keveseké volt, de akié volt, az teljesen birtokolhatta és meríthetett lelkemből oly gazdagon és annyit, mint feneketlen kútból az élet vizét. Orgiát ülnek a számon, mely piros volt a vágtyól és frissen duzzadt az örök, lázas keresés perceitől. Apránkint metszik fel kezem ujjait rút kis bestiák fehér ollói. Kezeimet, melynek sima tükörére, egy-egy részegítő, kábító nászuftam és vad szerelmi koncert hevében lankadt liliomok: önfeledt női csókok suhanva hullottak...

* * *

Millió részekben érzem teljes pusztulásom, millió véső dolgozik, bont és ront; pusztít rajtam. Most kezdődik, ez az igazi halál. Most...! Egy napig attak még: rohanó férgék tusája... Ez itt a halál, nem odafönnt. Üveges szemgolyóm mintha egyet fordulna és én: sirtam és sirtam a sirban...

Somló Bódog és a természettudományos felfogás

Írta: Murányi Győző

Somló Bódog legismertebb műve az „Állami beavatkozás és individualizmus“ ezekkel a mondatokkal kezdődik: „Minden társadalomtudományi kutatásnál két adott tényezőtől kell kiindulnunk. Az egyik a természet erőinek az a fejleménye, amelyet emberi szervezetnek nevezünk; a másik annak környezete: a többi világ... Minden szociológiai vizsgálódás azoknak a bonyolult és sokszorosán összefonódott kölcsönhatásoknak kutatásából áll, amelyek egyfelől az emberi szervezetek között, másfelől az emberi szervezetek és az azokkal érintkezésbe jutó többi világ egyes részei között létrejönnek“.

Ezek a mondatok jellemzőek Somló egész felfogására, világnézetének alapjaira, sőt jelzik tudományos életünk egy egész fázisát, amely azonban a jelen esetben is csak a külföld tudományos életének a visszaverődése. Alapelvekként állnak könyvének az elején, öntudatosan vesznek fel az egész rendszer jellemzésére alkalmas jellegzetes és lesznek esetleg próbakövévé.

Mikor Somló két részre osztja a világot, egy ember szervezetére és a többi szervezetek és dolgok összességére, erős hangsúly kerül a szervezet szóra. Állást foglal ezáltal egy olyan kérdésben, amely régi idők óta rengeteg vitának a tárgyát képezte s véglegesen eldöntve még most sincsen. A test és lélek dualizmusának a kérdése ez, amelyet a múlt század természettudománya és pozitív filozófiája véglegesen eldöntöttek tartott azzal, hogy a lelki élet név alatt összefoglalt jelenségeket teljesen materializálta és csakis mint anyagi szervezetünk funkcióit fogta fel, főleg abból az alaptételből indulva ki, hogy a testi jelenségek és a lelki életnek nevezett jelenségek, mint a természetben minden, ugyanazon természettörvények uralma alatt állanak. Bár érdemben a tudomány azóta történet haladása világánál is igazuk maradt a két jelenségkör alapjainak azonosításában, mégis alig egy-két évtized kellett hozzá, hogy nyilvánvalóvá legyen, hogy a kérdést ilyen egyszerűen elintézni nem lehet. Módszer szempontjából éppenséggel nem lehet közömbös, hogy ennek az alapelvnek elismerése úgy történik-e, hogy a lelki jelenségeket a testi jelenségekkel teljesen egy kalap alá vonjuk, a minden jelenségkörre nézve jellemző különbségeket nem vesszük figyelembe, hanem az egyik jelenségkörre megállapított törvényszerűségeket egyszerűen, szinte a priori, átvisszük a másik jelenségkörre, vagy pedig — az alapelv fel nem adása mellett — a megkülönböztető jellemzőségeket felismerve folytatjuk kutatásainkat és határozzuk meg, hogy melyik jelenségkörből kiindulva oldhatók meg legtöbb biztossággal azok a problémák, amelyekkel foglalkozunk.

A következmények azután meg is mutatták, hogy egyik jelenségkörnek egyszerű eltüntetése egy másikban nagyvonalúsá alapelvek alapján, mennyire ingatag talaj. Egész raja keletkezett olyan szociológiai elméleteknek, amelyek közvetlenül a természettudományokban gyökereztek és biológiai vagy más természettudományi törvényeket vittek át nem sok aggályoskodással a társadalmi élet jelenségeire. A tudósok mindenütt csak természettudományt kerestek és néha erőszakosan a legbonyolultabb társadalmi jelenségekben is biológiai, fizikai törvények érvényesülését látták. A társadalmi jelenségek főtörvénye a természetes kiválasztás lett. A bűntevő pedig beteg, akit szervezeti rendellenessége determinál bűncselekmények elkövetésére. Hogy mennyire mentek, azt bizonyítja az organikus vagy biológiai szociológia példája, mely a társadalmat az élőlények mintájára sejtekből (egyénekből) álló szervezetnek fogván föl, nagyon csekély kritikai érzékkel az élő szervezetek törvényeit alkalmazta rája. Így lett egy találó hasonlatból nagyon naiv tudományos rendszer.

Az idők során azután a mindenáron való természettudománynak egyre több helyen kellett átengednie a teret. Nemcsak kiindulópontja volt hibás, hanem rendkívül terméketlen is volt; tehetetlenségének a társadalmi jelenségek megmagyarázásában rövid idő alatt ki kellett tűnnie. Mert kiindulása helyes volt abban a tekintetben, hogy minden társadalmi jelenség végső elemzésben ugyanazokon a biológiai, fizikai stb. törvényeken alapul, amelyek az ember szervezetén uralkodnak, csak hogy ez nem zárja ki, hogy más jelenségkörökben, például a társadalmi életben végeredményben a természettudományi törvényeken alapuló, velük ellenkezésben nem levő, de azért tőlük különböző törvényszerűségek uralkodjanak, amelyeknek meg van a saját logikájuk, kombinációik, amelyeket kizárólag a természettudományi törvényekkel — legalább is ismereteink mai állása mellett — magyarázni nem lehet. Ennek a szabálynak szem elől tévesztése aztán tényleg arra vezetett, hogy a hajlamaik által előre meghatározott szűk körre összpontosították minden figyelmüket, magyarázatlanul hagyva fontos jelenségeket, ha azok nem tartoztak a biológiai, zoológiai stb. törvények a társadalomban való érvényesülésének körébe. Hogy csak egy példát említek, az egyén és társadalom ellentétének fontos kérdése mérhetetlenül kicsivé zsugorodott és a természetes kiválasztás harmadrangú kérdésének számított.

A reakció ezen túlzásokra hamar jelentkezett. A statisztika kétségbe nem vonható adatok halmazával vonult fel azon elméletek ellen, amelyek alapját ezek a túlzások képezték. A történelmi materializmus más irányú túlzással mindenütt gazdaságtant látott és ráirányította a figyelmet másfajta törvényszerűségekre, mint a biológiaiak. „A termelési viszonyok és erők kölcsönös hatása társadalmi mozgalmat okoz, amelynek megvan a maga logikája s a természeti miliőtől független törvényei” — írta Plechanow (Beiträge zur Geschichte des Materialismus). Mindazonáltal a természettudományok egzaktságának varázsa jobban fogva tartotta a lelkeket, semhogy a szociológia felszabadulása azonnal teljes lehetett volna. Következett tehát a vegyesnek nevezhető elméletek kora, amikor még természettudományi törvényekkel igyekeztek magyarázni a társa-

dalmi jelenségeket, de már belátták ezek elégtelenségét és rendszerüket lélektani, gazdasági és más társadalmi magyarázatokkal egészítették ki. A társadalomtudomány fejlődésének ebbe a fázisába kapcsolódott be Somló.

Somló felfogásának leghatalmasabb alakítói Darwin és Spencer voltak. Ez a tény előre meghatározta gondolkodásának természettudományi irányát és úgy látszik, hogy Somló a leírt fejlődést önmagában is elvégezte. Az „Állami beavatkozás és individualizmus”-ban még teljesen elsősorban a természettudományok körébe tartozó törvények érvényesülése szempontjából nézi a kérdést: a címben foglalt nagy probléma az állami beavatkozás és a természetes kiválasztás egymásra hatásának kérdéseivé zsugorodik össze. Egy évtizeddel később előadásain már jobban figyelemben részesíti a szociális életben érvényesülő gazdaságtani, lélektani okokat és szereti a jelenségeket hármaskörre visszavinni: szervezeti belső okokra, fizikai okokra és szociális, vagyis gazdasági, műveltségi stb. okokra. A problémái azonban mindig főleg azok maradtak, amelyeket a Darwin és Spencer fellépése által megindított viták vetettek fel. Sok olyan jelentős kérdést, amelyek kívül esnek ezen a körön, abszolúte nem méltatott figyelemre, így az utánzás és kezdeményezés, az egyén és a társadalom elientétének a kérdéseit. És jellemző, hogy alig — talán csak egyszer — történik utalás nála Nietzschére, ki pedig szociológiai vonatkozású kérdésekben annyi különvéleményt jelentett be.

Büntetőjogi kérdésekben Somló nagyjában Ferrit követi. Ebben a tekintetben elfoglalt álláspontjának, bár külön nagyobb műben ezekkel a kérdésekkel nem foglalkozott, szempontunkból azért van jelentősége, mert a büntetőjogban legtisztábban menő végbe a fent vázolt fejlődés, ezekre a kérdésekre vonatkozó felfogása alapján legvilágosabban lesz kijelölhető az a hely, amelyet Somló a tudományban elfoglal. Azonkívül a büntetőjogtudomány fejlődése kritikája azoknak a törekvéseknek, amelyek az ember szervezetéből akarták magyarázni az összes társadalmi jelenségeket és mindenütt biológiát láttak.

Lombroso atavisztikus elmélete hamar hitelét veszítette. Steinmetz, Kowalewsky, Sumner Maine, Morgan, Wallace, Catcein, Nansen kutatásai kimutatták, hogy a vad népek sokszor nagyon szelíd erkölcsök között élnek, ahol pedig durvább erkölcsök elő is fordulnak, mindenütt a kényszerítő szükség folytán történnek. Ily ősökre való visszaütés senkit se tett volna büntetővé. A stigmák jellemzőségét se tudták kimutatni az ősemberre nézve, a stigmák tanát azonban magáévá tette a tisztultabb felfogás is, amely szerint a büntett oka a bűntevő abnormis szervezete, melynek abnormitását a stigmák jelzik.

A kutatások során azonban mind világosabban bebizonyult, hogy ezek a stigmák annyira bizonytalanok, összefüggésük a büntetettel annyira kevéssé bizonyítható, hogy tudományos elmélet rájuk nem építhető. Ezek a stigmák a degenerálódás jelei, de a degenerálódás még nem büntett. Rövid idő alatt nyilvánvaló lett, hogy a szervezeti okok magukban véve csak a lehető legkritikább esetben hoznak büntettet létre (nyilvánvaló örültség esetei), legfeljebb hajlamot teremtenek, amihez még más okoknak kell hozzájárulniuk, hogy a bűncselekmény kiváltódjék. A bünte-

vést tehát többféle ok kombinációira vezették vissza s az okokat felosztották szervezetiesre, fizikaiakra és társadalmiakra. Ehhez a felfogáshoz csatlakozott Somló is.

Az áthidalás azonban a természettudományi és a társadalomtudományi magyarázat között nem sikerült. Egyrészt a vegyes elméletek alkotói hajlamukat követve a hangsúlyt mindenkoron a természettudományi okokra helyezték és szerették a társadalomtudományi magyarázatokat csak kiegészítőként alkalmazni, másrészt a két felfogás között principiumbeli eltérés van. Az egyik felfogás szerint a bűntevő abnormis lény, akit abnormitása determinál bűntevésre, a másik felfogás szerint a bűntevő — egy csekély kategóriától eltekintve — eredetileg teljesen normális, akit a társadalmi viszonyok, a környezet, nevelés, nyomor stb. visznek rá a bűncselekmény elkövetésére oly ösztönök, hajlamok és szükségletek révén, amelyek mindnyájunkban csírájukban megvannak. Ezen felfogás alapján Tarde, Manouvrier, Lacassagne, Corre felállították a miliő-elméletet, amely nemsokára nagy teret hódított az anthropológusok körében is.

A jelen tanulmány kerete nem nyújt módot az elméleteknek még csak vázlatos kifejtésére sem és ezért a miliő-elméletnek a természettudományi felfogással szemben felsorakoztatott néhány alapelveire kell szorítkoznunk, teljességre se törekedhetvén, mint általában véve ebben az egész tanulmányban. Lacassagne mondta az első kriminálanthropológia kongresszuson Rómában: „A társadalmi miliő a fontos... A bűntevő, anthropometriai és más tulajdonságaival nagyon csekély fontosságúnak látszik előttünk. Mindezek a tulajdonságok tetőtől talpig becsületeseb embereknél is előfordulhatnak.“ Dallemanne professzor rámutat arra, hogy az átföröklés se kielégítő magyarázat, mert örökléstől öröklésre fel kell menni egészen az eredeti okig. (Dégénéris et déséquilibrés). Manouvrier írja: „Fiziológiailag teljesen normális képességeket fel lehet használni fiziológiailag éppen annyira normális cselekedetekre, melyeket azonban társadalmi szempontból abnormisaknak kvalifikálunk, mert a társadalmi jóléttel ellenkeznek. De ez is visszaélés az „abnormis“ szóval, mert a jelenlegi társadalmak normális működésükben a saját érdekük és az egyéni érdekek közötti konfliktusra vezető számtalan okot tűrnek meg.“ (Genèse normale du crime.) Dr. Baer, az anthropológus írja: „Ha Ferri újabban azon a nézeten van is, hogy a bűntevő három egyidőben ható faktor eredménye és hogy ez a három ok egyéni, vagyis anthropológiai, szomatikus és szociális természetű, ez a három ok tényleg egyetlen lesz, ha tekintetbe vesszük, amint ő maga utal rá, hogy a két első ok a szociális feltételektől függ. A bűntevő anthropológiai és szomatikus jellemzői is legnagyobb részül egyedül környezetének életviszonyaitól függnek.“ (Der Verbrecher in anthropologischer Beziehung) Manouvrier: „Tévedés hinni, hogy szociológiaiag meghatározott cselekményeket, mint a bűntényeket, az anatómiai alkatnak lehet tulajdonítani anélkül, hogy előzőleg pszichológiai analízis által fiziológiai elemekre vittük volna vissza őket, amelyek egyedül függnek közvetlenül az anatómiától.“ Prins: „Van egy, az erkölcsi egészségre nézve kedvező környezet: a bűnre való hajlam szinte semmi benne; van egy társa-

dalmi környezet, amelyben a levegő romlott, amelyben az egészségtelen elemek felhalmozódnak, amelyben a legerősebbek elszenvednek, amelyre a kriminalitás lecsapódik, mint a penész a trágyára: a bűnre való hajlam itt rettentő és mondhatni ebben az értelemben, hogy szociális tény szociális okkal és szoros kapcsolatban egy adott szociális szervezettel... Milyen tévedés lenne a bűntevőt egyszerűen a becsülletes emberrel állítani szembe! Két társadalmi állapot áll itt egymással szemben: az egyik a jólétben, a szociabilitáson, a kölcsönös védelmen, a hasznos munkán és takarékoszágon, a másik a nyomoron, az elszigeteltségen, az önzésen, a munka improduktívításán alapúl." (Criminalité et répression.) Az elmélet végső következtetéséül pedig Turati szavait vehetjük, melyek szerint az orvoslás igazi módja, „a jólétnek és a nevelésnek, a szerelem és a gondolat örömeinek egyenlő elosztása." (Il delitto e la questione sociale.)

Ebből a néhány idézetből kilínik a két felfogás különbözősége és különösen a végső következtetések hangsúlya. Kitérnek nagyjában azok a főelvek, amelyek alapján a természettudományi felfogás kritika tárgyává tehető, mert ami a bűntevés bölcelete terén történt, ugyanaz a folyamat kevésbé határozott vonalakban végbement a szociológia más ágaiban is és a miliő-elmélet kritikája nagyon sok olyan elmélettel szemben alkalmazható, melyet társadalmi tények magyarázatára természettudományi törvények alapján állítottak fel. Ez a folyamat a társadalomtudományok önállósodása és az eredmény, amelyre jutottak: a lélektanból való kiindulás a társadalom jelenségeinek magyarázatánál.

Erre az álláspontra Somló már nem jutott el. Gondolkodásának természettudományos iránya más problémára irányította a figyelmét és ettől a fejlődéstől, mint tudományunk általában, egy lépéssel elmaradt. Sok újabb probléma mellett közömbösen haladt el, vagy nem vette őket észre. Jelentősége tehát nem is a megelőzésben keresendő — hiszen új alapvető tanokkal nem gazdagította a tudományt — hanem abban a módban, amelyen a problémáit kezelte és megoldotta. Ezen a téren számos homályos kérdésre fényt derített. Ha például a társadalmak kialakulásának lélektani törvényeit nem is méltatta kellő figyelemre, világosan látta és sok tekintetben tisztázta a társadalmak kialakulásának természettudományi törvényeit. A természettudományi gondolkodása által kijelölt körön belül új szempontjai és új meglátásai voltak. És problémáit oly objektivitással, szigorú tudományossággal kezelte, hogy ezen az úton eredményeket kellett elérnie. Ezen az úton teljes hiányok se támadhattak nála s ezért a felfogásáról és tanairól alkotott ítélet sok tekintetben csak a hangsúly, a figyelem kérdése.

Tudományos tekintetben ezért nagyjában áll rája nézve is az a kritika, melyet Tarde Ferriről mond: „Éles elmével gyakran tisztázta a számok tömkelegében minden külön vett ok hatását. De határozott hajlama van túlozni a természeti impulziók fontosságát és félreismerni azt, hogy ha a társadalmi akcióinkban felhasznált egész erő innen származik is, ennek az erőnek egész irányítása máshonnan jön".

Előtanulmányok az új esztétikához

Irta: Csiki Endre

II. Filozófiai tanulságok.

1.

Tanulmányainknak kifejezett célja nem egy teljesen kiépített esztétikai elmélet nyújtása; sőt fejtegetéseink során szükségkép el kell majd jutnunk egy pontra, ahol világosan feltárulnak a nehézségek, amelyek miatt ez a feladat ma még legfőjebb megközelíthető, de tökéletesen meg nem oldható. Kitűzött célunk ennél jóval kisebb terjedelmű, de elsőrendű fontossággal bíró problémát ölel fel: fölkeresését ama szilárd bázisnak és kijelölését azon útvonalak főbb irányainak, amelyekeken meggyőződésünk szerint a kutató munkálkodásoknak elindulniuk kell, hogy eredményképen az esztétika tudományának az eddigieknél stabilisabb és szervezesebb épületét rakhassák föl. Röviden: nem esztétikát óhajtunk adni, csupán előtanulmányokat ahhoz; nem végső eredményeket levezetni, csupán alapvető szempontokat mérlegelni.

Ha azonban feladatunkat ily értelemben fogjuk fel, nyomban kikerülhetetlennek látszik, hogy munkánkat a módszerre vonatkozó megfontolásokkal vezessük be. Anélkül tehát, hogy ismeretelméleti problémák szövevényének mélyreható kibogozásába akarnánk merülni, mérlegelni vagyunk kénytelenek egy-két módszertani kérdést. Az olvasónak ép ezért el kell néznie, ha ezuttal huzamosabb időn át látszólag egészen idegen területen kalandozunk. Tesszük ezt mindössze azért, mert úgy látszik, értékes tanulságokra vezet majd ez az elkalandozás, amely tanulságok épen feladatunk körül jól hasznosíthatóknak ígérkeznek.

Kiindulási pontul azt a feltűnő hasonlóságot választjuk, amely különböző esztétikai rendszerek sokasága és a különböző filozófiai rendszerek sokasága között mutatkozik. Kénytelenek voltunk erre a hasonlóságra gondolni, mialatt az eltérő és egymással harmoniába látszólag semmikép sem hozható esztétikai elméletek hosszú sorát végigszemléltük, mert mindaz, amit ott láttunk, mutatis mutandis, főbb vonásaiban emitt is föllelhető.

A köztudatban (s hogy ebben a felfogásban mennyi az igazság: most ne kutassuk; valami igazság csakugyan van benne s ez megfontolásainkhoz elegendő) tagadhatalanul úgy ér a filozófia fogalma, hogy az a valami, ami semmit sem halad előre, mert minden újabb filozófus alapjából elűről fog hozzá, hogy a maga egészen saját, külön rendszerét fölépítse, amely nem támaszkodik az elődök munkájára s amelyre nem támaszkodik az utódoké. A legjobb eset az, ha egy-egy kimagaslóbb elme tekintélye nyomán iskola tömörül össze, amelynek hívei kezdetben valamilyen egységet és összetartozást mutatnak ugyan, de azután már hovatovább divergáló irányt tüntetnek föl egymással, sőt mesterükkel szemben is; egyéb doktrinákkal szemközt pedig bizonyosan merev ellentétet képviselnek. Ezért azután már közhelynek számít a mondás: nincsen filozófia, csupán filozófiák vannak.

Nyilvánvalóan ép a filozófiai iskolák sokfélesége magyarázza meg jórészt az esztétikai iskolák sokféleségét is; mert hiszen a közkezen forgó esztétikai teoriák jelentékeny része épen a filozófia művelőitől származik; de hogy a készlet — egész szükségtelenül — még dúsabb legyen: hozzáadják ehhez

a maguk munkásságát azok az írók, akik csupán esztétikusok, anélkül, hogy filozófusok — s azok a művészek is, akik (minden rosszmájúság nélkül szólván) csupán esztétikai írók, anélkül, hogy esztétikusok volnának.

2.

Az esztétikai teoriák nagy száma és változatos volta tehát javarészből könnyűszerrel visszavezelhető a filozófiák sokféleségére. De honnan származik mármost a filozófiák sokfélesége? Szükségtelen e helyen ennek a problémának finomabb analizálásába bocsátkoznunk; minden különösebb vakmerőség nélkül beérhetjük a kérdésnek egészen általános értelmű megválaszolásával, olyannal, amely gondolatmenetünk továbbvezetésére elegendő alapot nyújt. Azt mondjuk tehát, hogy a filozófiák sokfélesége a bennük rejlő szubjektív elemnek a következménye. Vagy még pontosabban: annak a következménye, hogy bennük (akaratlanul is) ez a szubjektív elem dominál, hogy épen erre a szubjektív elemre vannak alapítva.

A filozófusok többsége bizonyára élénken tiltakoznék a dolgok ilyen beállítása ellen. Mégis nyugodtan fenntarthatjuk ezt az állítást, anélkül, hogy a filozófusok jóhiszeműségét kétségbe kellene vonnunk. Mert nem szabad megtévesztelnünk magunkat a látszattól, minthogyha a módszer, ahogyan egy filozófiai rendszernek didaktikus kifejtése történik, azonos volna a lélektani folyamattal, ahogyan az keletkezik.

Mi is voltaképeni lényegében egy filozófiai rendszer? Ismét nem körültekintő vizsgálódásokból leszúrt szabatos definícióra van szükségünk, csupán kézenfekvő és könnyűszerrel elfogadható megállapításra, amelyet jelen esetben így fogalmazunk: a filozófiai rendszer nem egyéb, mint valamilyen egységességre törekvő világszemléletnek rendszeres kifejtése.

Azt állítják már most (s ezt az állítást jóformán bizonyíték nélkül kell hagynunk, mert a bizonyítás messzire vezetne), hogy ez a világszemlélet dacára a didaktikus kifejtés módszerének, amely ép ellenkező látszatot igyekszik teremteni: szubjektív eredetű; mondhatnók: érzelmileg van adva. Nem eredménye, hanem okozója, megindítója a filozófálásnak. Nem indukív, hanem intuitív szellemi tevékenységnek a gyümölcse. Nem tapasztalati tények kritikai mérlegelésén, hanem egy kritikátlan belső adottságon épül föl.

És ezen a megállapításon nem változtat az a megfontolás sem, hogy maga ez a belső adottság nem más, mint az egyén és a faj tudatalatti emlékképeinek végtelenül bonyolult szövevénye, amely valamiképen mégis csak érzékletek, tehát tapasztalati tények beláthatatlan sorozatának a szintéziséből ered; mert ennek a szövevénynek csupán elenyészően vékony felületi rétege az, ahova az értelem fénye bevilágítani képes, ahol a maga kritikai erejével rendet, egységet és áttekinthetőséget teremt; míg a tudatalattiságnak horribilis tömege a maga egészében, ismeretlen vagy alig sejthető bonyolult szerkezetével együtt, nemcsak örök és átjárhatatlan homályban marad, hanem észrevétlenül hatalmába keríti és kormányozza magát a kutató értelmet is.

3.

Valójában a filozófus, mikor egységes szemléletet épít ki magának: nem tesz egyebet, mint végső tökéletességig igyekszik fejleszteni az értelemnek bizonyos ősi törekvését, amely kezdetlegesebb formájában már az

állati élet jóval alacsonyabb fokán is megnyilvánúl. Kétségkívül hasznosági eredetű belső ösztönzés ez, amely az értelmet szünet nélkül arra készíti, hogy dolgok, tehát a külvilág jelenségei között összefüggéseket keressen. Mi szükséges ahhoz, hogy az értelem e tevékenysége egészen a világszemlélet kiépítéséig jusson? Semmi egyéb, mint bizonyos fajta lelki konstrukció, vagy pontosabban: a lelki konstrukció bizonyos fajta fejlettsége; az átlagosnál magasabb fejlettsége épen az összefüggések szakadatlan felkutatása és felismerése képességének irányában.

Ez a magasabb fejlettségű konstrukció már nem éri be a hétköznapi életre szánt itt-ott-amott felbukkanó összefüggések sorával, hanem azok föl ismerését a végtelenig akarja szaporítani: egyetlen nagy, teljes, minden ismeretet átfogó összefüggést akar. Azt mondhatnók, hogy az összefüggéseket kereső belső ösztönzés itt határértéket érve el, a teljességig felfokozott erővel készíti egységes szemléletre az értelmet, amely a belső ösztönzés hatása alatt aképen funkcionál, hogy a már adott, felismert, felfogott összefüggéseken (igazságokon) túl intuitíve sejt meg újakat, mindig átfogóbbakat, spekulatívve keresi meg azok szerves összefüggését, egységét a már ismertekkel és végül tapasztalatilag (vagy már ismert tapasztalatok alkalmazásával, vagy újak keresésével) gyűjt adatokat és bizonyítékokat azok megalapozására. Az egész mechanizmus azonban, felfogásunk értelmében, kezdettől mindvégig egyetlen, eleve kijelölt cél felé van irányítva; a cél: az egységes világszemlélet fölépítése, ami föltevésünk szerint, az azt létrehozó lelki konstrukcióban belsőleg már kvalitatíve determinálva van.

De ha a világszemlélet maga még ennyire szubjektív eredetű is: a filozófia, miközben azt előadja, szigorúan igyekszik az objektivitás látszatát fenntartani. Ezért aztán a didaktikus kifejtés módszere épen ellenkező úton halad: tapasztalati tényeken kezdi, spekuláción folytatja és egységes szemléletbe való illesztésen végzi. Vagyis induktív módszerrel elért végső eredménynek tünteti föl azt, amit épen szubjektív adottságánál fogva, voltaképen már kezdettől célbavett. És bármily készséggel elismerjük is, hogy szubjektív adottságnak ez a túltengő uralma rendszerint nem tudatos s hogy a logika és a kriticismus alkalmazása a legteljesebb mértékben és a legteljesebb jóhiszeműséggel történik: ez mitsem változtat azon az eredményen, hogy végül is mindegyik filozófus a maga legsajátosabb, legszubjektívebb világszemléletét adja, amely mindenki másétól gyökerében különbözik — exempla uti nonnulla docent.

Nagyon is kézenfekvőnek tűnik föl előttünk a dolgok ilyen magyarázata s nagyon is világosan megérthetjük ebből, hogy ez a belső, szubjektív adottság annyira szilárdná és megrendíthetetlenné teszi a filozófusnak saját bölcséletébe vetett hitét, annyira hozzáférhetetlenné a meggyőződéseit minden ellenérv és cáfolat ellenében, hogy mindig hamarabb kész egy másik filozófusnak logikai és kritikai készségét, talán még jóhiszeműségét is kétségbevonni, mint a saját meggyőződéséből valamit is engedni.¹

¹ Ezt az épséggel nem újkeletű felfogásomat már egy előbbi tanulmányomban is érintettem. Alljon itt e rövid idézet: „... különböző világszemléletek szembeállítására egymást meggyőzni akaró viták alakjában — e célzatot illetőleg — tapasztalatom szerint föltétlenül meddő, értéktelen.” (Művészet és erkölcs-esztétika és etika. Erdélyi Szemle V. évf. 17. sz. 1919. V.)

De viszont úgy látszik, ennek a szubjektív adottságnak valamely halvány sejtelve mégis él a filozófusok többségében. Minden ismeret-elméletnek örökké felújuló problémája az objektív megismerés lehetőségének kérdése; és azt hisszük, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a megoldások túlnyomó többsége ilyen vagy olyan fogalmazásban azt a felfogást domborítja ki, amely a belső világnak, tehát az érzetek és képzetek világának (nem pedig a külső, fizikai világnak) tulajdonít reális létet és ennélfogva megismerhetőséget. Ez pedig, ha utánagondolunk, semmi egyéb, mint a „szubjektív adottság“ kifejezésnek synonym, talán óvatosabb, de végeredményben aequivalens fogalmazása.

4.

Eképen a filozófiában, vagy a filozófiákban három különböző réteget próbátunk megkülönböztetni. Ezek elseje az, amely mintegy megalapozni akarván a fölépítendő rendszert, a legszorosabb értelemben vett ismeretelméleti problémákat kutatja. A második réteg a külvilágban adott tapasztalati tényeket tartalmaz, tehát objektív és fizikai jellegű; és mindjárt tegyük hozzá: ez a középső réteg az, ahol az értelem legbiztosabban tájékozódik, ahol a logikai művelettel nyert eredmények azonnal és közvetlenül szembesíthetők az exakt tényekkel. A harmadik réteg ezzel szemben tartalmazza mindazt, ami tapasztalatilag adva nincs; ez tehát belső adottságokra támaszkodik, azaz: szubjektív, metafizikai jellegű.

Könnyen és világosan megérthető már most, hogy az értelem, miközben kikerülhetetlen kényszer befolyása alatt mindenképp egységes szemléletet akar alkotni: nem tehet egyebet, mint hogy ezt a három réteget egyetlen bonyolult és kibogozhatatlan szövevényévé egyesíti, amely munkájában minden törekvése oda irányúl, hogy oly módszert alkalmazzon, amelynek helyeségéről a második réteg határain belül közvetlen meggyőződést szerezhetett. De épen mivel az egységes konstrukcióból semmiképp sem maradhat ki a harmadik réteg, amely a maga roppant kiterjedésével és bonyolult szerkezetével az értelem számára oly hozzáférhetetlen: szükségszerű, hogy az egész építkezés ehhez a réteghez idomuljon; s eképen aztán, ahelyett, hogy a metafizika a filozófiának betetőzése és szükséges kiegészítő része lenne, maga a filozófia válik gyökerében metafizikai jellegűvé.

5.

Ezek a megfontolások könnyűszerrel alkalmazhatók az esztétikára. A régi esztétika művelői ugyanazt a módszert alkalmazzák a maguk területén, mint a filozófusok. Az esztétika problémáival szemközt állván, bevallottan vagy nem, tudatosan vagy tudatlanul, a harmadik rétegre támaszkodnak, egy belső, kritika nélküli, érzelmi adottságra, minélfogva lehetetlenség kikerülniök, hogy elméletük gyökerében szubjektívvé, önkényessé válják. Az értelem szerepe itt mindössze annyi, hogy a belsőség adott szemléletet valamilyen egységes, áttekinthető rendbe foglalja; de nem veszi kritika alá magát ezt a talajt, nem nézi meg, honnan ered a belső, érzelmi adottság, nem keres távolabbi kapcsolatokat.¹ Ezért ép a régi esztétikára egészen jellemző az,

¹ Holott ez nemcsak szükségszerű és indokolt, de — megfelelő módszer alkalmazása mellett — gyakran sokkal nagyobb mértékben lehetséges is, mintsem előre várható volna. Freud pl. kutatásai során arra a meglepő eredményre jutott, hogy a „kategorikus imperatívusz“ is, ez a par excellence „végső“ érzelmi adottság, még mindig tovább analizálható.

hogy elszigetelt, különálló területe van, amely más tudományágakhoz legfőbb laza és felületes szálakkal fűződik, de nélkülöz azokkal minden mélyebb és szorosabb összefüggést.

Előbbi cikkünkben a régi esztétika meddő voltát — első megközelítésben — azzal próbáltuk magyarázni, hogy az, a fejlődéstörvény gondolatának elejtésével, pusztán adott műalkotások vizsgálatára támaszkodik. Helyénvaló lesz itt egy látszólagos ellentmondást kiküszöbölni. A művészi alkotás igen komplex jelenség; egy magas fejlettségre jutott psziche rendkívül bonyolult tevékenységének a produktuma; tehát a lelki fejlődésnek hosszú processzusa előzi meg azt a stádiumot, amely tökéletes művészi alkotás létrehozását lehetővé teszi. Ennyire komplex jelenségek pedig, ha az értelem azokat a maguk teljes, egységes és különvaló mivoltában veszi vizsgálat alá, csakis metafizikai magyarázatot engednek meg. Rejtve lévén a fejlődési processzus, amely a pszichének azt az igen magasrendű tevékenységét létrehozta, az értelem meg van fosztva a lehetőségétől annak, hogy e komplex funkció elemi összetevőit vegye vizsgálat alá, összefüggésbe hozza azokat egyébb; már ismert tényekkel s ekként az egész bonyolult jelenség számára racionális magyarázatot konstruáljon.

Voltaképen tehát a régi esztétikus, amikor művészi alkotások tanulmányozásába mélyedve, az eszmei tartalom szépségében, vagy a ritmus, a vonalak, a színek, a formák stb. harmonikus egységében akarja az esztétika problémáinak megoldását föltalálni: csupán látszólag támaszkodik adott tapasztalati tényekre; a valóságban egész teóriája teljes súllyal az önnön belső érzelmi adottságára nehezedik; mert szembenállva a műalkotással, amely a maga komplex mivoltában mint különálló egység jelenik meg előtte, de semmit sem árul el számára abból a beláthatatlan fejlődési folyamatból, amely létrejöttét megelőzte: nincs is más lehetősége, mint hogy pusztán belső ösztöneinek útmutatása szerint teoretizáljon. Ezzel azonban elveszíti magától az exakt tények talaját és a metafizika ingoványos területére jut.

Még tovább merészkedhetünk: azt állítjuk, hogy a legsúlyosabb módszertani tévedést a régi esztétikus akkor követi el, amikor a legkiválóbb művészi alkotások vizsgálatából akarja az esztétika alapvető törvényeit levezetni. Egyszerű belátni, hogy minél tökéletesebb a műalkotás, annál fejlettebb a psziché, amely azt létrehozta, tehát annál bonyolultabb a fejlődési folyamat, amely a vizsgálendő jelenséget megelőzte. Miképen várhatnók már most azt, hogy alapvető törvényszerűségek kibogozhatók legyenek egy komplex jelenségből, amelynek elemi összetevői e jelenségben egy tökéletesen szerves egység finom szövetségévé szövődtek össze s ezért a vizsgálódó értelem előtt egyenként rejtve vannak.

Azt hisszük, egészen helyes nyomon indul el az új esztétika kutatója, amikor elfordulva a klasszikus műalkotások vizsgálatától, ép az ellentétes irányba helyezi át alapvető bűvárkodásainak súlypontját, a primitív művészetek eredetét és keletkezési föltételeit véve szorgos gondnal vizsgálat alá.

6.

Egyetlen olyan filozófiai rendszer van, amely a többi filozófiák hátrányaitól megmenekül; amely nem osztozik abban a sorsban, hogy minden újabb kutató alapjáig lerombolja és újjáépíti, hanem amely az újabb és újabb

munkások kezeiben szervesen és rendszeresen tovább-tovább épül; amely annyira nincs megalkotója személyéhez kötve, hogy nincs is megalkotója, csupán nagyszámú munkásai vannak; amely annyira nem szubjektív jellegű, hogy a tudósok hosszú sora aggodalom és ellenkezés nélkül s anélkül, hogy tekintélykultuszba kellene esnie: pusztán belátásra támaszkodva elfogadja s magáévá teszi. És ez: a természetfilozófia.

A természetfilozófiának ez a kiváltságos helyzete nyilvánvalóan onnan ered, hogy a maga talaján szigorúan csak a második réteget fogadja el; arra támaszkodik, azon építkezik s annak határain túlra legfeljebb csak előőrseit küldi ki, de maga ki nem mozdul. Mindenek előtt — nyíltan vagy hallgatólag — elejti az ismeretelmélet szövevényesebb problémáit és beéri azzal a legegyszerűsített formulával, hogy igazságnak fogad el minden összefüggést, aminek érvényessége tapasztalatilag, tehát exakt tényekkel már adva van, vagy kísérletileg bármikor adható. Természettudományi kutatások eredményeire támaszkodik, amelyek par excellence exakt eredmények s ezeket lehetőleg matematikai formulákba önti, azaz lefordítja egy olyan tudomány nyelvére, amely nemcsak azért bizonyult tökéletesen megbízhatónak, mert minden kétértelműséget végkép kizár, hanem főként azért, mert, bár a legteljesebben absztrakt ismereteket tartalmazza, mégis bármely pillanatban fedi legkomplikáltabb tételeiben is a konkrét valóságot. A matematikai megformálást azután a szélső lehetőségig kihasználja arra, hogy saját területét szélesítse, új igazságokat vezetve le a régiékből.

Teret enged a természetfilozófia az intuíciónak is, új összefüggések megsejtésének, hipotézisek fölállításának. De ez sohasem dönti abba a veszélybe, hogy a megismerhetetlenségek metafizikai régióiba kalandozik. Akár a matematika, akár az intuíció ösvényén tesz egy-egy lépést a határokon túlra: ott nyomban megáll és szorgos gonddal tekint körül oly módszerek után, amelyek a fölismert vagy megsejtett igazságok exakt bizonyítékait szolgáltatják.

Ekként azután, bár eleve szűkebb területre szorítja magát, mint a metafizikában gyökerező filozófiák, mégis végtelenül többet ér el, mint azok: lépésről-lépésre szakadatlanul gyarapítja a maga talaját, szélesbíti a második réteget, folytonos és biztos előrenyomulással szorítja vissza a metafizikának körülötte gyűrűző frontját.

Száma a az intuíció nem megoldásokat ad, csupán irányokat jelöl ki; hogy úgy mondjuk: kémiszolgálatra van kirendelve, hogy segítségével a harmadik réteg egy-egy újabb területének meghódítása és birtokbavétele megtörténhessék. Sőt végül az első réteg sem marad megkímélve e hódító hadjáratától; a természetfilozófia, mihelyt eléggé szilárd bázishoz jutott, hogy a maga eredményeit és módszereit is átfogó kritika alá vehesse, nyomban erre a területre is kiterjeszti tevékenységét, új fogalmazásban vette föl és oldva meg az ismeretelméletnek kezdetben érintetlenül hagyott problémáit.

7.

Amikor így a filozófiai rendszerek meddő sokaságával az egységes és szervesen továbbfejlődő, tehát termékeny és életképes természetfilozófiát állítjuk szemközt: ebből tanulságképen azt az előlegezett föltevést óhajtjuk leszűrni, hogy ugyanilyen viszonyban kell állania az új, egységes és fejlődés-

képes, a valóban tudományos esztétikának, a régi és továbbfejlesztésre képtelen esztétikai teóriák sokaságával.

Vannak elfogult hívei is a természetfilozófiának, akik egyszerűen és kerekén tagadják a metafizikának létjogosultságát. Ez mindenesetre túlzás; mert hiszen a természetfilozófiának éppen az az erőssége, hogy csupán a maga meghódított és birtokbavett területén uralkodik, amelynek határai köröskörül pontosan ismeretesek előtte. Ép ezért tökéletesen eleget tesz hivatásának, ha e határokon belül többé nem engedi a metafizikát garázdálkodni; de hogy a határokon túl meghúzódo metafizikára halált és pusztulást kiáltson: ezt következtetés nélkül nem teheti. Igenis, a természetfilozófus a maga jól ismert talajára szilárdan támaszkodva, minden olyan jelenségre, amely egyelőre e pozitív ismeretek határain túlra esik, nyugodt lélekkel megengedhet magának valamely még annyira szubjektív, „metafizikai ízű“ magyarázatot is, ha az egyéb ismereteivel éppen valamiképp összeegyeztethető; hiszen az értelem egységes szemléletet követel, a pozitív tudás pedig ennek az egységnek csupán egy részét tartalmazza; kell tehát egy betetőzés, amely az egységet teljessé teszi.

Joggal tiltakozhatik ellenben a természetfilozófus akkor, ha a metafizika bizonyos területekhez örökidőre szóló just formál magának. Minden metafizikai spekuláció nélkülözhetetlen kisegítő csupán, amely ideiglenesen tölt ki hiányokat, hogy ezzel egységes szemléletet tegyen lehetővé. Jogosult csupán annyiban, amennyiben nem pótolható exakt tényeken fölépült tudományos eredményekkel. Maga a tudomány éppen annyiban halad, amennyiben a metafizikát szűkebb területre szorítani, kiküszöbölni, behelyettesíteni képes.¹ A filozófus, ha erre az álláspontra helyezkedik, sohasem eshetik abba a hibába, hogy görcsösen kapaszkodik metafizikai tételekbe olyan pontokon is, amelyeket a tudomány már meghódított.

Bizonyára egészen hasonló türelmességgel kell kezelnie az új esztétika kutatójának a régi esztétika spekulációit; nem kezdheti azon, hogy valamennyit kisöpréssel fenyegeti, hanem be kell érnie azzal, hogy a maga szigorúan tudományos módszerrel elért eredményeit szilárd alapul lerakva, az egyelőre még meg nem közelíthető problémák ideiglenes megoldása gyanánt a régi esztétika eredményeit is megtűrje, egyetlen kritikai szempontul csupán azt tekintve, hogy e föltevések a már elért pozitív eredményekkel ellentmondásban ne álljanak s szem előtt tartva azt is, hogy ez ideiglenes eredmények revíziója adott időpontban amúgy is önként bekövetkezik.

Ezzel az egyelőre csak felületesen odavetett párhuzammal azonban távolról sem érhetjük be. A kérdés további és mélyebb boncolása föl fogja deríteni, hogy itt többről van szó, mint az új esztétika és a természetfilozófia egyszerű párhuzamosságáról; mert e két tudomány alapvető problémái gyökerestül összefüggenek és egyetlen szoros egységbe tartoznak. Ennek a szoros összefüggésnek a földerítése pedig egészen közel vezet ahhoz a ponthoz, ahol az új esztétika szilárd megalapozása lehetővé válik.

¹ Mélyreható tanulságokat ad a vallások fejlődésének (=visszafejlődésének) tanulmányozása, aminek azonban — sajnos — még vázlatos áttekintésére sincs ezúttal terünk.

Bródy Sándor—Emőd Tamás: Cleopatra

Szereplők:

Caesar Octavianus	— — — — —
Cleopatra királynő	— — — — —
Alexas, fiatal egyiptomi	— — — — —
Római katona	— — — — —
Nibka, öreg jósasszony	— — — — —
Gáspár	— — — — —
Menyhért	} három királyok napkeletről
Boldizsár	
Ór	— — — — —

Történi: Alexandriában, a királyné terraszán, egy-két évtizeddel Krisztus születése előtt.

*

(Budapesten most folynak az előkészületek Bródy Sándor—Emőd Tamás nagy-sikerűnek ígérkező, kilenc képből álló e hatalmas darabjának bemutatójára. Emőd Tamás, aki egyébként a Napkelet állandó dolgozó társa, átengedte számunkra a darab kéziratát, melynek egyik teljesen befejezett, remekbe készült részletét itt közöljük.)

*

Egyiptomi tető-terasz. Az egész fehér kőépitmény. A terasz közepén egyiptomi faragású kerevet, szőnyegekkal. Elöl jobbra lépcső visz le, — csak egy-két foka látszik. — Fenékszin felől is lépcsőn jönnek fel, de ez a lépcső nem látszik. A terasz legvégén négyszögletes melléképitmény, nyitott ajtóval. Az ajtócskán és a fölötte levő kis kocka-nyíláson meleg fény árad ki.

Nagyon világos tropikus éjszaka, nagy csillagokkal. Egy piramis silhuetije. Alatta ezüstösen kanyargó szalag: folyó. A folyó innenső partján egy alvó egyiptomi város éjszakai tetőlabirintusa.

*

Cleopatra a terasz nyugágyán könyököl, arccal a város felé fordulva. Lábánál, a kerevet lépcsőfokán ül Alexas. A terasz külső könyöklőjén ül Nibka.

A kerevet bal karfáján kis hárfá.

*

Nibka csúnya, vén asszony. Nyakán aranypénné-füzérek. Kezében fekete ábrákkal telirajzolt, hosszan göngyölgő papirusz-tekerés.

Alexas szép egyiptomi ifjú.

*

Cleopatra: (Ellenzőt formál a kezéből, figyel a távolba.) Nem jön... Nem jön!

Nibka: (Vihog. Villog a fehér foga.) Hi, hi! Melyiket várod gyönyörűségem? Caesart vagy Antoniust?

Alexas: (Nibkához.) Cleopatra királyné eleped. Várja egyetlen szerelmét. De most még nem tudja, melyik szerelme az egyetlen: Caesar vagy Antonius...?

Nibka: Amelyik hamarabb ér ide.

Alexas: Aki hamarabb ér ide, annak gyorsabban kell futni. Aki gyorsabban fut, azt kergetik. A királynénak nem az kell, akit kergetnek.

Cleopatra: (Leszól.) Ne rőfögjétek. Mesélj tovább Nibka!

Nibka: (Betekint a papiruszba.) Hol is hagytam el...?

Alexas: Amenhótep királynál. Úgy olvastad róla, hogy megbolondult. Azt hitte magáról: ő a szent fehér ökör. Lelegette a királyi kertet...

Cleopatra: Nem kell. Másik mesét!

Nibka: (Göngyölt a tekeresen. Olvas.) ...Omphale királykisasszonyon erőszakot vett egy rabszolga. Mikor Omphale királynő lett, elrendelte, hogy az országban minden szűzlány először egy rabszolgának adja oda magát.

Cleopatra: Jól tette! Jól tette! Az nincs ott, hogy azután megölette a szolgát?

Nibka: (Nézi az írást.) Nem. Nincs itt...

Cleopatra: Kár! Én minden férfinak adatnék egy lányt. Aztán minden férfit megöletnék.

Alexas: (Nyafogva.) Unom már ezeket a primitív meséket. Egyik ócskább a másiknál; csupa ezeréves holmi. — Énekeljünk inkább valamit...

Cleopatra: (Egyre kémleli a tájat.) Nem jön... Még most se...

Nibka: (Cleopatrához:) Énekelj neki, madárkám. (Alexához:) Valami vigat, úgy-e? Csiklandósat, hi, hi...! Tudom én, mi kell az ilyen selyemszárnyú legyecskékeknek. Eej!...

Cleopatra: (Megpengeti a hárfát. Egyhangú, erős ritmusú zene.)

Semiramis királyné

— Ó Ísis, ó Ísis —

Gúlát akart emelni

BCU Cluj / Cluj University Library Cluj

— Osiris, Osiris —

A Nílus mentén szétüzent

— Ó Nílus, ó Nílus —

Hogy a gúlához téglát kell

— Ó szent krokodilus. —

Minden darab tégláért

— Ó Ísis, ó Ísis —

Egy csókkal fizetett ő

— Osiris, Osiris —

Száz férfi jött a Níluson

— Ó Nílus, ó Nílus —

S mindegyik egy téglát hozott

— Ó szent krokodilus. —

Semiramis királyné

— Ó Ísis, ó Ísis —

A csókból nem fogyott ki

— Osiris, Osiris —

Mert a gúlaról egy követ

— Ó Nílus, ó Nílus —

Titokba' mindig visszavett

— Ó szent krokodilus. —

(Mintha nagyon messziről közeledne egy csengettűs karaván. A színen mind a hárman egyszerre figyelnek fel.)

Alexas: Valaki jön.

Cleopatra: (Felugrik a kerevetről.) Melyik?

Alexas: (Kihajlik a terraszszele fölé.) Még nem látni.

Cleopatra: Caesar?

Nibka: Antonius?

Alexas: A Nilusból felszálltak a kígyónyakú madarak... Három tevé jön... megrakodva...

Cleopatra: Kisérettel?

Alexas: Nem. Csak három tevé.

Cleopatra: (Hirtelen a lépcsőzet felé.) Itt az ő. (A terraszpárkányához siet, lekiált.) Hé!... Mi hír, egyiptomi?!

Az ő hangja: Rossz!... Caesar győzött!... Antonius meghalt!...

Cleopatra: Caesar győzött...

Alexas: (Kimutat, amerről a karaván csilingel.) Akkor Caesar jön.

Cleopatra: (Nibkához.) Szaladj, hozz egy rózsaszínű fátylat meg egy feketét. Öltöztess fel. (Nibka el, a háttérépület felé.) Idehallgass Alexas. A rózsaszínt veszem fel, abba lásson. Amíg rózsaszínben leszek, nincs baj, minden jó. De ha felveszem a feketét, vigyázz, tedd azt, amit mondok.

Alexas: Mit tegyek?

Cleopatra: (Mutat.) Ott, a lépcső mögött, egy kosár gyümölcs. Ha fekete fátylat látsz, hozd ide.

Alexas: Mi van benne?...

Cleopatra: Szikomór-füge. — De: ügyes légy.

Alexas: Mit kapok?

Cleopatra: Megcsókolhatod a kezemet.

(Nibka eléfut egy fekete és egy rózsaszínű fátyollal. Cleopatra magára ölti a rózsaszínűt. Lent, közvetlenül a terraszmögött, felhangzik és egyszerre eláll a csilingelés. Most érkezett ide a karaván.)

Alexas: Itt vannak!

Cleopatra: Szép vagyok?

Nibka: Mint a nilusi rózsza!

Cleopatra: (Alexashoz.) Caesar?

Alexas: Nem, nem Caesar...

Cleopatra: (Csalódottan.) Neem? Hát ki?

Alexas: Három tevé.

Cleopatra: (Bosszusan.) Kik ülnek rajta?

Alexas: Három öregember.

(A terraszmögötti lépcsőn megjelennek a három királyok. Mind a hárman magas mágus-süvegekkel, úgy, hogy rögtön ráismerni a vízkereszti játékok keleti bölcséire. Három, jó, öreg karakter-fej. Az első olajbarna. A másik sárga. A harmadik fekete. Olyanok, mint egy prae-rafaeli szentkép figurái.)

Cleopatra: (Meglepődve.) Kik ezek?

Alexas: Mit akartok?

A szerecsen: Három királyok vagyunk napkeletről. Keressük az isten fiát.

Cleopatra: (Elmosolyodik.) Kit kerestek?

Az indus: Isten fiát, aki a világ megváltója.

A mongol: Híre jár, hogy most fog eljönni. Elindultunk, hogy megkeressük.

A szerecsen: Tíz éve már útban vagyunk. Bejártuk a pusztát és a tengert, de még nem leltük meg.

Alexas: (Cleopatrához, súgva.) Ezek örültek, hagyd őket szaladni!

Cleopatra: (Kíváncsian.) Mért keressitek az isten fiát?

A szerecsen: Ajándékot viszünk neki.

Az indus: Aranyat viszek.

A mongol: Tömjént viszek.

A szerecsen: Mirrhát viszek az ő anyjának, aki az ég királynője.

Cleopatra: (Mohón.) Az ég királynője én vagyok. Tavaly neveztem ki magamat. En vagyok Isis. — Adjátok ide az ajándékot.

A szerecsen: (Áthaóban nézi. Komolyan.) Te nem vagy az ég királynője.

Cleopatra: Micsoda!? Hogy mersz ilyet mondani!?

A szerecsen: (Felmutat.) Minket az a sárkányfarkú csillag vezet, aki ott megy. Látod? Olyan mint egy kereszt. Ahol megáll, ott van az ég királynője, azon a földön.

Az indus: (Az eget vizsgálja.) Még nem állt meg...

Alexas: (Cleopatrához.) Mondom, hogy bolondok.

Cleopatra: (Toppant.) Akarom, hogy a csillag megálljon!

A mongol: (Néz a magasba.) Nem áll. Megy tovább. Kelet felé.

A szerecsen: Milyen ország van arra?...

Alexas: Galilea.

Nibka: Jerusálem. Central University Library Cluj

Cleopatra: (Nibkához.) Szaladj a csillagászokhoz, állítsák meg azonnal. Parancsolom. Ha nem áll meg, kitépem a szakállukat. (Nibka elfut a háttérlepcsőn.)

A szerecsen: Te nem vagy az ég királynője.

A mongol: Nálad nincs az isten fia, aki Messiás.

Az indus: Mink a világ királyát keressük.

Cleopatra: A világ királya Caesar. Ő legyőzte a világot.

A szerecsen: Hol van?

Cleopatra: Mindjár' itt lesz. (Távolról egy túba-egyhangú és félelmes kürtjele.) Már jön is... Halljátok?

(Itt is, ott is, kürtjelek vonítanak fel az éjszakából.)

A mongol: Milyen ember?

Cleopatra: Borzasztó. Három farka van. Lángot fúj az orralyukából.

A szerecsen: (Összenéz társaival.) Nem az Isten fia.

Az indus: Menjünk. (Lenn katonák moraja: „Caesar! Caesar!”)

Cleopatra: (Izgatottan.) Itt van!

(Az előtérben levő terraszlépcsőn hátrálva jön fel Caesar. Sovány, ideges, kis ember. Öltözete nagyon egyszerű: rövidujjú gyapjúing, magasra fűzött sarú, szabadon hagyott lábujjakkal, lófarkú római sisak, térdtől-bokáig lábvért, kúrta, egyenes kis kard. — Háttal a színen levőknek, a legfelső lépcsőfokon áll.)

Caesar: Katonák! A front áttörése sikerült. Jól viseltétek magatokat. Ma mindenki két adag húst kap. A csontokat ne dobáljátok szét. (Üdvözlés.)

Cleopatra: (Térdet hajt.) Udv a győzőnek.

Caesar: (Ridegen.) Te vagy Egyptom királynője?

Cleopatra: Egypton királynője és a te szolgáld.

Caesar: (A három királyokra.) Ezek kicsodák?

Cleopatra: Három királyok, napkeletről.

Caesar: Szövetségesei Rómának?

Cleopatra: Nem hadviselők, csak útasok. Folyton utaznak, már tíz éve. Valami megváltót keresnek, aki az Isten fia lenne. (Halkabban, gesztussal.) Azt hiszem eszelősök.

Caesar: (A királyokhoz.) Kít kerestek?

A szerecsen: Isten fiát.

Az indus: A messiást.

A mongol: A világ királyát.

Caesar: (Elgondolkozva.) Igen... Emlékszem. Mielőtt Rómából eljöttem, a Sybilla is mondta. Olyasvalamit mondott, hogy a világnak nem-sokára új királya születik.

A szerecsen: Őt keressük.

Caesar: (Komoly arccal.) Menjetek. Ha megelitek, adjátok át neki egy római katona üdvözlését.

(A három királyok indulnak az előtérlepcső felé.)

Cleopatra: (Utánuk szól.) Ha szép és fiatal királyt találtok, küldjétek hozzám. Szeretem a fiatal királyokat.

Caesar: Megálljatok! (Aranyláncot vesz le a nyakából. Átadja a szerecsen királynak). Add neki ezt a láncot. A pharsalusi zsákmányból való. Mondd meg, hogy Julius, Caesar fia küldi.

(A három királyok el. — Pillanat pauza. Néznek az eltávozottak után. Ugyanekkor kint, halkan és álomszerűen, csengők szavával elvegyülve, felzúmmog a betlehemi ének. Szöveg nélkül zeng, távolodik, aztán elhal.)

Caesar: Foglyom vagy, királyné.

Cleopatra: Szívesen vagyok a te foglyod.

Caesar: Ne hizelegj. Nálam dolgozni kell a rabnőnek. Antoniusnál ölelni kellett.

Cleopatra: (Fitymálva.) Nekem egyre megy. Én birom akármelyiket. (Nyújtóztatja a testét.) Olyan vagyok, mint a párdúc.

Caesar: Szép vagy.

Cleopatra: Nekem? Nekem ölelni annyi, mint zsákot hordani. A zsákot is ölelni kell, ha felemelem. A férfit is. Súly szerint megy mind a kettő. — Csak megfizessék.

Caesar: Merkúrra mondom, jó kereskedő vagy! Így súly szerint, én is vennék a portékádból.

Cleopatra: Egyezkedjünk. Mit adsz a fontjáért?

Caesar: Ohó. Előbb mutasd, mit árulsz?

Cleopatra: Ha látni akarod... (Kivonja egyik karját a fátyol alól.) Itt a karom. Nézd. Ilyen karja nincs senkinek. Ugy hajlik, mint az úresz-kígyó...!

Caesar: Pompás karod van.

Cleopatra: Nos: Mit adsz — fontjáért?

Caesar: Amit kérsz.

Cleopatra: Add nekem a rhodusi türkiszbányákat.

Caesar: (Gondolkozik.) Megkapod. — Mutasd tovább.

Cleopatra: (Felfedi a félmellét.) Itt a mellem. Nézd csak. Kerek, mint a görög istenek pajzsa. Láttál már ehhez foghatót?

Caesar: És hogy fogható?

Cleopatra: A núbiai elefántcsontmezőkért. Öt gályarakomány biborért. Egy tevéjára való édes fűszerekért. Két font szemöldökfestékért.

Caesar: Hova gondolsz? Hisz az több, mint az egész actiumi zsákmány! Hát mi vagyok én? Krózus?

Cleopatra: Antoniusnak sokkal többre került. Aztán... erre lejjebb, van egy kis jegyem is. Szivalakú. Pici, mint egy levélke...

Caesar: (Nyel egyet.) Meglesz. Nos, van még valami?

Cleopatra: A lábaim. (Kidugja féllábát.) Láttál már ilyen isteni lábakat? Ezeket már nem is adhatom súlymérték szerint.

Caesar: Add lábmérték szerint.

Cleopatra: Szabott áruk van. Öt évi adómentesség. A trák sóbányák jövedelmei. A pergamumi királyok kincsei. A római hadsereg egy évi élelmezése.

Caesar: (Felpattan.) Mit képzelsz!?!...

Cleopatra: (Behúzza a lábait.) Jó. Én tisztességes kereskedő vagyok. — Ne vedd. Legalább marad más vevőnek is.

Caesar: Az ám. A karod meg a melled már az enyém. Megvettem. Clara pacta.

Cleopatra: Igazad van. A karomat meg a melledet használhatod. Tessék.

Caesar: Ó te ravaszdi!

Cleopatra: Nos?... Mi lesz?

Caesar: (Megint nyel egyet.) Meglesz. (Közeledik.) De most már enyém vagy. Testtel-lélekkel!

Cleopatra: Lélekkel nem. Súly szerint alkudtunk. A lelkenek nincs súlya.

(Az előtér-lépcsőn felront egy római kőkatona. Alexas fel akarja tartóztatni.)

Alexas: Hó! Ide nem lehet!...

A katona: (Durrván.) Hol van Caesar?

Alexas: Ez a királyné palotája!... Ide nem lehet...

A katona: (Ellődítja.) Eredj!

(Megáll, Caesarral szemben, csipőre rakott kezekkel.)

Caesar: (Odafordul.) Mi az?... Mi baj?...

A katona: (Aranyláncot lóbál a kezében. Főrméde:) Mi baj? Ez ni, a lánc! A katonatanácsnak tudomására jutott, hogy aranyláncokat osztogatsz. Ezt az egyik öregnek adtad, aki tevéháton jött.

Caesar: (Zavartan:) Ki vette vissza?

A katona: (Szigoruan:) Elkoboztuk. Minden zsákmány közös; semmit sincs jogod elosztogatni!

Cleopatra: (Meglepődve.) Nincs joga? Hiszen ő Caesar!

A katona: (Lenéző arccal.) Caesar is katona. Neki sincs több joga, mint másnak. A köztársaság katonái egyenlők; minden szerzemény a katonák tanácsát illeti.

Caesar: Hm. Igen. Hm...

Cleopatra: (Caesarhoz.) Üsd nyakon ezt a szemtelen fickót.

Caesar: Hm. Nem lehet. Igaza van.

Cleopatra: (Hüledezve.) Mit igaza van?! (Közelebb lép Caesarhoz.) Akkor hát... mi lesz a mi egyezségünkkel?

Caesar: (Vállvonogatva.) Arra én is kíváncsi vagyok.

Cleopatra: Mi lesz az ígéreteiddel? A bányákkal meg a gályákkal?!

Caesar: A bányák meg a gályák? (Fintorral.) Hm. A gályák aggályosak. (Közeledik hozzá.) Gyere, ne törődj. Szeressük egymást.

Cleopatra: (Indulatosan.) Hozzám ne nyúlj! Erissz. Eredj a katonáidhoz.

Caesar: Sss...! Lassabban kicsikém. Te is zsákmány vagy. Hadi-zsákmány.

Cleopatra: (Magára vonja a fekete fátylat.) Alexas.

(Alexas felugrik az előtérlépcsőről. Leoson.)

A katona: (Röhögve.) Jupiterre, pompás hadizsákmány. Ki fogjuk sorsolni.

Cleopatra: (Vadul.) Kit?...

Caesar: (A katonához.) Előbb Rómába visszük. Résztvesz a diadalmenetben.

A katona: (Vállára csap a királynőnek.) Hallod tyúkocskám! Besétálsz Rómába! Fenejő gondolat! Odaláncolunk a Caesar szekeréhez. (Megrángatja a fátylat.) De nem így ám, hanem pucéran!

(Alexas felsurran a letakart kosárral. Cleopatra elkapja a kosarat. Kirántja magát a katona kezei közül.)

Cleopatra: Hátrább, lator!

Caesar: (A katonához.) Hadd csak. Még vad egy kicsit. Majd megszeliidítjük!

Cleopatra: (Maga elé veti a kosarat. Szilajon.) Vigyázzatok! Aki hozzámnýúl, halálfia. (Fellebbenti a kosarat.) Idenézz tee!...

Caesar: (A kosárba pillant. Visszaborzad. Undorodva.) Brrr! Förtelmes!

A katona: (Ő is nézi.) Áspiskigyók...! Ejha!

Cleopatra: Nílusi kígyók. (Kiemel egy csöpp kis kígyót.) Csak ekkorák, de minden csípésük halál. Fekete halál.

Caesar: (Hátrál.) Örült némbor...!

Cleopatra: (Rikoltva.) A testem kell? Meztelenűl?! Barbár kutyák! Gebbedjete meg! Inkább a kígyóknak...! (A kígyót kitarítja, aztán lassan beemeli a mellét burkoló fátyol alá.)

Caesar: (Elszörnyedve.) Mit csinálsz?

Cleopatra: (Sikkant.)

A katona: Hú a mindenét!

Cleopatra: (Eldobja a kígyót.) A testem kell?! Gyertek, itt a testem! Báá! Itt a testem, gyertek! szeressétek!

Caesar: (A lépcső felé.) Én családós ember vagyok... (Elillan.)

(Cleopatra ledől a kerevetre. A két karja mereven lóg. A katona lábújjhegyen oldalog feléje, kinyújtott fejjel nézi.)

A katona: Affenét...! (Egyszerre felrántja a lábát, nagyot ugrik, mintha kígyóra tapodott volna.) Heu Dis Pater!!... (Lerohan a lépcsőn.)

Alexas: (Előlép, lassan közeledik a fekvő testhez.) Meghalt... (Halkan hajol a test fölé, nézi.) Most szabad... (Hirtelen a szájára tapad. A királynő karja fellendül, átfonja a fiú nyakát.)

Alexas: (Rémülten ugrik el.) Jajj!

Cleopatra: (Felemelkedik, kacag.)

Alexas: Nem... haltál meg?...

Cleopatra: Én?! Bolond!

Alexas: De a... kígyók...

Cleopatra: (Kacagva.) Az én szelidített kígyóim. Nincs foguk! (Előkapva a hárfát.) Pengesd csak nekik...!

(Alexas a húrokhoz nyúl. Lassú ütemű, érzéki dallam. A nő ringatni kezdi a csípőit.)

(Függöny)

Meg fogok öregedni

Meg fogok öregedni mint a fák, a háza^k, a szemek s mindaz,
mit a szemek látnak.
Meg fogok öregedni szívemben a távoli nővel, távoli ifjúsággal,
fényvel.
Mert vagy én megyek, vagy ők, de mindég-mindég távolabbnak
látom már őket.
A napok le fognak peregni, a csend mind sötétebbé, mind
kietlenebbé válik.
Sietnem kell, hogy horgonyozó szájjal kiköthessek egy-két
érchúsú asszonyi testen,
s epeméz kedvemet a vér vörös pocsolyájába temessem, a vér
gyalázatos pocsolyájába.
Tisztelni fognak az álszentek s hátamba vigyorognak majd a
legények kajánul.
A fiatal lányok megcsókolják kezem s megfertőzik szájuk e csúf
sárga szeméttel;
s nékem büszkének kell legyeskednem, mikor gyengeségem
a földig tiporhat.
Meg fogok öregedni a Mindenség, örök ifjú Mindenség
rendeletére.
Egy roncs testhez kötöm le napjaim, hogy lelkemet, fiatal
lelkemet kioldjam,
Fekete hullámat beihassa a föld s véres pocsolyáját, isteni
pocsolyáját a virágok.

Evolúció

Nem lehet, hogy az ember így merevedjék
múltak nyálkás mézén a megállás mezejében.
Nem lehet, mert nem gyökércsápú fa Ő,
a szeme sem hint, mint az állatoké
szelid és lusta fényt.
Ő az indulásra kész anyag,
élete a mozgás forradalma
s kell, hogy minden napja új forradalmat váltson.
Nem lehet a tétlenség kárhazottja,
mint most, mikor kezével
cifra nyakkendő^t köt ahelyett, hogy kinyújtaná —
hisz a végtelen hozzá oly közel van.

Ezért kiáltom forradalomba az Embert.
 Tagadom a gyárat, a gépet, a falakat
 itt maradt szőrnyeit a tegnapi sötétnek.
 Mert tegnap ezren feküdtek a nagyhasú halálba,
 holnap tán tizszer annyian,
 de így hamarabb váltjuk ki vámját
 az eljövendő egésznek.

 És mondom:

Ne kössétek magatokat a tegnapi
 medvetáncoltató láncához;
 és ne kívánjátok az utcák kimért csiklandását,
 mert bőséges asszonyokat ver életre
 a kerti napfény nemző szerelemre készen;

 kevesebbet nézzetek a tükörbe,
 mert a tükrök torzak
 s ilyennek látnátok benne a nagyságos Embert.

A múzeumok alvó bagolykodását,
 a templomok hasaló odvait,
 már ma meg kell bontanunk, hogy a napfény
 eljusson szerte-szerte az egész világba.
 Mert az Ember maga sem tudja,
 hogy levájjhat a tengerek mélyébe,
 a föld gyomrába,
 hogy agyában már megvan a holnap
 száz Eifel-tornya, csoda út a Marsba
 s az új élet száz más költeménye;
 mert ha úgy tetszik
 holnap új dolgokat lök ki az ürbe,
 igazgatván azt, ahogy akarata kiméri.

Nem tudja még az Ember...
 még alszik vackán szélesen,
 mint délutáni álmukban a bortelt papok,
 vagy mint a gondolat
 az egynapos gyermek agyában.
 Még nem álmodja a forradalmat.
 Még alszik és sír... sír... sír...
 de a költők már sejtik áldott mámorukban,
 mely mint a villamosság, már átfutott a földön.

Októberi emberek

— Regény —

Irta: Tabéry Géza

(2)

Borda, a bohóc háromórátájban jelentette, hogy a raktárból kiadta a szükséges cikkeket. Néhány száz pár virstlin, sósperecen meg az estélyre tartogatott pezsgőkön kívül semmitem maradt Kerge Kakucséknál.

— Jó. A virstlit megeszitek menázsiba ti. Lovagolsz-e, Borda?

Borda bukfiencet vetett s hirtelen talpárapattant parancsnoka előtt:

— Saját hátamon például igen.

— Vigyázz a frakkra. Nem kell összetépni. Aligha kapunk másikat jövőre.

A bohóc fogsora alá szippantotta ajakát. Nyelve kipattant, szemgolyójának csak fehére látszott és orrcimpája jobbra-balra járt. Borzongató volt izléstelenül mázolt pofájával, a csirizes konfettivel teleragadt frakkban, mely holmi megelevenedett madárijesztőhöz tette hasonlónvá. Hanem a kertbe bebátorkodott parasztokat — meg kell adni — leginkább ő érdekelte. Amerre haladt, mint sebesen robogó gépkocsi nyomában széltölcser sodrint port s falevelet, tódultak ezek mindenütt Borda után. Különösképen legutóbbi fintora váltott viharos tetszést. És Borda, a bohóc, főhadnagya figyelmeztetésére inkább baljósan sípolta, mint mondta:

— Jövőre nem lesz senkise bohóc. Háború se lesz.

Nemere hőkölt. Hogy belőlük okoskodjék, a bohóc szemeit kutatta. Szembogár helyén azonban egyre csak az iszonyú fehérség remegett világtalanul. Már alig nézhette így.

— Borda, hé!

— Híhi... Igenis, Borda!..

— Szamarat kell kerits. Komolyan beszélék. Okosan...

— Szamarat!

Ezt mégis jónak látta kijavítani:

— Igenis értem. Szamarat kerítek.

— Te dolgoz, honnan. A számárra felülsz; végigszamaragolod rajta a várost. Három óra van. Négyre visszajössz. Szamárhátról azt kell ordítanod, hogy...

— Hi-hááá... Hi-hááá... — utánozta a szamarat Borda.

— Nem azt, te számár.

— Ha nem azt ordítom, nem lehetek számár. Akkor kikérem...

— Elég — némitotta el Nemere, nem haraggal, csakis erélyesen a túlradót. — Azt ordítod, hogy halászatot tartunk a Népker Boszna-folyójában. Akik résztvettek az okkupációban, halászatnak családjaikkal. Megértted?

— Hi-hááá... Hi-hááá — ordított Borda s elszaladt. Kapott parancsához híven szamaragolt és csődített a bosznai halászat érdekében.

Ünnep lévén sokan ödöngtek az utcán, kapujok előtt. Borda küldetése nem járt eredinénytelen. A boszniai emlékek megvakarásának köszön-

hető-é az erősb néphullázmás? Valószínű, bár ezidőben a zene is erősebben játszott. Nemere mindenesetre kötötte magát hozzá, hogy meg kell tisztelni az öreg parasztokat.

Egy óra mulva Borda odaállt Nemere elé:

— Ihatnám!

Elégedetten vezette tisztje a káplárt a csárdasátorba.

— Szép nagysága — enyelgett a péknével —, adjon frissítőt ennek a tüzes daljának!

— Amennyi jólesik! Tőlem be is rughat — félvállazta Bordának a lazahúsú nő.

A bohóc pedig élt az alkalommal, becsületére, derekasan.

Eleven és igaz elemébe most jutott csak a csongrádi céció. Viseltes-fekete, komoly viseletben őszbecsavarodott parasztgazdák csoportosultak a Scomparini-lap alapján sárból dagasztott serajevoi táj előtt. A törpeváros fölé zöldszínű táblára írva:

„Boszniai halászat.

Egy jegy: két korona.“

Fahorgas zsineggel ellátott halászvevőt nyomtak az öregek markába. Horgára tűzve halászejyét vetette az ember ostorát a részbe, mely ott látongott „Serajevo“ alatt. Lutri voltez a rés a kerti folyóka mimelte Bosznapatak mellett s a helyes szám helyébe földalatt kuporgó, láthatatlan bakák aggattak peccőre nyereményt. Makrapipát, palack bort, füzér sósperecet, menyecskének való virágos pántlikát, vásári tükröt. Olykor Borda is megvillant a parasztok között. Külön vörös jegyei voltak, amire skatulya szivar, finom hercegovinai dohány akadt fel incsiklandóan a mélyből. Néha igazi ezüstóra is. A bohóc mindannyiszor szörnyen megrémült a különös halaktól s ijedten csusztatta őket vissza a részbe:

— Nyerje más!

S a vén magyarok lányai, unokái ártatlan örömmel csüggtek a kis hazárdjátékon. Kipirultak és boldogan viháncoltak, ha valamit nyertek. — „Hívom Sáráékat“ futott el magánkívül egy pötyke leányzó, hogy nemsokára ötödmagával halászhaszon újabb kishalakra. Az őrnagy is engedett. Ő az előkelők körül fondorkodott. Itthon maradt egypár nyomorék férfiak s telivér kisvárosi szűzek, szopogattak fagyaltot a cukrászdasátorban. Boldogan lélekeztek, hogy a forgatagos nap jótét örve alatt menekülhettek a kotló anyaszoknya mellől. Mások kávéztak, udvaroltattak volna maguknak, ha lett volna kivel.

— Mordizomadta savanyú ifjak! — kedélyeskedett fanyar szájjal Szlávy. — Bezzeg másmilyen volt a mi időnk!

Rosszúlhajtó pultja mögül érzelmesen sóhajtott a kávéátor fonnyadt patrónája. Atlátszóorrú gyermeke, kire a keserőség célzott, kényesen vont a el szájaszögletét.

— Igen vegyesen vagyunk. Majd a művészestélyen remélhetőleg fesztelenebb lesz a levegő. Ugye, az szigorúan zárt?

A kelleetlen feleletet csaknem haraggal adta rá Szlávy:

— Zárt!

De néki is leginkább hallgatni volt kedve. Nehezen fegyelmezte magát s néha végtelenbe nézve már-már igazat is adott Nemerének.

Az iparosok duhaj kedve ki-kirikoltott a csárdasátorból. Estelig nyolcszor hoztaak friss söröshordókat. Cigány is került, míg a paraszt boros palackok fenekét nézegette sűrűn és bódultan forgatta ki a zsebeit. Zoltán nem bánta, ha poharat törtek. Törjék! Törhetik immár! Negyedik ezer belépőjegyzen adtak túl a főbejárat nagy pénztáránál. Mámorosan, észnélkül költött, vásárolt a nép. Tucastostúl hordták a konfettiszacskókat, szerpentintekercset. A magasan rugott porban, mit táncoló parasztpárok vertek, dőzsölve szálltak a színes papírpötyök. Ősi mámor úszott már a kertben s a zizzenve kigyózó, kieresztett tarka papírszalagok arcokat, kedvet, szíveket bogoztak összebb, egyre összebb. Egyszerre követelt érvényesülést katonabanda, a nyirettyüs cigány rossz muzsikája s egy féltucat csapnivaló, rekedt gramofon. Savanyú előkelők pacsulis illatát diadalmasan öntötte el, szerelte le a párologó paraszti szag. Dús Csongrád földbólsarjad népe bőségesen adott mindent, ami kellett: nótát, dévajtságot, szívet és bankót s a bankóban virtust, gavallériát a nemes prés alá.

Zoltán most szédült igazán a siker jelentőségére. Ó, ha csak egy pillanatra is kiszakíthatná magát közülök, hogy zavartalan élvezze boldog szerencséjét!

Kis bőrtáskájáért kellett mennie. Sötétedett. A kasszákat legkésőbb félórán belül akarta leszámoltatni.

Tárva-nyitva találta a kapút Kerge-Kakucséknál. Az üres tornácon még kábulva döngött át, de a szobaajtónál megakadt. Nyitni akarja, enged is a zár, de maga az ajtó okoskodik. Nekidől testtel. Így is akadozik, aztán nehezen belép.

Csörgősapkájával, kihányt ocsmányságban, állati részegen nyúlik el ott Borda. Kezeügyében két kipukkasztott, üres pezsgősüveg. Szuszog, öklöndözik, höfög. A vesszőkosárból kiborult a legénység holnap virostlje s a nyers húsdarabok némelyike a káplár kiadott ebédjében poshad.

A belépőn remült feleszmélés: éjszakára Bordára akarta rábizni a pénzt! Majd éktelen méreg lesz fölötte úrrá s rikoltva belerúg:

— Felkelni, kutya!

Zavaros szemeiben tehetetlen düh villódzásával próbál láburaállani Borda.

— Nono... Hé—é... Nem kutya még...

— Még szólsz? Zsivány. Gazember. Tolvaj! Habt Acht! — lihegi összevissza háborogva a tiszt. — És te tudtad, hogy rád akarom bízni a pénzt! Az ezred pé-énzét, kutya.

Borda vigyázz-állásban imbolyog, majd ismét rosszullét fogja el.

— Ne vitt volna inni a péknéjéhez — böfögi.

Késő! Száján sugárban ömlik a pékné bora.

Nyakonragadják. Kilövik.

— Disznó!

Alig lódult a tornácra, újabb rugás.

— Kifele! Disznó! Kifele!

S a rosszullét-gyöngítette ember megalázkodva bukácsol az udvar felé. Behúzódo önérzete nem képes továbbkövetni a méltatlankodást.

— Te... te róngy! — suhan rá a tisztje nádpálcája.

A második ütés elé védőleg emeli karját. Elbukik s ott, a földön már csak könyörögni tud:

— Ne verjen. Főhadnagy úr akarta a bohóckodásomat. Szégyeltem a ruhát. Itatott. Ittam. Ember vagyok. Megölöm magam.

Elég volt.

Nemere kitombolta dühét. Végignézte a szerencsétlenül, aki talán nem is vétkezett súlyosan és messzehajítja magától a pálcát, hogy sohatöbbé ne akadjon a kezeügyébe sem. Visszatér a házba magáhozveszi a táskát, kulccsal bezárja az ajtót és távozik.

III.

A jegyfüzetek utolsó szelvényén az 5226-os szám kövérkedett. Ennyien váltottak belépőjegyet. Nemere a pénztárhoz kérte a hölgyeket, hogy meg-ejtse a leszámolást.

Rongyos és gyűrött aprópénzből tízezernegyszázötvenkét koronákat kellett megszámolniok. Minthogy pedig a ki és bejárás most már szabaddá tétetett, az asztalok körül állandóan hullámozott, lökdösődött a tolongó tömeg. Hatan olvasták a pénzt; így is negyedóra telt, az összeg nem egyezett a szelvényen feltüntetett szám megfelelőjével. Szlávny és Asbóth Amanda szübretek akkor megjelentek.

— Gyulácska iszonyún iszik — veszékelte Amanda. — A verseit nem fogja tudni elszavalni. Siessen hozzá. Beszéljen vele.

— Nézze kedves, még nyolc sátorban lesz leszámolásom és félóra múlva kezdenünk kellene az estélyt a szállodában — kért a főhadnagy egy kis békességet. Majd a többiekhez fordult:

— Pardon, hölgyeim. Valami hiba...

— Nem lehet! Mi uriasszonyok... — sziszegték felé mintegy vezény-szóra az előkelők.

— Kérem, kérem — csitított. — Misem áll tőlem távolabb, mint a kételkedés. De úgy értem, a hiba a pénz olvasásnál történhetett. Megszámolásánál!

Amanda kezeit fördelte:

— Hallatlan! Gyulácska lejárja magát. Skandalum!

— Őrmester! Menjen önagyságával. Valahol egy költő úr iszik. Pakolják fel s vigyék szállodába. Értette?

Az őrmester Amandára nézett.

Szlávny általános fejvesztettség közepette furakodott a pénztár asztalához.

— Himmelsapperlott! Ezt nem így kell intézni, — dördült hangja a vásári lármába. — Mennyi pénz van itt?

— Háromszázzal kevesebb — ötlött Nemere.

— Nem azt kérdezem. Az összeget tessék mondani.

— Tízezernegyszázötvenkettő.

— Nna! Irja fel: „Főpénztár bevétele tízezernegyszázötvenkettő.“ Schluss! Krajcárok nem lovagolunk.

A jövedelmet marékkaal gyűrték táskába. Szlávny összecsapta sarkantyuját:

— Hölgyeim! Köszönöm.

Szalutált, azután karonfogta és vitte Nemerét.

— Fontos, hogy minél előbb mindent összeszedj.

— Igen ám, csakhogy pontos számadásért nem az őrnagy úr felelős, de én!

— Schmarrn! Pontos számadás az, hogy holnap kelten összeolvassuk a pénzt. Amennyit összeolvasunk: — bevétel. Két tiszt aláírja. Én és te vagyunk a két tiszt. A többi schluss! Két tiszt aláírását a köfeszületről leszállt fiúistennek is acceptálni kell. Gyönyörű munkát végeztél. Csak gratulálhatok.

Ezalatt Gyulácska a pékné sátorában ázott. Orosz forradalmárnőt látott a derék asszonyságban. Ódát írt hozzá, azzal rémitvén Amandát, hogy ezt a verset fogja fölolvadni a művészesztélyen. Hogy éhes börtáskájával Nemere ott is megjelent, túlzott tisztelettel járult eléje s benne a mindenkori magyar mecénások legnagyobbikát üdvözölte. Ellenben az őrmesterről annál kevésbé akart tudni valamit. Zoltán ennél fogva cselhez folyamodott:

— Ostoba vagy. Apródomat küldöm, hogy Tháliáddal együtt vezessenek fel a helikonra.

Erre már nyakába is lógott Gyulácska:

— Cimbora! Te megérsesz engem...

S engedte, hogy tegyenek vele. Az őrmester kézenfogva vezette el a porondról.

— Fejét kell hidegvízbe mártani — oktatta Amandát sugva Nemere.

— Tizenegy hordó sör, három hektóliter asztali. Minden elfogyott. Sies-sünk, kérem — türelmetlenkedett a pékné. — Késő van. Át kell öltözködnöm.

— Bevétel?

— Ilt van.

Duzzogva húzta ki az asztalfiát. Nagyobb bankjegyekből álló jövedelmét kínos csöndességgel egykettőre leolvasták. Hozzávetőleg kitett ez is valami nyolcezerhatszáz koronát, miből a bizományosnak aligha járt kerek négyezer.

— Hálásan köszönöm szives fáradozását.

— Én is — harapott ajkába az asszony.

— És kérem, ne haragudjék azért.

— Na hallja?! Nevetséges!

Mindazonáltal többé rá nem nézett volna a férfire. Annyit megjegyzett távozóban, hogy katonatiszteknel a költő többet ér.

Csányi-Forgóné közvetlenül Szlávyyal számolt. Összes jövedelemképen százötven koronát nyújtott az őrnagynak át.

— Ebből is ki lehet hozni valamicskét, ha ért hozzá az ember — önérzeteskedett.

Utoljára a trafik és konfetti maradt. Csupa papírpöttyös karcsu fekete lány, kinek félignyitott ajkain még libgett az alig befejezett vásárlások láza, székét tolt a főhadnagy elé:

— De beporozódott! Elfáradt, úgy-e? Üljön le szegény.

Dió szeméi rajtafeledkeztek Nemerén. Melléereszkedett, a férfi pedig hálásan a kezét szorította.

— Maga az egyedüli, Panna...

Felfeslett ajakkal várt vallomást a fekete Panna.

— Bizony csúnya mesterség — folytatta Zoltán. — Szépettenni kéne

egy szép kisasszonynak. Nem lehet, mert az idő sürget. És pénzt kell olvasni ugyanazzal, akit...

— Nos? — rándította kérdőjel formára szemöldökét az életelevenség.

— Akit szeretni...

A nő idegesen elnevette magát:

— Engem vél? Ohó, csak hogy ám nem így! Most már számolhatunk.

De a konfettipénzek nem értek el a börtáskában. Különben is a friss kisasszony izgalomba hozta. Nem sokat töprengett: a pénzt zsebeibe tömte. A nap sikerétől is mámoros volt kissé, mert sejtette, hogy a kikötött tízezer korona legalább megkétszereződik. Boldog-vidáman búcsuzott, hanem akkor Panna utánakapott:

— Találkozunk. Holnap estefelé! Ahol akarja. Olyan időben, ami magának leginkább megfelel.

Lépvesszős íze csalogatott e mohó leplezetlenségnek, mit lágyan kísért a kerti szökőkút hús csörgedezése és támogatott a bíborporos alkony. Találomra Zoltán egy tiszaparti fotografuszlet környékét jelölte. Arra — estefelé nem igen járnak emberek.

Túlsorduló duhajságtól csepegett a kert. Részegen küllőlérezett, akit ottért a sűrű alkonyat. Pribéknével eltűnt terítékek, törött poharak ügyében civakodtak megbízható törzsőrmesterek. Zoltán a kapuig kísérté Pannát. Útban csak kis kezét csókolgatta, lopva, fák alatt. S a sóhajos lombok védelmében sóhajtott a nő. Meg-megálltak; ilyenkor szűz fogak fehére villózott nevető ajakak alól.

— Panna! — karolta át sovány derekát. (Mennyivel kecsgetőbb volt ez, mint az omlatag Amanda s a lazahúsú pékné!)

— Nem! Ma nem... Holnapra várom. Ott! — bontakozott ki a megszedült karokból.

Kirebbent és beleveszett a kisvárosi fojtott éjszakába.

Kerge-Kakucséknál elhelyezte a lezárt bőröndöcskét. Az ajtó elé őrséget állított. Lelkükre kötötte, hogy éberem ügyeljenek s dolga végeztével a szállodának vette az útát. Most jutott volna némi ideje, hogy mondókája fölött elmélkedjék, amivel a „Művészestélyen“ előállhat. Am a szálloda bejáratánál csendőrök várakoztak, úgy látszott, reá. Fogalma sem volt, miért történik ez.

Egy őrsvezető széles testtel állotta útját, hogy valamit alázatosan jelenthessen.

— Gyorsan, gyorsan — idegeskedett Zoltán. — Dolgom van. Mi baj?

Pirosfedelű noteszben lapozott a kérezt s hónaljával egy pár lábszártekerceset szorongatott.

— Bizonyos káplár... bizonyos Borda... A noteszben ez a név áll — bolházkodott az őrsvezető-csendőr.

S egy alig félórás emléket sárga lelkiösmeret sápasztott a Zoltán homlokára.

— Mi baj van vele?

— Részegen egy bajtársával beszélt. Panaszkodott.

— Megvertem. Teleokádta a magazint. És... és?...

— Ezt a lábszártekerceset, meg noticot a Tisza partjáról hozta a járőr. Borda állítólag kijelentette, hogy a Tiszába ugrik.

A főhadnagy elakadt lélekzettel hült sóbálvánnyá. Majd hő ömlött el az egész testén és gyermeki tehetetlenséggel, sírásrahajlón tapogatta meg gyöngyös homlokát.

— De hiszen jární se tudott! Hol látták az embert utoljára?

— Kerge-Kakucsék házatájékán.

Gyámoltalan babrált a csendőr kezéből kivett lábszártekerccsel, mintha az eltűnt embernek e nyútt ruhadarabjától várna magyarázatot vagy mentő ötletet.

— Kerge-Kakucsék házatájékán? — motyogta tanácstalanul. — Menyire lehet a Tisza partja attól a helytől?

— Másfélezer lépés — mondotta pontosan a csendőr. S a tetemes távolság volt egyetlen vigasztaló tudat, mely Nemerének valamennyire visszaadta józan gondolatmenetét.

— Hm! — derengett a mosolyos remény.

Az őrsvezető fortélyos esze átvette a tiszt következtetését:

— Ha főhadnagy úr bizonyosan tudja, hogy ez a Borda alig állt a lábán...

— Hát persze hogy tudom — vágott közbe csaknem diadalmasan.

— Akkor...

— Annyira tudom, hogy amikor vertem, három lépést se tett. Összeroskadott.

— Akkor — fejezte be a nyomozó nyomatékosan — nincs ok nyugtalankodásra. Rendben a dolog, vagyis hogy az eset nem is valószínű. Lehet már reggel megkerül. Olyan irányban nézünk utána, levetkeztették. Sok mife-lénk a hadifogoly orosz. A káplár részegen feküdt. Pénzt szagoltak nála és mondom hogy levetkeztették. Napirend az ilyen.

Tiszességutólag engedelmet kért a feltartóztatásért és katonás-feszesen elköszönt. Zoltán utánanézett. Habozott. Nem állta meg, hogy lelkére ne kössön valamit.

— Nézze, őrmester. Számítsunk mindenre; indítson egy járőrt ki a Tiszaparra. Bármit kinyomoz, küldjön felőle hozzám értesítést. Meghálálom.

A borzasztó érzést, hogy halálbakergethette emberét, sehogysen tudta megbénítani.

Színültig telt teremben szorongtak a türelmetlen kisvárosiak. A hirdetett kezdet idején jó félórával túl járt az óramutató. Amanda századszor kérdezte toporzékolva, hogy hol van az az ember? Gyulácskát úgy-ahogy, sikerült magáhoztéríteniök. Ime a második disznóság! A főhadnagy biztosan szépszembe feledkezett.

— Még öt perc. Ha nem jön, kezdem én!

Szlávy is fortyogott:

— Megint negligálja a társaságbelieket!

Háromizben küldtek katonákat, hogy élve, vagy halva kerítsék elő. Végül azon porosan, amint egész délután tett-vett, rendelkezett, — jelent meg az ölfőzőféleében. Szlávy a karmesternek intett:

— Nyitány!

Valahára! A kellemetlen zaj lassadán, mintegy végső szárnycsapásokon ült el a felharsanó zene hangjaira. Amanda hisztériás dühvel s testével egész a főhadnagy érintéséig tolakodva villogott kiívós szemtelenségében:

— Hol járt?

A férfi sután nézett le rá és csöndesen kérdezte:

— Mióta feleségem?

— Esszt nem!... Eszt nem! — nyeldekelt Amanda zavarában a nemvárt karakán megfélemlésre. — Esszt nem! De az igazi feleségének épen megírhatom.

Nemere, ki a Borda-ügy folytán mire sem emlékezett ebben a percben, ártatlan arccal kérdezett:

— Micsodát, szivem?

A művésznőcskét még nagyobb kínba karolta az együgyű kérdés. A hang, a: szivem pedig épenséggel szívig megsértette. Karmolni lett volna jó. Felkérődzött benne a divatkeserűség örök csattanója, hogy: lemondja szerepét. Szerencsére józanabb fajsúlyú asszony volt; az estély utáni muritól is várt egy s más anyagit.

Utolsó Hersány és lármás szakadással a nyitány beveződött. Kelletlenül lépett Nemere föl, a pódiumra. Mialatt a kivilágított, izléstelen dekorációkra s a kopott fekete kabátos, ünneplőn vörös férfiakra esett tekintete, a veszedelmes Tiszát látta maga előtt, a Borda lábszártekerceit s az iménti csendőrt. „Itatott. Mit ver? Megölöm magam...” — csengett a fülébe most is.

Minden és mindenki gyűlöletes volt e pillanatban. Leginkább szerette volna az összeharcsolt gyönyörű jövedelmet képébe csapni ennek a maffia polgári társadalomnak: „Nesztek!...” „Vegyétek!...” „Kell a fenének, de nem minékünk!” „Szívtelen, komisz állatok vagytok.” „Énvelem együtt.”

Akkor reáeszmélt, hogy nem is tőlük származik a pénz. Parasztok, iparosok adományá az!

Összeszedte magát s dühösen, gúnnnyal belekezdett:

— „Hölgyek és Urak!”

Csongrád jobbjai aligha rakják ablakukba, amit akkor mondott fanyar szájjázevel. A konferansz kezdetén önmagát gyűlölte mindenekfölött. Így penitenciázott:

— „Képzeljék kérem... de erősen kell a képzelet... úgy, ahogy szuggesztív közben akar a hipnotizőr. Képzeljék kérem, hogy csoda történik ezen a tikkadt őszi napon, ami hálaistennek hátunk mögé került.”

Homlokát tapogatta a zsebkendőjével. Az olcsó fogások hálás publikuma zajosan derült. Valaki elragadtatva kiáltott:

— Halljuk! Szellemes!

— Várjatok — csikordult befelé Zoltán. — Más is következik.

— „Csoda történik. Megárad a Tisza. Gátja színéig duzzad és sodor veszedelmesen. Ugyanakkor, isten tudja miért, két falúbolondja ugrál egymásnak a gáton. Két pulykakakas. Az egyik Dummeraugust, Harlequin a másik. Látszólag a jó társadalom mulattatására megy a csetepaté. A jó társadalom azonban — sajnos — nincs sehol. Pedig a kacagtató két pulykakakas sűrűn szertenéz: Csurran-e számukra a pénz? Egyelőre semmi. Tovább viaskodnak éktelen lármával. Porzó talpukkal egyvonalban sodor a nagy víz. Galyakat, szemetet hordoz az árja, deszkadarabokat úsztat, miket szegényemberek háztájékáról szakított el messze valahol.

(Folytatjuk.)

Pázmány és Erdély

Háromszázötven esztendeje, hogy Nagyváradon Pázmány viceispánnak fia született, kit a buzgó bibliaolvasó protestáns szülők Péternek kereszteltek s aki a magyar katolicizmusnak legkimagaslóbb alakja s mind-ezideig a legnagyobb büszkesége lett. A magyar kardinálisok legnagyobbja, irodalmi nagyság és a históriának rendkívüli egyénisége is volt, akinek a neve korszakot jelöl meg és irodalomtörténeti fogalmat képvisel. S ennek a korszaknak az áttekintésénél, ennek a fogalomnak a megbolygatásánál, beszédes történelmi emlékköként tűnik fel egy másik évforduló: épen háromszáz esztendeje annak, hogy Bethlen Gábor nagyságos erdélyi fejedelmet a beszercebányai országgyűlés Magyarország királyának kiáltotta ki. Az évfordulóknak ez a találkozás adja meg a magyarázatát annak a hatásnak, amivel ez a két hatalmas egyéniség a magyar történelemre befolyással volt. Pázmány nevéhez s szónoki és írói képességéhez az ellenreformáció hatalmas lendülete fűződik. Bethlen Gábor pedig a reformáció liberális szellemének a vívmányait mentette meg ezer harcon keresztül Erdély és Erdélyen át a magyarság számára.

A bihari alispán protestáns szokás-képen adta fiának a bibliai keresztnevet. Péter azonban korán árvaságra jutott s mostohaanyja a váradi jezsuita páterek gondjaira bízta. Nagy vívmány volt ez az értelmes — s talán fel is

ismerték, hogy éles eszű — előkelő, nemes gyermek a jezsuiták számára, akik akkor vívták a legelkeseredtebb küzdelmet az új vallások egyre szaporodó harcosaival szemben s már el is fordult tőlük a szerencse, mert nem állott rendelkezésükre a fegyveres kényszereszköz s elfordultak tőlük a nemes urak is. Tudták, hogy ennek a jónevű, nemes családnak a visszatérített fiát eredményesen tudják majd használni a küzdelemben. Még állott Kolozsváron a nevelőintézetük, amit pár évtizeddel később megrohant és szétrombolt az erdélyi magyar nép. Alig volt Pázmány Péter tizenhárom éves, Szántó István jezsuita páter elküldötte ide s tulajdonképen itt kezdődött az az oktatása, amely a rendnek erős harcosává képezte ki. Ilyen kiképezés számára azonban Kolozsváron nem volt kedvező a talaj. Nem is tartották itt az ifjú Pázmányt sokáig. Nem, mert a közhangulat fölött a bizonytalanság uralkodott, az emberek leigázzottnak tartották magukat és kapva kaptak a hitújítás hozta eszméken, mint amelyektől a megtisztulás utáni szabadságot vártak mindazok alól a nyomorúságok alól, amit számukra egyfelől a Habsburg-járom, másfelől a sarcolva pusztító török uralom előnyomulása jelentett. A kincses városban már nem is a helvét vallás, de az unitárizmus aratta legnagyobb sikereit s az unitárius tanító mestereknek a száma, a tekintélye, ambíciója és buzgósága egyre növekedett. Világszerte üldözött kiváló tehetségu eretnekek találtak itt menedéket és teref a tanításra, ige-

hirdetésre. Nem nagyon ritka közöttük az olyan, ki szerzetesből lett az újításnak tevékeny híve. A királyi családból származott és sok országon keresztül idemenekült chiosi Pafa eologus Jakab iskolaigazgatónak üldözött sorsa a legnagyobbkonkorszenvetébresztette fel maga iránt s épen a jezsuiták nem hagyták nyugton a világnak ebben a kicsiny sarkában sem, amely pedig az európai műveltségnek a legkeletibb sarka volt akkoron. Jakab mester az unitáriusok iskolájából is elmenekült s aztán nemsokára az a hír érkezett róla, hogy Rómában elevenen égették meg. Nem volt itt biztos a talaj a jezsuiták talpa alatt. A bécsi „ármánykodás“ minden veszedelmek idezúdítására képesnek látszott s a jezsuiták pedig a Habsburgok eszközeképen állottak a nép előtt, amely háborgó tömegben az öklét rázta fenyegetve a rendház felé. Ha itt serdül fel férfivá Pázmány Péter, nincsen kizárva, hogy elveszítik azok, akik nagy szolgálatoakat vártak az ő képességeitől.

Magyar nemesi nevet és erős fajmagyarságot visz magával a Jezsuiták rendjébe. Ilyent akartak ők felmutatni az eretnekségre hajló magyaroknak. De ki is akarták képezni a maguk céljaira. Vitték Krakkóba, Bécsbe, sokáig tartották és oktatták Rómában s mikor már elkészültek a nevelésével, kicsiszolták az értékét, akkor is csak Grätzba küldötték theologiai tanárnak. Pázmány pedig magyar könyveket írt, a Kempis Tamás Krisztus követéséről négy könyvét, adta ki magyarul s imádságos könyvet adott annak a katolikus magyar közönségnek a kezébe, amely a predikátor reformátorok meggyőző írásait, szívhez szóló énekeit igen megkedvelte. Ezek az írások, a hirtelen fellendült nyomdaiparnak a termékei hirdették azt is, amit a sárvári predikátor, Magyar István címnek is írt a könyvére, hogy az or-

szágban való romlásoknak az okaitól szabadít meg a reformáció. Válaszképen írta meg Pázmány és küldöttehaza első vitairatát, amelyben új hangot s ebben a hangban új erőt ad a magyar ellenreformációnak. A tömeghez beszél a tömegnek a nyelven s a száraz dogmavíták szavait kerülve, a köznapi élet köznapi mondásaiból szövö össze azokat a mondatokat, amelyekkel a néperdeklődést igyekezett megragadni és lekötni a maga előadása számára. Erőtéljes és hatásos publicisztikai dolgozatot írt, ebben is és a többi későbbi vitairatban is, amelyek annak a kornak szépprózai műveivé váltak. És első magyar könyvei után készült haza — Magyarországra.

Ugyanekkor készült hazafelé, Erdélybe Bethlen Gábor is. Az ő hazatérése azonban nem volt olyan akadálytalan. Egyike és legtehetségeesebbje volt azoknak a bujdosóknak, kik az ozmán kard védelme alatt találtak menedéket, a tüzzel-vassal pusztító császári fegyverek elől. Amikor a Pázmány ellenreformációja bevonult a magyar királyság kezében maradt területekre, ugyanakkor Erdélybe a Básta szekerén vonult be az ellenreformáció. Odaát még hitelre találhatott a Pázmány ajkáról zamatos magyarsággal elhittett szó, hogy a régi hittől történt eltérés hozta a nagyobb veszedelmeket, de Erdély népében a vért forralta és a lelkeket lázította az a határtalan kegyetlenség, amit a visszatérítés érdekében műveltek s amiből a császárhűség kényszerzubbonyát igyekeztek összekovácsolni. „Kegyelmet akartok-e, vagy igazságot?“ — adta fel a kérdést a kivégeztetett Tóházi Mihálynak a kolozsvári bíró bitófája alatt Básta az erdélyieknek s ezzel maga adta meg a megrémített három náció számára uralmának a jellemzését, amely annyit jelentett, hogy aki az igazságot akarja

és kívánja, menthetetlenül, de az embertelenség válogatott kínjai között kell hogy elpusztúljon. A marhaállományt összerékvirálták és eladták a havasalföldi bojároknak, a termőföldbe csak az vehetett gabonát, aki maga húzta a nehéz faekét. Huszonöt forintra emelkedett háromról a búzának az ára. Nyomorúságból és rettegeből állott itthon az egész élet, amilyen elkeseredetté nem tudta tenni soha a pogány töröknek korrupt pénzsóvár kapzsisága sem. Várták a felszabadítást, a mentő fegyvereket és suttogva beszéltek a Belgrád és Szófia irányában menekült bujdosókról érkezett híreket. Közben egymásnak az életét dúlták, pusztították és keserítették a pártokra szakadozott lakosok. Bethlen Gáborék tisztában voltak azzal, hogy a lehetetlenség és tehetetlenség leküzdésével is meg kell kísérelniök mindent, hogy a végpusztulást felfartóztassák. A császárpárti, de protestáns és a sérelmeiken felháborodott felvidéki urnak, Bocskaynak küldötte azt az üzenetet, hogy vállalja az erdélyi fejedelemséget, aminek elintézi az elismertetését a szultánnál s aztán fegyverrel fogják a császáriakkal szemben biztosítani az alkotmányos magyar életet, amelynek egyik alapfétéle a vallásszabadság lesz. Így is történt és akkora területen vitte Bocskay diadalra a tervet, amekkorát győzelmes csapataival hatalmába tudott keríteni. Előbb teremtett rendet a Felvidéken, mint Erdélyben s előbb ismerték el ott az uralkodását, mint az erdélyiek a szeredai gyűlésben.

Pázmány írásban, vitáiratban szállott szembe a Bocskay diadalával. A protestáns predikátoroknak nem hagyta válasz nélkül egy nyomtatványát sem s amikor Alvinczy Péter Bocskaynak az eredményeit magasztalta, Pázmány súlyos támadással, hol álnéven, hol a jezsuiták rendén való

egyszerű tanító aláírással a saját nevében fordult a különben szintén rendkívül tevékeny Alvinczy ellen. Ezekben az írásokban a hitnyitás eszméinek a kiforgatására helyezi a súlyt, de mert a reformációnak a jogosultságát nem ismeri el, itt-ott a császári magatartás számára is szentel védelmet. Mégis határt szab a hadakozásának és egy ponton nemcsak hogy megbicsaklik a fegyverforgatása, hanem egyenesen feltör benne és elhatározássá válik az a meglepő demagógiából megérthető meggyőződés, hogy az erdélyi politikának mégis csak igaza van s azt nem szabad megsemmisíteni.

Erdély hivatását Bocskay jelölte meg végrendeletében, amelybe azt írta bele: tartsátok fenn az erdélyi fejedelemséget, mert ez az egyetlen vár a császáriaknak minden magyar élet megsemmisítésére irányuló törekvése ellen. Amikor Bocskaynak ezt a hagyakozását a kassai országgyűlés könnyes elfogódottsággal tette magáévá, talán akkor még nem értelődött meg ugyanez vagy ehhez hasonló gondolat Pázmány Péterben, a szerzetesből lett esztergomi érsekben. De bizonyos, hogy erre ő is rájött, habár jezsuiták nevelték s habár a császár számára, de sokszor a császár ellen keverte ő maga is a politikát. Amikor Bethlen Gábor tetőzte be a Bocskay fejedelmi sikereit, a nagy kardinális már megértője volt az erdélyi fejedelemségnek, amely itthon nyugalmat, kultúrát honosított meg, beleszólt a nyugati államok politikájába s elviselhetővé tette Európának ebben a részében a mohamedánság megakadt világhódítási terveinek a kellemetlenségeit. Habár a protestáns szellem kultusza alakította át és erősítette meg az erdélyi kultúrát, habár a protestantizmus túlsúlyával a kisállamok szövetségét akarta Bethlen Gábor meg-

alkotni Középeurópában, Pázmány olyan kijelentésekkel lepte meg környezetét, amelyeknek az volt a lényege: ne bántsátok Bethlen Gábort, hadd végezze az a maga dolgát. Miért, miért nem, talán Pázmánynak része van ebben, tényleg kétszer tartottak épen Nagyszombatban, — ahol Pázmány a mai budapesti tudományegyetemnek az alapját képező főiskolát rendezte be — békétárgyalást Bethlen és a császár delegátusai. Az elsőt nem tartotta be a császár, megcsalta a fejedelmet. A másodikon részt vett maga Pázmány is és ezen írásba foglalták: a multat feledjük és egymást ne bántsuk. A fejedelem impériumát ebben az egyezségben nagyobb területekkel gazdagították. Az öreg Rákóczy György pedig egyenesen a támogatóját látta Pázmányban, aminek magyarázatául némiképen szolgálhat az is, hogy állandó versengés és személyi ellentét fejlődött ki a maguk táborában a kardinális és Eszterházy nádor között, akinek családját, sok más főúréval együtt a jezsuita Pázmány térítette vissza a katholicismus-hoz. A nádor azonban nemcsak hogy türelmellenebb volt, hanem minden erőszakot és furfangot rá akart zúdíítani az erdélyi fejedelemségre és Rákóczyra. Az Eszterházy terveinek ellensúlyozására mindig Pázmánytól kért támogatást az öreg Rákóczy fejedelem. Leveleztek egymással s ebben a levelezésben az érsek beismeri, hogy a német segítség nem szabadítja meg Erdélyt a töröktől, amint az átélt tapasztalat ezt bebizonyította s a császárhűséget ezen a címen nincsen miért erőszakolni. Rákóczy hadvezérének és megbízottjának pedig ezt mondta Pázmány:

— Naha ám látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk és tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztényen császárunk előtt, de csak addig

durál az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni.

Rákóczy igen sajnálta a Pázmány érsek halálát, mert veszteség érte a távolban is őt az ellenreformáció katolikus egyházfejedelmének a halálával. Meg is írta Esterháznak, hogy kár volt a kardinális ellen áskálódni. A protestáns erdélyi fejedelem írta ezt az ellenreformáció idején. Ez bizonyítja azt, hogy Pázmány Péter politikus is volt, aki a magyar élet mentsvárát észre tudta venni abban az Erdélyben, amelyre aztán Kolonics biboros a legnagyobb kíméletlenséggel zúdította rá a császári erőszaknak minden fegyverét.

Talán vannak és ha vannak, nem ok nélkül vannak történészek, akik sokat gondolkoznak azon a megoldhatatlan kérdésen: milyen szerepet töltött volna be Erdélyben a hatalmas képességekkel megáldott Pázmány Péter, ha a jezsuiták nem viszik el olyan hirtelen szülőföldjéről és Kolozsvárról.

Zágoni István

Wundt Vilmos

Nemrégén egy mérföldmutató dült ki a kultúrvilág rögös karavánútján. A XIX. század egyik legnagyobb filozófusa fejezte be pályafutását, amely döntő volt az annyira misztikusnak hitt pszichológia területén. Ha Wundt Vilmos művei nem is fogják kiállani minden tekintetben az idők próbáját, bizonyos, hogy a tudomány története mindig hálával fog adózni emlékének. Wundt a XIX. század egzakt kutatóinak volt a prototípusa, specialista a saját szakmájában, aki a rokonterületeken is alapos, minden tudomány terén széles, tisztán, fölfogott ismeretekkel rendelkezett. Ezért volt hivatott annak a tudománynak a művelésére, amely az igazi completely unified knowledge belső lelki kerete. Hallatlanul termékeny munkásságára talán az a legjellemzőbb, hogy mű-

veiben sehol semmi hézag, minden kínosan pedáns gondossággal van kitöltve, sehol semmi ellentmondás a különböző eredményekkel szemben, amelyeket más tudományok felmutatnak a tárgyilagosság kedvéért inkább az elemekből, mint a részekből épít. A XIX. század egzakt kutatásának pszichológusa a módszereiben és talán csak ott válik merevvé, ahol le kell mondania azokról az eszközökről, azokról a szempontokról, amelyeknek lelkét, szellemét a tisztára egzakt búvárkodást úzó ifjú Wundt magába szívtá. Nehéz és rögzös földadat volt az a kísérlet, amely egy metafizikától minden történelmi és politikai elfogultságtól független pszichológiát akart teremteni ott, ahol túl kellett lépni már a klasszikus természettudomány határvonalait. Ez a földadat, ha nem is a szó emberi, de föltétlenül a szó akadémikus értelmében Wundtnak sikerült. Sikerült pedig nem annyira bergsoni intuíciókkal, hanem azzal a kristálytisza tárgyilagossággal, amellyel a már valóban megmunkált részletekből merített. Fiziológiai és fizikai ismeretei megmentették a metafizika sötétjébe való halálugrástól, másrészt mindaz, amit a filozófia terén alkotott, inkább architektikus, mint organikus szerkezet. Nem sóhajt ugyan belőlük az intuitív metafizikák különböző, de valamely nagy rezüméért áhítózó egyetlen kényszerképzete, de ez a sok színes mozaik értékes marad a számunkra, ha nem is egyellen alapelv deduktív termékei. Wundt már nem literáris filozófus. A wundti pszichológiának a pszichofizika, ez a mérő és számoló tudomány, komolyan integráns része és csak ott elégszik meg a régi módszerekkel, melyek legjobb esetben az introspekcióból indulnak ki, ahol a kísérlet, a mérés és a számítás a pszichológiában egyelőre, vagy talán egyáltalában nem alkalmazható. Kérdéses, hogy Wundt utódjai, tanítványai között akadnak-e számosan, akik a szellemi örökséget a mester termékenységevel fogják tovább fejleszteni és gyümölcsöztetni.

A pszichológia valaha a metafizika kísérletes világába tartozott. Az emberi lélek boncolását az isteni kultusz papjainak privát szabadalmaként kezelték és az effajta szellemi tevékenység nem tudományos analízis volt, hanem állásfoglalás valamely kultusz abszolút igazsága mellett. Kant kritikizmusa, amely Bergson szerint állítólag annyit értett igazságtalanul a pszichológia szabad fejlődésének, halálos csapást mért a metafizikára. Hasztalan hivatkoztak a legyőzöttek letűnt korok színes és rejtetes mesevilágára, de a XIX. század biológiai tudományának föllendülése, amely a világnézet centrál magjává lett, általában szintén nem azt a kanti gondolatot vette át, amely az egzakt tudomány ismeretelméletének a forrása, hanem a Darwinizmust félreismerve primitív eszközökkel kísérlete megoldani azokat a lehetetlen problémákat, amelyeket a misztikus metafizika logikai tévedések folytán fölláltott.

Szomorú dolog volt, amikor Haeckel és a többiek, sőt Spencer is, a maguk módja szerint olyan kérdéseket akartak megoldani, amelyeknek nem a megoldása, hanem a keletkezése, emberi tévedés, amennyiben már a problémák ellentmondásokat tartalmaznak, úgyhogy a tudomány nem felhelhet, csak elvetheti e problémákat, amelyeket nem az egyéni géniusz, hanem a tömegek babonás és konstitucionális degeneráltságaira visszavezethető beteges kultuszai produkáltak.

A pszichológia az ilyen ballasztok miatt nem fejlődhetett mindaddig, amíg akár az idealizmus, akár a primitív materializmus elfogultságait le nem vetkőzte. A dogmatikus békiyóktól való megszabadulás fordulópontja volt Wundt munkássága a pszichológia történetében.

Wundt pályafutását mint fiziológus kezdte meg. Eredetileg orvosnak készült. Igen hamar az élettan magántanára, később rendkívüli tanára lett. Végre férfikora delelőpontján lett előbb Zürichben, majd rövidesen Lipscebén a filozófia ren-

des tanára. Közben badeni országgyűlési képviselőnek választották meg, de a politikai szereplése igen rövid lejárátú volt. Hajlamainak inkább a gondolat, mint a tettek világa felelt meg. Wundt, nem az „élet“, vagy a „halál“ ködös kiméráinak, hanem a kutatásnak filozófusa. Nem csoda, hogy az érzelmek harcában nem talált gyönyörűséget és a politikának hamar hátatfordított. Bizonyára alkotózszeninek bizonyul a természettudományok akármelyik területén, de a szükségyszerűség hajthatta az ismeretelmélet és a pszichológia felé, ahol épen ideje volt, hogy a sok felburjánzott gaz között, amelyek üres spekulációk színes teremtései, ódák, vagy nagyhangú erkölcsi parancsok voltak, valaki meggyűjtsa a tárgyilagos meglátás fákláját.

Egyik igen értékes fiatalkori munkája fisztrára élettannal foglalkozik. (Die Lehre von der Muskelbewegung.) Jóval később jelent meg a „Lehrbuch der Physiologie des Menschen“ c. műve, de közben kiadott munkája: „Vorlesungen über Menschen und Tierseele“ már pszichológiai jellegű, a „Die Untersuchungen der Nerwen und Nervensysteme“ viszont alapjában élettani alkotás. Talán legértékesebb műve a „Physiologische Psychologie“ és a legjobban ismert és elterjedt munkája a „Grundriss der Psychologie“. A természettudományi ismeretelmélet szempontjából nagy horderejű alkotás a „Die physikalischen Axiome und ihre Beziehung zum Causalprincipe“. Ez a munka élesen körvonalozza az egzakt tudomány ismeretelméletének a bázisát. Jóllehet a fizika legmodernebb fejlődése újabb és előre alig látható lökést adott az ismeretelméletnek, amelynek szédületes horizontjai szinte keresztül világítanak az évezredek emberi tévedéseken, mintha Einstein fizikai relativizmusának a transzcendens régiókban mozgó metafizikák sem tudnának ellentállani, mintha a rejtelmes sötétség misztikus ködei a matematikai fizika rettenetes erejű logikájának vilámai men-

tén foszlányokká törnének. Tagadhatatlan, hogy a wundti ismeretelmélet mindig érdekes láncszem marad abban a fejlődésben, amely Gallileitől, illetőleg Kanttól Lorenzig és Einsteinig jutott. Wundtot, akit Haeckel naivsága korlátoltsággal, konzervatív dualizmussal vádolt meg, nem tagadja meg az egzakt természettudomány.

Bergson szerint bizonyára Wundt is azon tudósok közé tartozik, akik hídat vertek az igazság fölött és nem azok közé, akik alagútakat fúrtak az igazság alatt. Csakhogy a bergsoni élmények intuitív, heroikus árja, amely az „abszolút tartamban“ méltósággal hömpölyög a híd és az alagút között, egyetlen egy új virtuális elemet sem tartalmaz, ami Wundt kevésbé szellemes, kínos pedantériával összeállított szürke kompendiumaiban ne lenne a tárgyilagos olvasónak föltalálható. Wundt ismerte alapjában véve a bergsoni időt, amelyet élesen elválaszt a fizika idő fogalmától, amely Einstein elméletében végre véglegesen búcsút mondott az abszolút idő fogalmának.

Az az akarat, melyet Wundt az önmagát megoldó affektnek definiált, nem is lehet a lét schopenhaueri tragédiájának a misztikus és önmagával vonagló hőse. A kiváló fiziológus Wundt nem is oldja meg olyan olcsó eszközökkel a tér, idő és a kauzalitás kérdését, mint Spencer. Wundt a pszichológiában is megmaradt gondos, alapos, egzakt kutatónak, úgy, hogy részéről még egyes természettudományi speciális ágak túlzó általánosításaival szemben való szemrehányás is jogosult és okulásra méltó lehet. Wundt nem akarta megírni az élet, a bölcsesség, a művészet vagy a tett nagyhangú bibliáját. Persze sokkal szerényebb színezetű ezért az „Ethikája“ és „System der Philosophie“-című művének a hangulata. Wundt nem garantál a boldogságért, mint Nietzsche, nem íjeszt rémes tragikummal, mint Schopenhauer, nem intézi el a világ-

problémákat olyan naivan, mint Haeckel, nem merészeli néhány vasok kötetbe belepréselni a szerves, egységesített tudást, mint a tehetsége mellett is csak újságíró-filozófusnak számító Spencer. Nem árulja a bölcsesség köveit, nem ajánl univerzalexikereket, nem teszi fel abszolút alapelvekre az emberiség nagy problémáit, Wundt nem volt próféta, hanem szürke kutató akadémikus, aki nem a tömegek, hanem a kutatók között teremtett iskolát. Nem voltak egyéniségének gigantikus kontúrajai, amelyeknek eredetisége súlyosabb érvként hathat, mint akármilyen élesen megrajzolt igazság. Nem is lehetett divatban, mint a XIX. században és ma is buzgón olvasott népszerű, nagy tehetségű filozófusok, akik hozzája képest ponyvaregényeket vagy újságokat írtak. Ennek az embernek nem az egyénisége, csak produktív munkája világított. Igazán nem volt benne a kedélyekre hatni tudó művészi elem. „Csak” tudós volt.

Silbermann Jenő

Einstein *

Nem akarunk most a mozgás relativitásának elméletéről és a relativitás elvének általánosításáról beszélni, sem pedig arról az érdekes szócsatáról, amely Einstein és Lénárd között játszódtott le a nauheimi kongresszuson. Nem akarunk szót ejteni az Einstein ellen megindult hajszáról. Nem akarjuk mérlegre vetni azt a kérdést, hogy korlátlanul érvényes-e Einstein principiuma, vagy pedig csak korlátok között, sem pedig azt a másik, most sokat vitatott vizsgálatot, amely Einstein megismerésének tudománytörténeti előzményeit mérlegeli és amelynek a dolog természeténél fogva azzal az eredménnyel kell lezárnia kutatásait, hogy Einstein tanításának tíz előfutára van a filozófiai gon-

dolkozás fejlődésének során és Einstein nem a második és nem a harmadik, hanem a tizenegyedik felfedezője annak, amit új gondolat gyanánt vitt a világ elé. Ha valahol, akkor a filozófiában igaz az a mondás, amely szerint nincs semmi új a nap alatt. Kant rendszere egészen új korszakot nyitott meg az emberi bölcselkedésnek és a világ megismerésének történetében és azért mégsem lehet kétségbevonni azt, hogy már Plátó is érinti Kant kardinális tételét. Mint ahogy például a történeti materializmus elvét Marxtól könnyű visszavezetni Saint Simon grófig, Saint Simontól Marx nagy közgazdaságtani ellenlábasaig, Adam Smithig. Azután a renaissance-on és a középkoron át elvezet a fonál, ha úgy tetszik, akár Arisztoteleszig...

A magyarázat egyszerűen az, hogy az emberi gondolat történetében kétféle felfedezés van: az egyik az új gondolat először történt felmerülése, a másik pedig az, amikor ez az új gondolat egész jelentősége szerint bontakozik ki, centrumává lesz egy rendszernek és alkalmazást kap az emberi gondolkodás egy egész tartományának, vagy egy egész tudományos diszciplinának területén. Nagyon tanulságos, nagyon érdekes filológiai munka gondosan mérlegre tenni a nagy, tudományos elmék mellékesen odavetett megjegyzéseit, gazdagon elszórt aperszüit és kimutatni azt, hogy ami egy század vagy egy évezred múltával lépett fel megváltozott új gondolat gyanánt, az csirájában már ott rejtőzik, sőt néha frappánsan tiszta kifejezésre jut a nagy felfedezés nagy előfutárainak aperszüiben. Azonban ez nem csökkenti semmivel az újabb felfedezés jelentőségét. Az újabb és most már végleges felfedezés azt jelenti, ha ugyan szabad triviális szavakat használni ilyen vonatkozásokban, azt jelenti, hogy az a gondolat, amely még tarsolyában rejtve viselte a

*A Vliág szeptember 21.-i számából vesz-
szük át ezt a nagyéi tékü fejtegetést, melyet
a Napkelet olvasói első nyomtatásban aligha
olvastak s így szívesen látják azt most a
Napkelet hasábjain.

marsallbötöt, Plátónál, tábornoki aranygallérját Kant-tól kapja meg. Ami Plató gondolatainak gazdag rendjében csak egy pillanatra merült fel, hogy azután újból elmerüljön ezer más gondolat és megjegyzés sűrű soraiiban, az Kant-nál szilárd, széles, magas piedesztálra került és átveszi a parancsnokságot egy nagy gondolatartomány fölött. Egy felismerés jelentőségének megállapítása, egy felismerés alkalmazása alkalmazhatóságának egész területén, az igazi nagy cselekedet. A felismerés akkor lesz produktív, termékennyé, a fejlődésnek hajtóerejévé, amikor princípiummá emelkedik és kilép az aperszük sorából.

Ezért nem érdekesek vagy legalább nem lényegesekek azok a filológiai kutatások, amelyek az Einstein elv geneziséét keresik az emberi gondolkodás multjában. És magánál az Einstein-elvnel is érdekesebb és talán lényegesebb az a vita, amely az Einstein-elv körül támadt Németországban és amely a tudósoknak, a művelteknek és a félművelteknek a köréből most már széles hullámveréssel átcsapott a német nép nagy tömegeire is. Szinte azt kellene mondani, hogy gyönyörű kulturális dokumentumok még azok a lármás és dúrva népgyűlések is, amelyek a berlini Philharmoniaiban folytak le Einstein elve ellen. Hiszen ez a metafizikai elv nem érinti a politika területét, nem kerül összekötésbe vallási dogmákkal, nem ütközik semmilyen szenttéavatott tradícióba és ennek a metafizikai elvnek nincsen semmiféle praktikus vonatkozása. Azonban a német közvéleményt mégis hetek és hónapok óta izgatja egy olyan tudományos tétel, amely nagyon lényeges etolódásokra fog vezetni a világúrról. Idáig alkotott feltevésekben, ha igazolódik. És ha az Einstein-vita körül támadt izgalom egyrésze az antiszemita izgatás katlanából ered, akkor is nagy és szép dolog, hogy a német

antiszemita egy új metafizikai elv felismerésének érdemét akarják elvitatni a zsidóktól, nem pedig a bankigazgatói állásokat.

Ezer súlyos gond, ezer nagy probléma, ezer nehéz nélkülözés nyomja most Németországot. Esik a márka árfolyama, növekszik a munkanélküliség, rosszabodnak az élelmezési viszonyok, egyre keményebb küzdelmet jelent az egyszerű, a meztelen megélhetés még azok számára is, akik aránylag szerencsésen helyezkedtek el a szerencsétlen időknél ebben a szerencsétlen országában. Álomtalan álom-e a halál, vagy vannak-e álmok a síron túl is, ez a kérdés gyötri Hamlet-et és a mai Németországban szinte azt kellene hinni, hogy az álmok, az elviselhetetlenül nehéz gondoknak súlyos éjszakai lidércnyomásai még sírjukba is elkísérik azokat, akiknek megadatott távoznok a siralom völgyéből. És ez a nép, amelyet a háború legfeljéről taszított a mélységbe, ez a nép, amelynek gond az álma és gond az ébredése, ez a nép tud érdeklődni egy filozófiai elv iránt, tud szenvedélyre melegedni Einstein tétele miatt, tud hadakozni egy olyan princípium ellen vagy egy olyan princípiumért, amely módosíthatja a világúrnek idáig felállított törvényeit, de nem változtathat semmit a futó gondok világán. Az Einstein körül lefolyt küzdelemnek vannak csúnya, sőt visszataszítóan csúnya oldalai, de e küzdelem, maga az a tény, hogy egy ismerettani tételnek tábora és ellentábora lehet egy nehéz kenyérgondoktól gyötrött országban: nagyszerű dokumentuma annak, hogy a német népre, a csődbe került, koldúsbotra jutott, inséges német népre még kivételesen nagy szerep vár az emberi gondolkodás és az emberiség haladásának történetében. A német munka csodálatos és nélkülözhetetlenül szükséges az egész világra nézve: és a német munka ellen ma mégis ugyanolyan kíméletlen eszközökkel harcolnak, mint néhány év előtt a német

militarizmus ellen, panaszkolta Nitti a volt olasz miniszterelnök. Azt, amicsodálatos még az ellenségek szempontjából is Németországban és azt, ami nélkülözhetetlenné teszi a német népet a világ számára, talán egyetlen fényforrás sem világítja meg olyan élesen, mint az a küzdelem, amelyet a relativitás elve kavart fel most Németországban.

Az újonnan felmerült hipotézisek közül talán inkább Rutherfordé érdemelne meg az izgatott érdeklődést, mint Einsteiné. Rutherfordnak tudvalevőleg sikerült elemeire felbontani a nitrogén-atomot és szembeszökően demonstrálni azt, hogy ami felbonthatatlan és oszthatatlan legvégső egység gyanánt szerepelt idáig a tudomány számvetésében, az maga is összetétele még kisebb egységeknek, olyan egységeknek, amelyek végtelenül sebes körforgást végeznek az atom magva körül; a mag pedig és a bolygó rendszere egyenlően erős pozitív és negatív elektromossággal vannak feltöltve. Úgy látszik, hogy Rutherford kísérletei visszavezetnek a görög bölcseknek és a középkornak egységes őanyag-elméletéhez és az idáig nyilvántartott elemek között talán csak egy különbség van: az elektromos töltés foka. Egyes merész kutatók már az atom-energiának értékesítéséről álmodnak, annak a hatalmas elektromos feszültségnek felhasználásáról, amely mozgásban tartja az egyes atomok „vérkeringését“. It is a long way to Tipperary, idáig még hosszú az út, azonban annak a tételnek a felállítása, hogy a villamosság az a médium, amely mindent áthat, mindenben végighullámzik, mindent elválaszt és mindent összefűz, ez a felismerés, ha nem is közvetlenül, akkor indirekt formában kétségkívül igen nagy eltolódásokra vezet majd rövid időn belül a gazdasági termelés energiaellátásában, mint ahogy például ilyen hipotetikus tétel alapján merült fel és

valósult meg a dróttalan távíró eszméje. A dróttalan távíró, amely ma a másodperc hetedrészé alatt viszi körül az emberi szót a föld átmérőjén és a másodpercnek szinte megfoghatatlanul csekély töredéke alatt teszi meg az út Londonból Newyorkba, vagy Rómába.

Jószolni nem volt szabad a háborúban és jószolni nem szabad a természettudomány és a technika fejlődésének területein sem. Azonban legalább is rendkívül valószínűtlen, hogy az Einstein-tételnek akár indirekt úton ilyen következményei lehetnének. Az Einstein-tétel alighanem olyan szerepet fog betölteni, mint a magyar tudománytörténet nagyszerűen tragikus regényalakjának, Bolyai Jánosnak Scientia spatii a veritate aut falsitate Axiomatis XI. independens-e, amely az orosz Lobacsevszky-vel egyidejűleg kifejtette az euklideszi axiómától független abszolút geometria elemeit. Bolyai János és Lobacsevszky tételeit továbbépítették Gauss, Riemann és sokan mások anélkül, hogy egyéb következtetést volna ebből, mint néhány nagyon érdekes szempont és megfontolás a geometria és az ismerettan számára. Talán nem helyes judiciummal választotta meg a német közvélemény azt a transzcendentális problémát, amellyel most hetenként több ízben hasábokon át kell foglalkozniok a berlini napilapoknak: de a német közvéleményt foglalkoztatja egy ilyen probléma és ez mindenesetre olyan esemény, amelynél érdemes megállani, ahonnan érdemes visszatekinteni és előrenézni...

Feleky Géza

Rákosi Jenő jubileumához

A magyar közélet és a magyar irodalom ünnepe készül Budapesten, Rákosi Jenő ötvenéves jubileumára. Csak nemrégiben, 1916 zajos és véres esztendejében volt ötven esztendeje annak, hogy a fiatal Rákosi első szinpadí műve, Aesopus színrekerült a Nemzeti Színházban s már azévből

megülték Rákosi Jenő ötvenesztendő munkafordulóját, de csöndesen és kevés zajjal, mint az idők gyászához illett. Most — miat hírlík — teljes pompájúvá akarják kiszélesíteni Rákosi ünneplését, talán alkalmúl használva Rákosi elsőlapjának, a Reformnak megjelenése évfordulóját s talán ez az ünneplés ma inkább is a publicista, mint a drámaíró Rákosinak szól.

Mi legalább, innen a távolból mélyebb jelentőséget keresünk Rákosi mostani ünneplése mögött. Rákosi Jenő ma ugyanannak az osztatlan népszerűségnek örvend, mint első sikerei idején s valahogyan az akkori és mostikörülmények között is sok az egybevágó vonás. Alapjában Rákosi Jenő nem változott, csak az idők változtak szédítő forgásban körülötte s talán jobb idők hajnalát jelenti most is, mint jelentette ötven évnek előtte Rákosi Jenő kemény hangzású neve és markáns egyénisége az ünnepségek középpontjában. Fellépése körüli idők viszonyaira kell vetnünk egy futópillantást, hogy Rákosi ellentmondások, sőt heves harcok forratagába sokszor sodrott egyenes derekú alakját a valamenynyire is helyes megvilágításba beállíthassuk. Valamikor fogalom volt ez a név Magyarországon s hogy ma megint fogalomá emelkedett a látzólagos értékcsökkenésből, melyet gyakorta igen kíméletlenül ráolvastak, abban kell lenni valamelyes logikának.

A negyvennyolcas forradalom vezető egyéniségei héroszi küzdelmet vívtak tizenhét nehéz és könnyes esztendőn keresztül az osztrák elnyomással. A nagy harcosok: Deák, Kemény Zsigmond, Arany, Tompa, Gyulai elvezették népüket az alkotmányos idők révéhez. A munka, melyet végeztek, történelmi, feledhetetlen erőfeszítések eredménye volt és a nagy harco-

sok a harc végén úgy érezték, hogy diadaluk ha nem is teljes, de döntő győzelem és többet az adott viszonyok közt elérni vakmerő álmom lett volna. Erejüket is felőrölte a harc. Most már csak azon voltak, hogy formálisan kiépítsék, tatarozzák az új alkotmányt és annak hézagait.

Rákosi Jenő fellépése akkor, akár milyen különösen hangozzék ez, forradalmi tett volt, akár későbbi nagy ellenfelé: Ady Endréé. Különös, de így van és apák és fiúk nagy tragédiája volt a harc, melyet épen kettesüknek kellett megvívni egymás ellen. S e nagy harc idején a publicisztikában Rákosi neve jelentette a mát, Kemény a tegnapot, Lovászy és Jászi a — holnapot. A különbség csak ott van, hogy Rákosi tanítványa és harcos továbbfejlesztője volt Keménynek, míg a szorosán vett ma publicistái Kossuthhoz, Eötvös Józsefhez fordulnak vissza, tehát gyökérbeli ellentétek nyitottak úrt a ma és a tegnap között, hogy a tegnapelőttben és a holnapban — találkozzanak.

Mi hát Rákosiban a forradalmár? Az, hogy őt nem elégitette ki a hatvanhetes papíralkotmány, ő élettel akarta a papírvázat kitölteni. Erénye és bűne egyben, hogy magyar élettel töltötte ki azt, mert kitöltötte tagadhatatlanúl. Erénye az ideális elképzelésben, bűne a taktikai keresztlvitelben jut kifejezésre, de mit sem von le abból a megállapításból, mely már pártok felett kialakult nemes egyéniségéről: becsületes szándékú, derekas és szívós munkát végzett, harcolt, vérzett, szenvedett és diadalokat ült: mindezt két kézzel végzett munka árán és egy jobb jövőre való reményében.

Mit akart Rákosi? Magyar szellemet a magyar élet minden vonalán. És hol hibázott? Ott, hogy külsőségekben, sújtásban, sallangban kereste a magyar szellemet, mert több volt benne

a politikus a költőnél és több a praktikum iránti érzék, mint az alaposág. Talán — így képzeljük el utólag — abból indult ki, hogy a tömeg látható hatásokra könnyebben reagáló érzékét kell meghódítani előbb és a belső munka egy azutánvaló s már egyszerűbb feladat természetes második lépés lesz. Azonban megdőlné ez a felfézés abban a pillanatban, ha megkérdeznők, hogy miért ellenezte hát olyan hevesen Adyéknek a néplélekben s ő kiművelését célzó törekvéseit?

Erre megint két felelet lehet. Vagy még nem látta eléggé megérlelve a magyar tömegeket a második lépéshez, vagy féltette azt a vezetőpozíciót, melynek évtizedeken át méltóságteljes betöltője volt.

Az aggkor rövidlátása volt-e, vagy a hiúság egy végső erőfeszítése? Lehet, hogy mindkét megfontolásból volt cselekedeteiben egy adag, de hogy sem az egyik, sem a másik nem dominált, annak most kell kiderülnie, mikor ötfelé forgácsoltan hullt szét az elődök nehéz munkájával provinc szerepéből kiemelt magyarság s mikor Rákosi — megint az események tiszteletet parancsoló központjává lesz, mert látni kell, hogy dúló egyenetlenségek színtere az a kis darab föld is, mely a nagy kataklizmából népére maradt s tekintélye minden súlyával harcok fölé emeli szavát az összetartás, a konszolidált munka érdekében.

Itt találkozok a harminc és hetvennyolc éves Rákosi pályája a körív zárópontján. Ő volt az is, aki összetartásra kovácsolta tömegeit egykor a német veszedelem ellen s most új-fent összetartásra buzdít ugyanó, a saját belső betegségeiknek legyőzésére.

És ez az összetalálkozás pihenteti el végképen a harcokat, melyek Rákosi Jenő személye körül vivattak.

Túlzó sovinizmusa talán nem tett mindenkor jó szolgálatokat, talán olykor, a harc hevében öncélnak látta a harcot. Nem tehetett róla, hogy végzetesen magyar volt, ha bár német eredetű s épen ezért külsőségek iránt fogékonyabb magyar, de temperamentuma, legényes harcokésztsége hajlott korában is tiszteletremélló magyarrá avatták még ellenfelei szemében is. A hetvenes évekbeli nagy lendületnek ő volt legacélosabb zászlóvivője, serkentője, példamutatója. Ujság, színpad, szónoki emelvény, a hatásnak minden elsőrendű eszköze kezeibe összpontosult és ő hatott száz alakban százelekképpen. Előharcosa volt magyar földön az új századnak, mely még az ifjúság túzásait, Sturm und Drang éveit éli ma is és így harcainak eredményeit, vagy meddő voltát higgyadtabb idők emberei hivatottak elbírálni. Most nincs helye az olcsó tömjénfüstnek, a félszeg gáncsnak sincs joga torz grimaszt vágni Rákosi és a Rákosit ünneplő Budapest felé. A magyar tisztelet babérkoszorújához küldjük Erdély megbecsülő tiszteletét, e pár sornyai gyöngye s hamar hervadó őszi zöldet.

Szentimrei Jenő

Szabó Dezső: Mesék a kacagó emberről és három elbeszélés (920)

Szabó Dezső 1918 végén hatalmas kemény lépésekkel és a maga ösvényén beérkezett a magyar prózairás régen remegett nagy várakozásaiba. Móricz Zsigmond, Török Gyula féltve dédelgetett és mindenkinek öröms állomásait egy kibontakozó zendüléssel igazi Szabó Dezső excentricitással egy gúzsba fogva előrelódította a sinek, miket sajátmaga rakott, röpitve hördítették a nagy, televényes ős-hámbalendülést.

Az erdélyi kritika (vagy inkább nem létező kritika), eddig még nem foglalkozott elég belémarkolással és

velesodródással sem Szabó Dezsővel, sem a regényével. Pedig úgy istenigazán az első szótól az utolsóig nagyon a húsunkból kivérzett kánkán táncát adja benne az életünknek. Nem is beszélve arról, hogy a magyar irodalomnak olyan kiövröző erősségéről tett tanúságot, amely világ-irodalmi méretekkkel is, de megfejlődéstörténeti szempontból is a háborús és közvetlen előtti prózairó próbálkozásoknak már - már posványbafulladó nulláját (Molnár Ferenc: Andor) hihetetlen diadalra tömbösítette.

Szabó Dezső, a politika szélkivettje, a kenyér és átelések kergetője, a kurzusok le-felbukója, kikapcsolódik mostan. E sorok a művészre kíváncsiak.

Az ember Szabó Dezső viharai és reszkető iniciatív átrángásai hódoló bukásba görnyednek a művészi Szabó Dezső könnyet ingerlő, főkéletesedő, életmarkoló és kipanorámásító kozmikussága formáiban.

Ami egy emberből megmarad akkorra, mikor már nem él többet, csámcsogó, mozgó, látható és táplálkozó emberi életet, az csupán az az erénye, amit e levegőúrben láthatatlanul jeleken és szavakban csak igen keveseknek mérhető és kiválasztható cél és megoldás markolásból kiragad. Amit az ember tehet és kötelessége tenni, e tapasztalatok utódokra való átültetése és azok szemének kiemberisülés felé való feszegetése.

Hogy az ember a maga lengő-hintáján körbe milyen életet, kín és politikai ütközöterén törí át magát, hogy eljusson a legmagasabb kilengéshez s ezi pompás nagy ívében a csodának visszarögzítse, a bámulónak és gyengébb erejű vágyakozóknak: nem fontos.

A megcsinálás s a kész massa szoborrá hajlítása a nagy emberalakulódás toronyszegleteiből és össze-

tevédeiseiből a magyar Szabó Dezsőt földre tömöríti, diadallal a többi kiválasztott és megmustrált embert építők közé.

Az „elsodort falú“ magasan égfelnyúló jegenye a nagyszámú magyar törtetők bokrai között, koronája túl nő a határokon s intése rétegek mozgását korbácsolja.

Szabó Dezső az eddigjutásban kísérletezve írta műveit, hol a szarkasztikum undoros fogamzásában, hol az életingerlés testösszehajtó tavaszait zengve, hol a nyomorúság szegénylegénységét fogcsikorgatva. De mindig javító és a mélyen ülő Jó akarásával és hirdetni vágyásával.

E mostani füzete „A mesék a kacagó emberről“, terhes nagy regénye előtt írt karcai. Tehát színben és hangban nem is kívánhatóan a mostani Szabó Dezsőé, de akarásban és kiválasztódásban az útát és kijárást csákányozóé. Szabó Dezső a regényében olyan forradalmi stílust, el nem vitatható, önálló hangot s magasbaszokó kapaszkodását adta a magyar regényképzésnek, hogy ehhez képest előbbi, bár célirányos, de mégis sok bizonytalanságtól környékezett szerteömlései csak részleteibe közelítették meg magasabb elhivatottságukat.

A mesék alakjában most közreadott írásai lényegében sorozatosan még 1913-tól kezdve íródtak. Ilyen értelmű vállalkozása a magyar irodalomnak újabban a nyugatosok nyomán Balázs Bélánál tűnt fel, akinek d lgaizhoz Lesznai Anna írt mélyrefűzött lélekfilozófiát.

A formát magát se bírja Szabó Dezső betartani, annyira elsulykolt az ő mondanivágyása. Gúny, marás, féltés és féltés. Az Ady-féle őskáromkodás cizelált finom nyelvköltése Swifti hangulatban, csak derűsebben annál. Nem mesék ezek. Ő maga is mondja, hogy nem azok. Ha akadémikus írna róla,

kérdőre vonná a mese bőrének ilyen kegyetlen lenyúzásáért és céljaira való felhasználásáért.

A mese hangját legfőleg a dolgok gyermeketeg könnyedségű folyása üti. A boldog Misi című mesében például egy nagy, csúnya, kacagószájú poronty életéről van szó, aki csak úgy krumplikapálás közben hullott a világra és ennek megfelelő sorskomédia viszi át az életen. Bejutva a társadalmi rend tiszteletre méltó kapuján, egy erdő közepén egy kunyhóban a tragikus majmok csoportjával találkozik, akik komoly mély szomorúsággal ülnek az ablakban, nem csinálnak semmit, csak kifelé néznek. Éjjelkor mind leszáll és azt kiáltja: „Győztünk!” A kómikus majmok ezek ellenkezői, ők zásztlós farkukra borzasztó büszkék és hihetetlen göggel bámúlják hátsó felüket.

Emberi holttesttel táplálkoznak és ilyen szavak ordítása közben: jog, jog, vagy kultúra, kultúra, vagy örökség, örökség, megrészezednek és elalusznek anélkül, hogy tettek volna valamit.

Utána kacagó Misi egy ásó öreghez ér vándorlás közben, aki halottait földeli. Ez elmeséli, hogy ők folyton győznek, csak a tetemeiket temeti, amik visszamaradnak, de azt azután nem győzi (ez a mese 1915-ből kelt).

A háború onnan keletkezett, hogy törpeország királyának, Kudorkának ablakába piros kakas szállt és ezt kiáltotta: Éljen Kudorka király, óriásország óriás királya!

Erre Kudorka hadatüzent óriási szomszédjának. „Tegnap is ütközetet nyertek, azóta hódítanak, mint a veszett fene; sír is belé az egész falú, ki éhezik, kit pedig a nyavalya tör!”

Kacagó Misi Kudorkához kerül. Kacagásáért felfortyan a király, de egy mesével elsimitja haragját, ám az elhajított pálcája a királyleány macskáját halálra találta, amiért is nincs

többé kegyelem és kivégzik az ő nagy, jóságos kacagását.

A tendencia nyilvánvaló. Többi meséiben Szabó Dezső, hol az egyszerű jó emberek történetét meséli, hol a jó szerelem tavaszi nagy egyesülésének megbocsájtását adja.

Általában a jóság mindenütt hangsúlyozva van. Ezen dolgaiban, még a gúnyos, haragvó pesszimista, aki osztozott emel, de már készül új erénye áthajolásába. Megoldást és kivezetést itt még nem keres, nem érett benne a megoldás végéig, legfőleg felsorakoztat és keserűen mar: Ezért csak a megfogásai igen súlyosak. Éles konturjai tapogatózódk, szavai döbbenetesbe borulók, de csak az akarás fényéig. Megoldás híján szárnyainak ad lényegét. Meséi helyenként bibliai erősséggel (a lélek mocsár) és költői szemvillanással erősödnek magasra (valahol vágyik egy szép leány. Ha tiszta volna, milyen jó volnék. Ó volna az én tisztaságom. Másokba hordjuk a mi lelkünk s mások lelkében kárhazunk el! — szegény fiacskám mivé lettél?!) Helyenként filozófiai erősségűvé érlelődik a gesztusa a tömörített fölényesség veszedelmével, mely a prózában, ha nem avatott kezek között van, ügyetlenül sikolva neveltségessé vagy utálttá válhatik. Némely hasonlata azonban megoldás, befejezés és lélekzetmegnyugvás.

Becski Andor

A Csoda

1. „Az életembe ne nézz!” — mondja Bárd Oszkár Krisztussal egyik versciklusában. Tariy bey tragédiája ebből a magból nőtt ki. „A tenyerembe sohase nézek” — mondja a mások jövődjét egzakt pontosággal jósoló tudós. Sokat tud ő és mindenképen kitűnő férfiú. Csak egyhez nem ért: nem tudja alkalmazni a tulajdon életén azokat a filozófiai igazságokat, amelyeket felismert. Értelme már

fölötte áll jainak és mosolynak, már el tudja képzelni és helyesli is az önmagában egész, zárt, külön emberegyedet, aki fejedelem és úr a tulajdon élete fölötte (s hogy az lehessen, nem akar uralkodni senki másón), de tagjaiban még a tegnapi törvényei élnek, még a külső változások döntik el örömét vagy bánatát, még tudása és szabadsága derékban roppan halottra, ha elveszik tőle egyik babaruháját. A műve alatti ember Tariy bey, akinek alkotása, műve nagyobb érték — nemcsak a társadalom, hanem a saját szemében is — mint a tulajdon életének öröme. Mégis csak gyengék vagytok — talán: vagyunk —, csúfolódik sírva Bárd Oszkár, — hiába az okos föliánsok sokasága, hiába a tengernyi tudás, biztos látása a dolgok egy jobb, emberibb, örömadóbb rendjének: mégis csak megbotlunk és összezúzódnak valamennyien egy nancshéjón, egy tizenhataszendős játék-babán, aki ránk tapad pár évre, mert úgy vagyunk megírva és azután elmegy ugyanazért. A professzor tragédiája ez, aki megtalálta az örök élet titkát s nem remegő kézzel végzi el mindenkien a boldogító műtétet, kivéve önmagán — inkább meghal —, mert hátha még sincs igazas netán vérmérgezést kap az operáció közben.

Világnézeti programnak éppen azért groteszk a Csoda, mert Bárd Oszkár is tudja, hogy a csodák nem „adatnak“, hanem mindenki maga teremti meg őket, ha ereje van hozzá. Hiszen ő maga állítja, hogy a csodában való tökéletes hit már maga a csoda. Ha Tariy bey is „tökéletesen hinne“, akkor a saját életén kezdte volna alkalmazni a tudományát, akkor a saját tenyeréből látta volna előre élete történéseit — és akkor tragikus hőst tisztelnénk benne, míg így csak virtuózt. A Dsiijhaar alakját, aki púpos és nyomorult, de tudni akar, a „saját

szemével látni“, felfogni és alkalmazni a törvényt: eljövendő erők és hatalmasan ívelő belső pálya tétova dokumentumának köszöntöm.

2. A darab csúnyán megbukott, írja az egyik kolozsvári kritika. Van benne egy férfi, annak egy nője és ezt elveszi tőle egy másik férfi. Ennyi az egész. Akik a Napkeletben olvasták a „Csoda“ első fogalmazását, bizonyára velem együtt rőkönnyödtek meg ezen az ártó dilettantizmuson. Igazán, ennyi az egész? Igazán, lehet hallatlan mélységek és szakadékok szélén viaskodva haladó ember láttára csak annyit érzékelt, hogy egy mitesszer van orrán? Mert a Bárd misztériuma már a kísérleti dráma felé kapaszkodik. (Valójában még csak anyag számára a kísérleti dráma: a kísérletező tudós hibájából felrobban a laboratórium. S mi nem tudjuk meg, sikerült volna a kísérlet, vagy sem.)

3. Bizonyos, hogy a Csoda követeli a stilizált színpadot. A filozófia és a dráma határvonalait a naturalizmus színpadán nem lehet érzékeltetni. Hang, gesztus és dekoráció mind többet kell hogy adjanak, mint a mű nyelvtani értelme. Janovics megpróbált stilizálni, anélkül, hogy szakítani mert volna a naturalizmussal. Ezért a színészek is néhol „valószínűek“ akartak lenni minden áron. Így nem érezte teljesen a közönség, hogy mese az, amivel szemben áll. Egy másik kritikus azt írja, hogy valamelyik színész „többet adott a szerepénél.“ Valamennyinek többet kellett volna adnia, hiszen más-különböben nem volna miért színtre vinni a darabot. Értelmileg többre megy a közönség az elolvasással. A stilizáló színész feladata, hogy a maga egyéni színeivel emelje magasabb művészi harmóniába a darabot, mert hiszen ez a színpadi művészet lényege.

Kádár Imre

NAPKELET HIREI

Első művészestélyünket szeptember 30-án, Nagyváradon tartottuk meg, a városi színházban. Az estélyt Nagyvárad magyar közönsége ünnepének tekintette s páratlanul diszes külsőségek közepette vett részt kultúránk bátor zászlóbontásán.

A nagyváradai sajtó az estélyt megelőző egész héten keresztül hatalmas cikkekben — legtöbbször lap vezércikkben — méltatta a Napkelet ébresztőjének jelentőségét. Kifejtették, hogy nem csupán egy irodalmi folyóirat belső ügyéről van szó, hanem az egész erdélyi magyarság elindulásáról, az alkotó kultúrunka útján. „Az írók, művészek és tudósok, akik a Napkelet körül csoportosultak, a maguk tömör gárdájával mutatják a jövő kialakulások lehetőségeit s Erdély erejének és hitének képviselői ők az egész magyarság előtt” — írja az egyik lap vezércikkében.

Az előadás zsúfolt ház előtt folyt le; az összes jegyek kivétel nélkül elkelték. Dizmagyarban, irakkban, estélyi toalettekben jelentek meg a tehetősek, de kopott szalonkabátjukban ott voltak a magyar középosztály tisztességes alakjai is és az ipari munkásság tábora is meleg rokonszenvvel vett részt az ünnepségen, amelyről színes tudósításokban számoltak be a váradi lapok.

A „Nagyvárad Estilap” így ír:

Az átfűlt lelkek forrósága melegítette be tegnap este a színház nézőterét, amelyet az utolsó zugig megtöl-

tött Nagyvárad kultúrájában feltámadt magyarsága. Másfél esztendő csön-
dességéből, letargiájából és közönyéből, mint egy forró geizir szökött mag-
gasra a lelkesedés, a bizakodó
elragadtatás; hogy majd történelmien
világítson rá arra az útra, amelyen a
magyarság most megindul, hogy kul-
túrájában tovább fejlessze nemzeti
létét.

A kolozsváriak estéje volt ez és Nagyvárad illő szerénységgel engedte át nekik a terepet, hogy az idegenből érkezettek szuggesztivitással mélyebb, megrázóbb hatást gyakoroljanak a lelkekre. Kolozsvár szabadabb lélekzet-
hez jutott irodalmi és művészi életének
korlátlan, kötetlen bontakozását sze-
rencsésebb sorsa segíti és így hangja
ércesebb, bátrabb, mint a miénk, akik
a csöndes tétovaságban szótalanod-
tunk el.

Az estélyt Kádár Imre dr. pompá-
san ivelő bevezető beszéde indította
el. Erőteljes vonalakkal rajzolta meg
annak az útnak az irányát, amelyet a
másféléves tétlenség után a magyar-
ságnak követnie kell. Ezután Bárd
Oszkár egyfelvonásos sorsmisztériu-
mát, A csodát játszották a kolozs-
vári színészek. A csoda mélységes,
végzetes sorsszerűség törvényéből vi-
rágzik ki tragikus, fekete virággá és
nehéz illatával különös, rémülten jó-
zan kábulatba sodorja a lelket. Iro-
dalmi és dramaturgiai szempontból
talán lehetne kifogásokat támasztani;
azonban egészében a darab feltétlenül
jelentős értéket jelent az erdélyi litte-

raturában. Izsáky Margit Szüdil szerepében a nagy színész nő körvonalait rajzolta meg. A darabhoz hozzáállalódott lényje teljesen kongruens volt az író elképzelésével. Baróthy Erzsí rövid jelenésében is megérezte velünk kvalitásait. A férfiak közül elsősorban Lengyel Vilmosról kell szólnunk, akiben intelligencia és szerencsés színészi eszközök fogódnak össze elsőrendű művészzé. Táray izgató temperamentumával és szép szinpadí beszédével kapott meg bennünket. Kis szerepében Mihályfi is kicsengően egyszerű volt.

Lengyel Vilmos szaválta el ezután Kádár Imre és Ligeti Ernő két szép versét. Baróthy Erzsí, Kádártól, Táray Ferenc Szentimrei Jenőtől, Zsolt Bélától és Tabéri Gézától recitált verseket. Ezután Janovics Jenő dr. a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház igazgatója tartotta meg hatalmas beszédét. A kultúrközösségben egymásra talált emberiség ideálját vetítette élénk súlyos, remekbefaragott szavakkal. Tomboló tetszés, lelkesedés robbant ki a nyomdokaiban.

Szentgyörgyi István „A tanító úr”-ban, MórícZ Zsigmond pompás egyfelvonásosában lépett a nagyváradí közönség elé. A nyolcvanéves mester a fiatalság paradox ruganyosságával játszottá elemi drámaiságtól átízzott szerepét. Beszédén, mozdulatain nem érzik az idő, ura a szinpadnak, szónak, mozgásnak. A közönség könnyes szemmel tapsolta a magyar szinjátszás legnagyobbját. Nagy Gyula és Laczko Aranka szenzációsan hűséges markáns alakításai frenetikusán tetszettek. Sok dicséretet érdemel Leövey Leó, aki mindkét darabban kis szerepeinek adott súlyt és jelentőséget.

A közönség lelkesedéstől égő szemekkel távozott a színházból, ahol a magyar kultúra létfenntartási küzdel-

mének zászlóját bontotta ki az újrálédelt magyar akarat.

A „Nagyváradí Napló”-ban Bíró László méltatja az est jelentőségét:

A csütörtöki színházi este eseménye élményé izmosodott bennünk ama rég nem látott lelkeség révén, amely a kolozsvári színészek és mindenekelőtt Szentgyörgyi István vendéjátéka alkalmával közönségen és színészekén egyaránt uralkodott. Sohasem éreztük még egy-egy történéskor az esemény mélyrevésődését, emlékké válását, mint éreztük ez estén, amikor súlyos, okos szavak zuhogtak az ünnepi közönség felé dr. Janovics Jenő és Kádár Imre ajkairól.

A közönség, amely a színházat egészen megtöltötte, mindvégig ünnepi hangulatban hallgatta, nézte, figyelte azokat a színészeket és írókat, akiknek kezébe sodorta sorsunk Erdély nemes, régi magyar kultúráját, akikre az új világban az a gigászi munka vár: hogy életben tartsák, megőrizték, öntözzessék az erdélyi magyar kultúra szemet-lelket gyönyörködtető virágait. Az ápolás az ő feladatuk; a humus, amelyből a pompás virágok kinőnek, változatlan erejű.

Növekedő bizalommal figyeltük őket, akikre a vezetés, összetartás, továbbfejlesztés munkája és örömei várnak. Mert ez az a munka, amely öröm is, ám elsősorban munka, munka és akik magukra vállalták, föbbé öibe nem tehetik a kezüket!...

A verseken kívül, amelyeket színek interpretáltak bravúrosan, egyfelvonásos töltötte ki az estét egyik MórícZ Zsigmond egyfelvonásos drámája: Tanító úr, amely a nagyváradí szerepében újra viszontlított Szentgyörgyi Istvánt, a régi magyar színház nézete köztiünk élő megszerzését. A közönség percekig távozott a színházban, amikor Szentgyörgyi a szinre lépett.

hévyel ünnepelte a közönség a magyar színészet e büszkeségét, aminővel csupán az igazi lelkes szeretet ünnepelhet. Ezzel a fogadtatással köszöntük meg neki, hogy eljött, hogy újra láthatuk, hogy itt van ő is, Janovics Jenő is itt van. Velünk vannak. És piros örömmel és büszkeséggel telt meg a lelkünk.

*

Bárd Oszkár egyfelvonásosáról kell néhány szót szólnunk, amely szintén egyik eseménye volt a szépen sikerült estének. „A csoda“, amelynek határozottan sikere volt tegnap, kedvetlen kritikát váltott ki egy kolozsvári lapból. Nem ismerjük az ottani kritikus intencióit, minket lobogó örömmel töltött el, hogy Bárd Oszkár ki mert állni ezzel a „sorsmisztérium“-mal, ezzel a maeterlincki témával és ez, hogy kiállott, szintén egyik bizonyítéka az úgynevezett „emberi dokumentumok költészete“ bukásának. Az impresszionizmus lovagjai még erősek, még feljárnak holdvilágos estéken a vár fokára, még él a romantizmus, ami a fölszínesség maga. De messziről, a völgyek mélyéről már fülhallatszik a bányászok éneke, akik jönnek, jönnek már és hirdetni fogják a mélységek titkait. És akárhogy dugja előle füleit a világ, meg fogja még hallani az új költők szavát, akikkel ugyanolyan méltatlanul bánik ma, mint bánt mindenkor az úttörőkkel. Mit is mond Petőfi Sándor jövőbe, múltba, jelenbelátón? „Minden megítét megfeszítesz hát, ember?...“

Igen. Az emberek eddig mind megítélték megváltóikat. De végül mindig győzedelmeskedtek a feszítettek és mindig az embe-
oltak azok, akik sírjaikhoz zárán-
a esdekelték bocsánatért. Mert
k az ember, csak előre nézni,
m akar, nem szeret, nem kí-
z a sorsmisztérium — amint

Bárd Oszkár elnevezte — ez is a bennünk működő ismeretlen erőket hozza elénk, a végzetet viszi szinpadra. Merészség. Idők jele, hogy itt sikere volt már, nemcsak azért, mert pompás színészek interpretálták. Figyeltük az arcokat: a nézők előrehajolt nyakkal figyeltek és befelé néztek a szinpadról, magukba, ahol is, mindenütt vannak misztériumok...

*

A színészek meglepő intelligenciával, sok érzéssel, sőt megérzéssel jászották valamennyien a Csoda nehéz, de hálás szerepeit. Izsáky Margit pompás színésznő és Baróti Erzi is. Táray a kézjós egészen nekivaló szerepében briliánsat adott. Ha volna még helyünk, egytől-egyig melegen, hosszan méltatnók a játékuakat. Így föltétlenül sokat érő színész Lengyel Vilmos és Mihályfi is. Nagy Gyula nagyszerű paraszta Móricz darabjában igen hatásos volt és szeretettel tapsolták a többieket is: Laczko Arankát, Leövey Leót. Úgy hisszük, mégis Izsáky viszi erről az estéről a legszebb emléket: megszerették.

Szép este volt azért, nagyon, nagyon szép, emlékezetes este. Köszönet érte a kolozsvári magyar Nemzeti Színház igazgatójának, dr. Janovics Jenőnek, Szentgyörgyi Istvánnak és mindazoknak, akik hozzájárultak, hogy ez az este, a „Napkelet“ szeptember 30-iki estélye, ilyen forró, ilyen emlékezetes, eseménydús és a magyarságnak, az erdélyi magyar kultúrának ünnepévé legyen.

A „Nagyvárad Friss Ujság“ így ír:

Békeidőre emlékeztető, forró hangulat fűtötte tegnap este a színház zsúfolásig megtelt nézőterét. Az erdélyi magyar kultúra harcosainak, zászlóvivőinek egységes megmozdu-

lása volt a Napkelet estélye. A letargiás hallgatás, az orientáció bizonytalansága miatt kifáradt, elalélt magyar szó érces erővel, iriss lendülettel harsogott fel újra. Kádár Imre tartalmas, célkitűző lendületes prólogja nyitotta meg az estét, majd Bárd Oszkár szubtilis, finom sormisztériumát játszották, a Csodát, vendégszereplő kolozsvári színészekkel. Izsáky Margit, Lengyel Vilmos, Táray Ferenc, Baróthy Erzsí ragyogó intelligenciával és művészi érzékkel oldották meg a nehéz színpadi feladatot.

Kádár Imre, Ligeti Ernő, Zsolt Béla, Tabéry Géza, Szentimrei Jenő verseit Lengyel Vilmos és Táray Ferenc interpretálták hangulatosan és közvetlenséggel.

Forró ünneplésben volt része dr. Janovics Jenőnek, a kolozsvári magyar Nemzeti Színház igazgatójának, aki megkapó, lelkesítően tüzes ünnepi beszédét olvasta fel. A közönség áhítatos csöndben hallgatta a szeretet prédikációját.

Az estélyt MórícZ Zsigmondnak sikerült életképe, a Tanító úr előadása fejezte be. A darabban percekig ünnepezték a magyar színészet doyenjét, a 80 éves Szentgyörgyi Istvánt, aki korát megcáfoló ruganyossággal játszott az életerős, falusi kovács szerepét. — Nagy Gyula pompás parasztfigurája kabinetalakítás volt és a többi szereplők: Lengyel Vilmos, Leövey, Laczkó Aranka elsőrangút produkáltak.

Előadás után a Napkelet íróinak és művészeinek tiszteletére fényes bankett volt, melyen számos, lelkes pohárköszöntő hangzott el.

A „Szabadság“ írja:

Lezajlott a kolozsváriak estélye s a városi színháznak rég nem tapasztalt szép napja volt az, amit békés fejlődés, emberi megértés jegyében varázsolt ide a „Napkelet“. A közön-

ség maga is ünnepnek tekintette az ügyet; külsőleg is érvényesítve méltóságos viselkedésével és ünnepi megjelenésével. Elsőnek Kádár Imre tartott magasszárnyalású beszédet, amiben a kultúrközösségek minden politikán felülemelkedő tennivalóira mutatott rá. Kádár prólogusát Bárd Oszkár mély misztériumának előadása követte. Az egyfelvonásos eleinte kissé vontatott menetét Izsáky Margit, Lengyel Vilmos, Baróthy Erzsí, Mihályi László és Táray Ferenc intelligens játéka tompította s vitte forró sikerre a végső jeleneteiben.

Különösen ki kell emelnünk dr. Janovics Jenő költői lélekkel írt és szónoki verffel elmondott nagyszerű beszédét, amit tegnapi számunkban teljes terjedelmében közöltünk.

Baróthy Erzsí, Lengyel Vilmos és Táray Ferenc a „Napkelet“ költőinek verseit szavalták, végül pedig MórícZ Zsigmond parasztragédiája került színre a magyar színészet legendás büszkeségének, Szentgyörgyi Istvánnak felléptével. A nagyszerű színész utolérhetetlen játéka színészetünk hőskorának atmoszféráját lehelte az áhítatos széksorok felé. Mellette Nagy Gyula kurátor, Laczkó Aranka a gazdasszony, Táray pedig a címszerepben nyújtottak pompás alakítást. A darabok kitűnő rendezése Leövey Leó dicseri.

Minden szereplő külön-külön és együttesen szinte furdott a sikerben. Szentgyörgyit pedig színreléptekor valósággal viharzással fogadta a taps és az óváció.

A „Napkelet“ írói és művészei tegnap utaztak haza Kolozsvárra, Janovics Jenő pedig autón Aradra ment.

Nagy, meleg cikkben számol be az estélyről a „Nagyvárad“ — amely Kádár Imre prólogját hozza vezető helyen.